

СССР ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ — ЎЗБЕКИСТОН ФИЛИАЛИ
ТИЛ, АДАБИЁТ ВА ТАРИХ ИНСТИТУТИ

ФОЗИЛ ЙЎЛДОШ ЎҒЛИ

РУСТАМХОН

Босмага тайёрловчи
ЗАФАР ДИЁР

ЎзФАН НАШРИЁТИ — ТОШКЕНТ — 1942

Мас'ул муҳаррир *Б. Каримов*

Р. 9852. Босишга ижозат берилди 11/XI 1942. Тиражи 3000. Автор
листи 7,42. Босма листи 7. Бир босма листда 41240 ҳарф. Баҳоси 4 с. 50 т.

Тошкент, ЎзФАН Нашриёти босмахонаси. Заказ № 226—1942.

Замонида, Оқтош вилоятида Султонхон деган ўтди. Султонхоннинг уч хотини бор эди, учови ҳам туғмас эди. Султонхон Оқтош мамлакатида неча вақт пошшолик қилди, ёши қайтиб, соқоли оқориб қолди. Ўйлаб: „Энди менда фарзанд бўлмаса, ўзим ўлиб кетсам, бу молу-дун'ём беэга қолса, мендан бирар нишона қолмай, шунча давлатга бўлак киши эга бўлса, энди пошшоликнинг менга фойдаси йўқ. Эндиги пошшоликни нима қилайин; амалдорларнинг ҳаммасини йиғиб олайин, улар билан бир маслаҳат қилайин, пошшолик билан юртни ўзларига берайин, пошшоликдан ортирган молу-мулкимни хотинларга топшириб, тарки дун'ё қилайин“ деб, шу ўйни ўйлаб, амалдор, жиғадор, туғдор, сардор бекларига хабар қўйди. Ҳаммаси, „Султонхон чақиртирипти“ деб, йиғилиб келаберди. Шунда Султонхон уларга қараб бир сўз айтиб турган экан, дейди:

I

Амалдорлар, қулоқ солинг дотима,
Мен куйиб ёнаман ўзим ўтима.
Менда энди бирар фарзанд бўлмади,
Энди эга бўнглари¹ Оқтош юртима.

Бефарзандман, ўз ҳолимни биламан,
Пошшолик, давлатни нима қиламан.
Тарки дун'ё қилиб, қаландар бўлиб,
Ғариб бўб² қолган умрим ўтқараман.

Қурийди ўйласам танда қувватим,
Йўқди бу дун'ёда кўрган роҳатим.
Мендан нишон бўлмади бир фарзантим,
Ўйласам беэга менинг давлатим.

Сизга қолсин Оқтошдек мамлакатим,
Сизларники энди Оқтошдай юртим.

¹ Бўлинглар.

² Ғариб бўлиб.

Нима қилай бу пошшолик давлатим
Менга даркор эмас шоҳлик шавкатим.

Кумушдандир қарчиғанинг чегаси,
Олтин бўлур киравка тўн ёқаси.
Гоҳ кечалар ўзим йиғлаб, мунғайиб,
Ўйласам, йўқ давлатимнинг эгаси.

Мен кимга гапирай дардимни ёриб,
Қошингизда бўлдим шу замон ғариб.
Мамлакатга эга бўлинг энди сиз,
Мен кетайин бундан ка'ба ахтариб.

Амалдорлар Султонхондан бу сўзларни эшитиб, ўйла-
ниб, бирнечаси ҳайрон бўлиб, нима жавоб деярини билмай,
нари-бери сурилиб, ўзаро маслаҳат қилишиб, „бунга бир
гапириб кўрайик“ деб:

— Эй пошшойи олам, эрта кун жума. Мачитга намоз-
жумага сўфию-дарвешлар йиғилади. Намозжума ўқилиб,
фотиҳани юзга тортган вақтда, саллангизни бўйнингизга
солиб турсангиз, дарвешлардан фотиҳани олсангиз, фариш-
талар омин деса, зора сизга бир фарзанд берса, — дедилар.

Бу сўз Султонхонга ма'қул тушди. (Баччағар, пошшо-
ликдан умидини узгиси келмаётир-да¹). Эртасига жума
бўлди. Мачит одамлар блан тўлди. Намозжумани ўқиб,
фотиҳа юзга тортилган вақтда, Султонхон амалдорларнинг
сўзини қулоғига олиб, салласини бўйнига солиб, бошини
эгиб, фотиҳа тилаб турди. Дарвешларнинг фотиҳасини
олди.

Ҳа демай, ўртанча хотини Ҳуройим ҳомиладор бўлиб
қолди.

Ойдан-ой, кундан-кун ўтиб, Ҳуройимнинг ой-куни
яқинлашиб келаберди. Султонхон бир кечаси шундай бир
туш кўрди: „Ў, сен Қурудим мамлакатига сафар қилсанг,
ўн тўрт йил деганда бориб келсанг, шунда худо берган
фарзандинг туради, бўлмаса нобуд бўлади“.

Султонхон бу тушни ҳечкимга айтмай, Ҳуройимга
айтди: — „Дун'ёда бир қўрққан ёмон, бир қувонган ёмон“,
деган гап бор. Мен қариганда фарзандли бўлдим. Мен шу
ерда юрсам, сен бир кун туғиб қоларсан, мен қувонгандан
юрагим ёрилиб, ўлиб қоларман. Қурудим мамлакатига са-
фар қилайин, ўн тўрт йилда бориб келарман. Олдимга
суюнчи, деб чиққан кишига аямасдан танга, тилло берарман,
қулоғидан дун'ёга кўмарман, балки қўрғон беги қиларман, —
деди.

¹ Достон ёзиб олинаётган пайтда шоирнинг ташлаган луқмаси.

Султонхон кетмакка ихтиёр қилиб, тахт-бахтини кимга топшириб кетиш ҳисобини топмай, амалини, давлатини ҳечкимга ишонмай, ҳайрон бўлиб, қози-калонларидан маслаҳат сўради. Қози-калонлар Султонхонга айтди: — Ҳуройимнинг бўйида бир ҳомила гумона бўлса, ўғил бўлса ўғил, қиз ҳам бўлса ўғил, шариат отанинг тахту-бахтини ўғилга ҳукм қилади, гумонанинг туфайлидан мамлакатни Ҳуройим сўрасин. Шариат йўл беради, — деб кўрсатдилар. Шунда Султонхоннинг димоғи чоғ бўлиб, тахту-бахтини Ҳуройимга топшириб, карнай-сурнай чалдириб, одамларни йиғдириб, ўзи жўнамоқ ҳаракатида бўлди. Пошшолик Ҳуройимга ўтиб, Ҳуройим Султонхонга қараб бир сўз айтиб турган экан, дейди:

II

Хоним, эшит мендай ойим арзини,
Сўлдирмагин бунда гулдай тарзини.
Мерган отар Дайравотнинг ғозини,
Хоним, англа Ҳуройимнинг сўзини:

Эл кўчириб ола тоғдан оширдинг,
Улуғ билиб нечовларга бош урдинг,
Бирнеча душмандан сиринг ёширдинг,
Тожу-давлатингни менга топширдинг.

Неча вақт Оқтошда танҳо турасан,
Тақдирингда нима бори кўрасан.
Неча йиллар суриб бу элда даврон,
„Қурудим“ деб, хоним, кетиб борасан.

Давлатим бор — понза рўмол ўрайин,
Сарғайиб тарзингга, хоним, қарайин,
Келар мўлжалингни, тўрам, сўрайин,
Неча вақтда Оқтош қайтиб келасан?

Бизга ташлаб кетиб мамлакатингни,
Обод қилиб, сўраб турай юртингни,
Мен билмайман сенинг қайтар вақтингни,
Айтгин, тўрам, неча вақтда келасан?

Оқтош дейди сендай хонимнинг жойи(н),
Олдингда от чопар қанча сипойи,
Бу мамлакатларнинг сенсан пошшойи,
Хабар бергин, неча вақтда келасан?

Сен кетган сўнг мен ҳам хафа бўларман,
Кўз тутиб йўлингга қараб юрарман,

Келар мўлжалингни айтсанг, хонзода,
Мен йўлингга пешвоз чиқиб турарман.

Очилар баҳорда, билсанг, гул ғунча,
Юрт эгаси бўлдим ўзинг келгунча,
Сендай хизмат қилар манга ҳам неча,
Келар мўлжалингни айтгин, хонзода¹.

Султонхон бу сўзларни эшитиб, Хуройимдан димоғи чоғ бўлиб, Хуройимга қараб, муртини бураб, узангига оёғини тираб, бир сўз айтиб турган экан, дейди:

III

Мен кетган сўнг уйдан чиқиб ўтирма,
Дўст йиғлатиб, душманимни кулдирма,
Обод қилиб сўра мамлакатимни,
Бир етар-етмасга сирим билдирма!

Йўлиқсам душмани неча шоштирдим,
Тожу-давлат, мулку-молим топширдим,
Мен қандай сўрасам, шундайин бўлгин,
Оқтошга сени мен пошшо қилдим.

Мен топширдим қатордаги норимни,
Энди сенга хазнадаги заримни,
Эга қилиб, тожу-давлатларимни,
Ҳарна билгин манглайимда боримни.

Мен кетган сўнг нодон кўнглинг бўлмагин,
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Нодонларман асло сирдош бўлмагин!

Аёллик қиб, нодон сўзлаб турмагин,
Тожу-давлатимни сенга топширдим!

Хуройим ёри Султонхонга қараб яна бир-икки оғиз сўз айтиб турганакан:

¹ Бизча, шундан сўнг Султонхон Хуройимнинг саволига жавоб бериши лозим эди. Аммо саволи жавобсиз қолади — унинг қачон келишини Хуройимнинг IV банддаги сўзидангина биласиз. Шу ерда, яъни II шеър блан III шеър ўртасида, бутун бир банд қолган бўлса керак. Айтиб беручи унутган бўлиши мумкин.

IV

Тоғ-тоғнинг бошини чолган тумон-а,
Ҳарким йиғлаб турса охир замон-а,
Қўйиб кетгин фарзандингнинг отини,
Бўйимда қолганди бирар гумон-а.

Сўраб турса бунда мамлакатини,
Пошшо бўлиб сендай хоннинг хотини,
Хизмат қилса бунда неча сипойи,
Обод бўлур сендай хонимнинг жойи.

Мана, элдан ўзинг кетиб борасан,
Бир мўлжалинг, ўн тўрт йилда келасан,
Ўн тўрт йилни менга муҳлат берасан,
Болангнинг отини нима қўясан?

Эшитгин дилбарнинг айтган дотини,
Ўзинг қўйсанг фарзандингнинг отини.
Нима деб амр этсанг, уни қиларман,
Айтсанг қўяй фарзандингнинг отини.

Нима десанг хизматингга тайёрман,
Шул сабабдан кўнглингдагин сўрарман,
Мени қилиб кетдинг юртингга эга,
Мендай ойим жасадингдан садаға,
Қўйиб кетгин фарзандингнинг отини.

Бу сўзларни Ҳуройимдан эшитиб, Султонхон бир сўз
айтиб турган экан, дейди:

V

Дун'ёни яратган қодир худойим,
Чўпу-хасдан кўпдир қилган гунойим,
Сен ўзингдан гап қоларми, Ҳуройим?

Ўғил туғсанг отин қўйгин Рустамхон,
Қиз туғсанг гул юзли, ўзинг биласан.

Мен кўрайин Қурудимнинг юртини,
Чўлу-дашту, неча мамлакатини,
Сен сўраб тур мунда Оқтош юртини,
Обод қилгин бекнинг мамлакатини.

Рустамхон от қўйгин ул фарзандинга,
Қулоқда тут хоннинг насиҳатини!

Бу сўзларни энди Султонхон айтди,
Хўшлашиб, Хуройим мунда қолипти.
Султонни узатиб йўлга солипти,
Пошшо бўб Хуройим энди турипти.

Султонхон жўнади шаҳардан чиқиб,
Қанча одам, маҳрамлари жам' бўлиб,
„Қурудим“ деб, мамлакатни ахтариб,
Тушида кўрганин бул ўзи қилиб.

Ухлаб ётиб кўрдим, унда борай деб,
Шул тушнинг шартини тўғри қилай деб,
Ун тўрт йилгачайин унда турай деб,
Насиб қилса сўнгра қайтиб келай деб.

Шундай қилиб кетди кўрмаган юртга,
Қамчи босиб ҳайдар чўлларда отга,
Года тўп-тўп бўлар, голарда якка,
Чўлларнинг тўзони чиқиб палакка.

Неча пошшолардан совлати қолиб,
Тўпу-тўпхонаман¹ лашкарин олиб,
Шундай қиб жўнади Оқтошнинг хони,
Бораётир Қурудимни охтариб.

Сайр этиб неча йиллар юрсам деб,
Элу-халқни шундай қилиб кўрсам деб.
Оқтошнинг юртиман² бирга қилсам деб,
Элни кўриб, юртга катта бўлсам деб,
Оқшом ётиб, кундуз жўнаб боради.

Чўлларда остига мингани тулпор,
Хизматда олти юз маҳрами тайёр,
Қанчайин сипойи ададсиз лашкар,
Шовкати оламни босиб боради.

Шундай қилиб юриб, Қурудим мамлакатини ёқалаб,
чодир-чаман тикиб қўнди. Бу ерлар, теварагидаги эллар,
неча қўрғон сўраб турган беглар илгаридан ҳам бири-бири-
га малум. Султонхонга гоҳ бож бериб, гоҳ бермай қайтиб
турарди. Булар—Урганч, Хоразм, Хева беглари, Дин Камон
хонлари эди. Булар Султонхоннинг келишини кўриб, ўзаро
маслаҳатда бўлишди: „Биз Султонхоннинг ихтиёрига гоҳ
кириб, гоҳ кирмаганимиз учун ёмон хаёлда келган. Бу адад-

¹ Тўпу-тўпхона блан.

² Юрти блан.

сиз лашкар, қанча тўпу-анжомдор бекорга келмаган. Бўлак ўйда келса, бунча шовкат блан чиқмас эди. Бизда бунчалик кўп лашкар йўқ, биз ҳар қайсимиз битта-битта қўрғоннинг эгасимиз. Халқдан йиғилган тўсат-тўсат, даста-даста лашкар тарқаб кетган. Мамлакат, элу-халқ оч-яланғоч, бари тентираб қолган. Бу хизматкор фуқаро халқ қасд қилганда, калтагини судраб чиқиб уришиб турса, буларга ҳечким баробар бўлалмас. Буларни отлантириб, Султонхоннинг устига босиб бормоқ бизнинг қўлимиздан келмас. Устимизга келди, биз қанча мол-дун'ени олиб бориб кўрмагимиз даркор“.

Амалдорлар бу маслаҳатни қилиб, мамлакатнинг амалдорлари Султонхонга боришли-келишли бўлиб ётди.

Ҳуройим Оқтош мамлакатда пошшолик қилиб, ичкарида арз сўрайди. Унинг Химча деган канизи бор эди. Химча—тиллари булбулча, кимни яхши деса шунча, икки юзи очилган гулча, беллари хипча, ўзи сулув ойимча, Химча ойим ташқарида арз сўрайди. Навбат тегмаганлар талашиб ётади то уни кўргунча.

Ҳуройим Оқтош мамлакатда, мамлакатни зартанг-забартанг қилиб, Султонхондан зиёда иш тутиб тураберди. Ҳуройимнинг иш тутувига икки кундош безовталиқ қилаберди. Шул вақтда Ҳуройимнинг вақти етиб, ойи битиб, бир ўғил туғди. Отини Рустам қўйди.

Рустам бирга, иккига, учга кирди. У тилга киргандан кейин, Ҳуройим мадрасадан бир муллани келтирди. Мулла блан Рустамхон икковини тағизабинга солиб, ўқитиб ётаберди. Бир бияси бор эди. Рустам пайдо бўлган куни бу ҳам бир эркак қулун туққан эди. Ҳуройим: „Бу боламнинг оти“ деб, таблага тортдириб, бир сайис солиб боқтириб қўйди.

Фарзандга танқис она: „Болам камолга кирса, от белига минса, икки тозини эргаштириб, саҳроларда гашт қилиб юрса“ деб, икки тозини ҳам тепкига солиб боқтириб қўйди.

Икки кундош: „Замон Ҳуройимники бўлди“ деб, нима қиларини билмай, ўй ўйлар эди. Шу Оқтош вилоятида дафтариёв мастондан уч юз олтмиш мастон бор эди. Уч юз олтмиш мастоннинг бошлиғини Момагул мастон дер эди. Мазгили шаҳардан ташқаридаги бир ғорда эди. Ғорда ётар эди, хурракни баланд тортар эди, ботмон насвойни тўрт бўлиб отар эди, юриш-туриши одамларга хатар эди, не-не эр йигитларни икки пулга сотар эди, яхшилиқни уч пулга олмай, қаерда ёмонлик бўлса—излаб топар эди, қандай одам бўлса, бу кампирдан ҳазар қилиб узоққа қочар эди, ёмонлик излаб келган одамнинг иши шу мастондан битар эди.

Икки ойим Момагулни кўнглига олиб: „Шунга бораёйик, бир арз қилиб кўрайик“ деб, кўрмаса ҳам сўроғлаб бориб

қолди. „Момамиз ғордамеқан, ё бир алла -гўрдамеқан“ деб бораётиб эди, шул вақтда момаси ғордан чиқиб қолди. Улар моманинг апти, жасадини кўрди, шундай: манглайлари чўтдай, кўзлари ўтдай, жағининг гўшти қочган, ён ёғидан тарлон очган, яхшиликдан мудом қочган. Ойимлар айтди: „Халқнинг айтганидан зиёда экан“. Ойимлар момасига арз қилиб, Ҳуройимнинг устидан бир сўз айтиб турган экан:

VV

Оҳ тортганда меннинг сўлган тарзим бор,
Жоним мома, сенга айтар арзим бор!

Сен эшитгин ойимларнинг сўзини,
Ойимларнинг сенга қилган арзини,
Уйнаб ўсган маконимни сел олди,
Мазгил маконима, билсанг, ўт ёнди,
Олтин тахтли кулбаларим вайронди(р),
Ойимларнинг хаста кўнгли вайронди(р).

Эшпт, мома, ойимларнинг тилини,
Вайрон қилсанг бунда Оқтош элини,
Ҳазон қилгин тар очилган гулини,
Ўлсин деймиз Ҳуройим ҳам улини.

Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса маст бўб сайрар булбуллар.
Булутлар маст бўлса чалқийди кўллар,
Ўтга ёнсин Оқтош элда кирдикор,
Дун'ёни сўрасанг, бизда кўп бўлар.

Дардлиман, дардимни кимга ёраман,
Ҳасратидан элдан-эл ахтараман,
Ўзгалардан сизни яхши биламан,
Хизмат ҳақи бир қоп тилло бераман.
Вайрон қилгин Оқтош мамлакатини,
Нима десанг хизматкоринг бўламан!

Кўп йиғлайман менам сочимни ёйиб,
Бўлиб қолсин Оқтош шаҳри бесойиб,
Мома, сизга сўз сўзладик муғайиб,
Арз айтамиз энди сизга сарғайиб.

Бизга душман билмаганини билдиргин,
Ханжар урмай, бағрим қонга тўлдиргин,
Мамлакатдан уни бенасиб қилиб,
Ҳуройим ҳам ёлғиз улин ўлдиргин!

Кампир ойимлардан бу сўзларни эшитиб, бир қоп тилло-
га кўнгли тўлмай, уларга қараб бир-икки оғиз сўз айтиб
турган экан:

VII

Очилар баҳорда боғларнинг гули,
Бир қоп тиллонг бизга бўлмас чой пули,
Обод бўпти давлатманнинг мазгили,
Уйнаб-кулиб юрсин Ҳуройим ули,
Кетабер, ойимлар, коринг қилмайман.

Оҳ урганда хаста кўнглим хушладим,
Бурунгидай ёмон савдом ташладим,
Уч кун бўлди янги намоз бошладим,
Яхшиликнинг йўлини маҳкам ушладим,
Кетабер, ойимлар, коринг қилмайман.

Мени сенам бурунгидай биласан,
Ҳалок бўлиб мазгилимга келасан,
Мени йўлдан уриб нима қиласан?
Бовангининг одатин ўзинг биласан,
Кетабер, ойимлар, коринг қилмайман!

Қурғур чол кўрса қойиш қилади.
Қилма дейди, сўнгра мени уради,
Ҳаммамизга қаттиқ азоб беради,
Қизларим, кўнглингни қора қилади!

Қурсун бованг, билгин, одати ёмон,
Юрган ери ҳамша¹ қайғули тумон,
Тилозор² қиб тангрим уни яратган,
Ҳаялламай қайта бергин бул замон!

Подшо Ҳуройимга душман бўлдинг деб,
Тилозорлар қайси гўрдан келдинг деб,
Кўрса икковингни қойиш қилади,
Кампиримни алдаб йўлдан урдинг деб.

Ойимлар бу сўзларни эшитиб, ўйланиб, „яна гапириб
кўрайлик, бир қоп тиллонг чой пули ҳам бўлмайди, деган
ери бор эди, қани пича ошириб кўрайлик“, деб бир-икки
оғиз сўз айтиб турган экан:

¹ Ҳамеша.

² Тилозор—тил озор.

VIII

Жоним мома, менинг бағрим эзилди,
Хафа қилиб қувма икки қизингди(ни).
Қулоқ солиб яхши тингла арзимди(ни),
Қанча бўлса дун'ё бермак лозимди(р).

Ҳолим кўриб аҳволима йиғлайин,
Куйганимдан гапни гапга улайин,
Мома, сенинг хизматингни билайин,
Бир қоп эмас, тўрт қоп тилло берайин!

Номингни эшитдим кашмири айёр,
Шундай хизмат бўлса сен мудом тайёр,
Қетмасин новмид бўб бундан ойимлар,
Ўзинг бўлгин энди хизматга тайёр.

Билганимни, мома, сенга айтаман,
Аҳволима оҳу-фиғон этаман,
Бунда сўзлаб, энди сенга дод этиб,
Яхши жавоб берсанг эди, қайтаман.

Ҳаддин ошиб кетди кўрган меҳнатим,
Қўлимдан кетди бор шоҳлик давлатим,
Ўйласам, кўп бўлди менинг ҳасратим,
Ғолибди бизлардан нега Ҳуройим?

У бизларни қайғи-ғамга қўйипти,
Ҳуройим Оқтошга эга бўлипти,
Жафо кўриб икки ойим келипти,
Умид тортиб, арзин қилиб юрипти.

Йўлинг бўлмасин-да бу ерда хатар,
Сўйлагин, сенга ойимлар кўз тутар,
Кўп ишдан, момажон, ўзим бохабар,
Икки ойим бўлди сенга интизор.

Мастон кампир бу сўзни ойимлардан эшитиб: „Бирданига
уч қоп тилло қўшилди, иш пича ўнгланай деди“ деб, ойим-
ларга бир-икки оғиз сўз айтиб турганакан:

IX

Сен йиғладинг, менинг кўнглим бузилди,
Хафа қилдим сендай икки қизимди(ни),
Йиғламанглар, менинг бағрим эзилди,
Сенга айтсам мен ҳам сўзман жавобди(ни),
Бировнинг кўнглини олмоқ савобди(р).

Кўп оқизманг кўз ёшингни, ойимлар,
Бир хизматни моманг қилмай не бўлди,
Ёмон одам қону-зардоб ичирар,
Бир гуноҳни яратган ҳақ кечирар,
Икковинг ҳам хафа бўлма, санамлар,
Хизматингни моманг бажо келтирар.

Сра номардларга кўнгил бермагин,
Момангни номардга ҳамроҳ қилмагин,
Еталмай мазгилга йўлда қолмагин.

Болам, қулоқ солгин айтган сўзима,
Кўп қайишдим сендай икки қизима.
Сен берган дун'ёингни кўп улги қилма,¹
Дун'ё учун кўндирдим деб гапирма,
Кўнглинг учун бу хизматни қиламан,
Энди билдим, болам, ҳожатинг шулма?

Юборай душманнинг бағрини эзиб,
Ўз бошига кетсин юртини бузиб,
Сендайин қизимни мунда кулдириб,
Душманингга айёрлигим билдириб.

Нима десанг айтганингга кўндириб,
Қайта бошдан сизни тахтга миндириб,
Хафа бўлиб ғам емагин, фарзандим,
Сенга тоза шодмонликни билдириб.

Ойимлар мастон кампирдан бу сўзларни эшитиб:—Қани, биз блан бирга юринг, танга, тиллони—ҳақингизни олиб келинг—деди. Кампир айтди:—Э болам, фалончи кампир сочи оқорганда Султонхоннинг хазинасига ўғирликка келиб юрипти, деган отни ҳам эшитайинми, шу ерга келтириб берсангиз, ўз тош-тарозим блан тортиб олсам, зиёд чиқса қайтариб берсам.

Ойимлар айтди:—Эса, бизга улов блан қоп топиб беринг.

Кампир тўрт қопни тўрт эшакнинг устига солиб, ойимларга қўшиб юборди. Булар ғазнахонага етди, эшакларни шосупанинг пастига қўйиб, ўзлари шосупанинг устида қопларнинг оғзини очиб, бели оғримай топган танга-тиллоларни қопга солаберди. Ғазнадан хабар олиб турган ўзга кишиларнинг иши бўлмади. „Ҳуройим ҳам пошшонинг хотини, булар ҳам пошшонинг хотини, бир гап айтиб гунаҳкор бўлмайик, нима жавоб айтса, ўзлари айтар“ деб индамади.

Ойимлар эшакларни шосупага яқинлатиб, қопларни ортиб, мастонникига олиб борди. Кампир қопларни эшакдан тушириб кўрди. Ойимлар айтди:—Қани мома, тош-тарозингизни қуринг, ҳақингизни тортиб олинг!

¹ Улги қилма—пеш қилма ма'носида.

Кампир қопларни мўлжаллаб кўрди: Агар тортса, ҳар қопи ботмон даҳсари, ботмон понсари чиқаберадигандай. Кампир тиллоларнинг бунчалик ортиқ чиқишини билиб айтди: —Болам, шуни тортиб, тарозини шақиллатиб, ғалвани кўпайтириб юрамизми? Чўт-чўтдан зиёд бўладими? Ё понсари биздан кетар, ё даҳсари сиздан кетар. Ағдариб қўяқолайлик?

Ойимлар нима дейди, иш қилиб, ишлари битса бўлди: —Майлингиз мома!—дедилар. Кампирнинг димоғи чоғ бўлди: „Савдомиз тўрт қоп бўлди, хайрият олти қопга туширдим“ деб қолди. Танга-тиллони саранжом қилиб, ағдариб олиб, ойимларга жавоб берди.

Кампир тўрт юз тангани олиб, ёнига солиб, Оқтош шаҳарини оралаб чиқиб кетди. Бир растадан бораётиб эди, бир супада тўртта мулла, нон пули топай деб, ранги ўчиб, хаёли қочиб ўтирипти. Бу муллалар Койистон мамлакатидан келган муллалар эди. Булар муллалик, имомгарчилик қилиб, пул топмоққа келган эди. Кампир тўрт юз тангани тўрт муллага берди. Муллаларнинг вақти хуш бўлиб, кампирдан: —Бизга бу пулларни нима учун бердингиз? Илмнинг ҳурматига бердингизми, ё закот, хайри-худойи деб бердингизми? Ё савоб учун бердингизми?—деб сўради. Кампир айтди:—Менинг закотга етган давлатим йўқ, савоб, хайри-худойи блан ҳам ишим йўқ, болам, менинг савоб соладиган идишим ҳам йўқ. Мен сизга тўрт юз тангани бердим, менинг нима деганимни хатга соласан, гапирганимни арза қиласан. Шундай қилиб ёзасан, ўқиганда бир-бирига тўғри келгидай, ўқиган одам ма'носини билгидай, битган арзанг Султонхоннинг қошида му'табар бўлгидай бўлсин!

Кампир муллаларга шундай бит деётир:

Х

Нима деб амр этсам шуни қилинглар,
Ҳуройим устидан додхоҳ бўлинглар,
Шундай қилиб, болам, хатга солинглар:

Оқтош элда Ҳуройими қурисин,
Тул бадани қора ерда чурисин,
Эргаштирди ёши блан қарисин,
Йиғиб олди йигитларнинг барисин!

Кўчаларда қулоч уриб юради,
Оқтошнинг шаҳрини шундай булғади,
Меҳмонхоналарда базм беради,
Чироқ ўчириб ҳамша ўйнаб-кулади.

Султонхоннинг юзин тубан қилади,
Пошшо қилган хотининг шундай қилади.
Қай бетиман Султон элга келади.

Кўринган йигитни қайтариб олиб,
Ким бўлса қўлини бўйнига солиб,
Пошшойим, Ҳуройим ёринг қурусин,
Оқтош шаҳринг кетди бари булғониб.

Султонхон, бул ишдан ўзинг беҳабар,
Ҳуройим кўнглида бузукчилик бор,
Катта-кичик шоҳнинг ҳолига кулар,
Ҳуройимнинг элда нима иши бор!

Атрофида алвон-алвон йигитлар,
Шундай қилиб элда давронин сулар,
Нима қилса Ҳуройимда ихтиёр,
Юрт булғанди, шоҳим, қандай гап бўлар?

Ҳуройимнинг ёмонлигин кўрсатиб,
Бул арзани битаётир муллалар.

Неча сўзни бунда кампир амр этти,
Қўл бостим қиб неча халқу-элотти(ни),
Бул ишлардан халқнинг хабари йўқти¹,
Шундай қилиб, мулла арза хат битти.

Муллалар хатни битиб тамом қилиб эди, Оқтошда қолган катта-кичик амалдорлар, олти ёшардан олтмиш ёшаргача, етти ёшардан етмиш ёшаргача бўлган одамларнинг отини ёзиб, ҳечкимнинг хабари йўқ, қўл босдим деб, уларнинг қўлини қўйипти.

Кампир бу хатни ўқиб, эшитиб, димоғи чоғ бўлиб, рўмолининг учига тугиб олди.

Ёғочдан қилди отни, қоғоздан қилди қанотни, пўлатдан қилди мурватни, энди кампир қилиб тўғри ғайратни.

XI

Кампир минди ёғоч отти(ни),
Буради пўлат мурватти(ни),
Ул ҳавога кампир оти,
Шул замонда чиқиб кетти.

Бораётир кампир айёр,
Бўлиб булутга баробар,

¹ Йўқ эди ма'носида.

Бул осмонда ярқиллайди,
Палакда учиб йўл олар.

Бораётир настга қараб,
Хуройимман бўлиб тараб,
Тез юрсин деб борар кўкда,
Отининг мурватин бураб.

Султонхонга борсам дейди,
Арзим-додим қилсам дейди,
Оқтош деган мамлакатни,
Бунда вайрон қилсам дейди.

Кўкда борар отин тезлаб,
Ёмонлиқнинг йўлини излаб,
Шундай бўлиб бораётир,
Қурудимни бул ёқалаб.

Шул замон кўриб қолди,
Ул Султонхон ётган ерди(ни),
Мурватини чапга буриб,
Айналиб бир ерга қўнди.

Маҳкам ушлаб ёмонлиқди(ни)
Жирандага қўйиб отди(ни)
Кампир яёв-пиёдади(р),
Кўп алами зиёдади(р).

Кўзидан тўкиб ёшини,
Дод деб чиқариб довшини,
Ҳечким буни билмас энди,
Айёр кампирнинг ишини.

Сочин ёйиб, бетин юлиб,
Йўлга кирди чаққон бўлиб,
Кўп қайғули ғамга тўлиб,
Тикилган чодирни кўриб.

Султонхон чодирда ўтириб эди. Дашт ер, пана қиладиган нарса йўқ. Қаради, Оқтош тарафидан бир қора билдираб келаяпти, кўриб ўн тўрт маҳрамини буюрди:—Олдига пешвоз чиқинглар, мабодо бизга худо ўғилми, қизми бериб, суюнчига келаётган қорамекан?

Ўн тўрт маҳрам йўлга чиқиб, қорага етди. Қараса, бир кампир, ҳечким блан иши йўқ, оғзида тиши йўқ; сочини ёйиб, бетини юлиб, йиғлаб келаяпти. Маҳрамлар айтди: Э аттанг, бунинг юришидан яхшилик хабар эмас, худонинг

хонга берган ўғлими, қизими фарзанди ўлипти-де, Оқтош мулки яна бесоҳиб бўлипти-де. Хаёлида пошшонинг юрти эгали бўлгандай бўлиб қолиб эди. Энди қандай бўса, сўзининг аниғини билайик, бу кампирдан сўрайик, деб бу маҳрамлар кампирдан сўз сўраб турипти:

XII

Жоним мома, хизмат айтай бир алвон,
Олмос пўлот белда, эғнимда қалқон.
Сочинг ёйиб сен йиғлайсан, меҳрибон,
Маҳрам савол сўрар, келгин момажон!

Бир жароҳат, жигар бағрингни тузлаб,
Йиғлайсан чўлларда бўтадай бўзлаб,
Ишинг бўлмай йиғлаб кетиб борасан,
Момажон, кимни сен юрасан излаб?

Палак уриб боғда гуллар сўлдими?
Худо берган шоҳ фарзанди ўлдими?
Оқтош юрти боз бесоҳиб бўлдими?

Давлатим бор, шоли-шолдом ўрайман,
Гул тарзим сарғайиб сенга қарайман,
Улми, қизми Ҳуройимнинг туққани?
Росин айтгин, мома, сендан сўрайман?

Бизлар хафа бўлдик сенинг ҳолинга,
Пиёдалаб йўл тортган аҳволинга,
Ё бир гап бўлдими Оқтош элинга?

Хабар бергин, қандай бўлди мамлакати?
Пошшомиз Оқтошдан бул чиқиб кетти,
Неча ой, неча йил орадан ўтти,
Бир хил одам мамлакатни унутти.

Билмайди элотда не бўлган гапти(ни),
Биз сўраймиз унда қолган элотти(ни),
Абгор бўлиб йиғлай берма, уятти(р).
Сени одам билиб маҳрам сўз қотти!

Маҳрамнинг сўзига қулоқ солмади,
Кампир, маҳрамларни писанд қилмади,
Бораётган кампир йўлдан қолмади,
Кампирнинг хаёлин маҳрам билмади.

Шунда кампир маҳрамларга ҳечнарсa демай, Султонхоннинг чодирига етди. Маҳрамлар ҳам эргашиб келиб отидан тушди, ҳеч гапнинг тайинини билмади.

Кампир чодирда Султонхонга рўбарў бўлди. Бул пошшо деб, иркилмай туриб, Султонхонга қараб бир сўз айтиб турган экан:

XIII

Аё шоҳим, сизга айтар арзим бор,
Сеничун гулдай сўлган тарзим бор,
Оқтош элдан меҳнат тортиб келаман,
Сабил бўлди Оқтош элда кирдикор.

Куйганимдан олиб келдим бир хабар,
Вайрон бўлиб кетди Оқтошдай шаҳар,
Бўлган ишдан шундай шоҳим беҳабар.

Юрт топшириб келган Хуройим ёринг,
Неча йиллар ўтти йўқди хабаринг:

Кўчаларда ўйин-кулги қилади,
Йигитларга ҳамша базм беради,
Одам эргашади унинг кетидан,
Ёшу-қари қолмай бирдай юради,
Ҳамма кўриб, шоҳим, сизга кулади.

Ўйлаганда элга бўлди қиёмат,
Бу сўзимга ишонмасанг бегизот,
Катта-кичик қолмай қўл босдим қилган,
Мана, шоҳим, ўқиб кўргин арза хат.

Бу сўздайтиб¹ кампир кўзин ёшлади,
Пошшонинг қошига хатни ташлади.
Кампирнинг арзасин олиб Султонхон,
Хатни қараб билди, жудаям ёмон.

Сўз сўзлаб ҳечкимга жорий қилмади,
Не хат эканин халойиқ билмади,
Ўзи ўқиб, ўзи билди пошшонинг,
Оҳ уриб танида тоқат қолмади.

Кўрди сабил бўпти Оқтошдай юрти,
Оворагарликда ул мамлакати,
Шундай бўпти бул кампирнинг меҳнати.

¹ Бу сўзни айтиб.

Ўқиб пошшо ҳар тарафга қаради,
Кўзларидан ўти чиқиб боради,
— Жаллод! — деб, шул замон довуш қилади.

Султонхоннинг довушини эшитиб,
Уч юз олтмиш жаллод келди етишиб,
Қандайин одамнинг куни битти деб,
Қани хизмат, кимдажали¹ етди деб.

Ишни ма'қул қилдим, дейди бу айёр,
Жаллодлар хизматга бўлганди тайёр,
Ҳойи Оқтош, ҳойи ўзга мамлакат,
Насли одам бундай гапдан беҳабар.

Отланинглари, бундан сафар қилинглари,
От анжоминг блан Оқтош боринглари,
Гунаҳкорни мен айтаман сизларга,
Ҳаялламай тандан бошин юлинглари!

Жаллодлар бу сўзларни Султонхондан эшитиб, тайёр бўлиб турдилар. Шунда Султонхон уларга қараб: — Биз Оқтошдан чиқиб кетганимизга кўп замонлар ўтди. Балки ўн тўрт йилга яқинлаб етди. Ҳуройимга мамлакатни топшириб чиқиб эдик. Уша Ҳуройим Оқтошни булғатди. Мен Оқтош шаҳрига бормай, кўзини-кўзимга, юзини-юзимга туширмай, сийнасини доғлаб, икки қўлини орқасига боғлаб Оқтош шаҳаридан ҳайдаб чиқаринглари, Чортутда қурилган Мансурнинг дори бор, ҳайдаб бориб, Ҳуройимнинг бошини кесиб, Мансур дорига тортинглари. Пошшонинг хотини, деб андеша қилманглари! — деб буюрди. Шунда, пошшонинг амри, уч юз олтмиш жаллод жунайберди. Неча йилдан бери элини соғиниб қолган бир нечалар: — Биз ҳам борамиз, бир четда турамиз, бирга юриб, осилганини кўрамиз — деб эргаша-эргаша беш юз киши бўлиб жўнади.

Шул кеча Ҳуройим бир туш кўриб, тушида қўрқиб, уйғониб: — Менинг сендан бўлак дўстим йўқ — деб Химча канизга тушини айтиб туриб эди, дейди:

XIV

Ётиб эдим, намоз вақти туш кўрдим,
Туш ичида бир ажойиб иш кўрдим.

Палак титрар тушимдан нолишима,
Ҳечким раҳм қилмас кўзда ёшим,

¹ Кимнинг ажали.

Уч юз олтмиш жаллод келди қошима,
Қор-ёмғирдай қамчи урди бошима.

Тушимнинг та'бири Химча не бўлди?
Ёмон дема, яхши жўри сабилди,
Оқ юзима қирмиз қонлар қуйилди,
Қора сочим ҳар тарафга ёйилди.

Жаллодлар ҳайдади мендай ойимди(ни),
Бу тушнинг та'бири, билмам, не бўлди?
Тушни кўриб, менинг кўнглим бузилди,
Оқтош ўлкасидан ризқим узилди.

Ўларда кўрмадим Рустам қўзимди(ни)
Бераҳм жаллодлар қараб турмади,
Билмайман, не бўлди тушнинг та'бири,
Сўз сўзласам, сра қулоқ солмади.

Қонхўр жаллод икки қўлим бойлади,
Гул баданга аччи қамчи тайлади.

Химча ойим бу сўзларни эшитиб, кўнгли бузилиб,
бағри эзилиб, Хуройимга бир сўз айтиб турган экан:

XV

Тушингдайттинг¹, опа, кўнглим бузилди,
Оқтошнинг шаҳридан ризқинг узилди,
Кўралмайсан, билдим, ёлғиз қўзингди(ни),
Келгин энди, опа, бирга йиғлайик!

Шундай гаплар кириб сенинг тушинга,
Кун ўтмайин, жаллод келар қошинга.

Бу тушинг хабари шундай бўлади,
Ҳаялламай, опа, жаллод келади,
Бу ишларни бир душманинг қилади,
Келиб сени бунда бойлаб олади.

Билмам қаерларга олиб боради,
Бошинг кесиб, сени нобуд қилади,
Энди умринг охир бўлган ўхшайди,
Келгин энди, опа, бирга йиғлайик!

Келиб олар сени жаллодлар босиб,
Пошшонинг амри деб бошингни кесиб,

¹ Тушингни айтдинг.

Жаллодлар олдида аҳволинг кўрган,
Бунда қолар халойиқлар йиғлашиб.

Хафа бўлиб ҳозир қонлар ютасан,
Бу дун'ёдан пано бўлиб кетасан,
Қайтайин, қўнглинга оғир оласан,
Зулм блан, опа, пано бўласан.

Сўзингни эшитиб ўтдай куяман,
Яхши кўриб, жоним, сени суяман,
Бул бошинга бир қабоҳат кун бўлса,
Аёлман-да, энди қандай қиламан.

Мен қайга борайин сени ахтариб,
Кимга айтиб йиғлай, дардимни ёриб,
Сен кётган сўнг менам бўларман ғариб,
Куюгингдан мен ўларман оҳ уриб.

Ҳуройим бул сўзларни эшитиб: — Э Химча ойим, мен сени дўст одамим деб, тушимни айтиб эдим. Сен ҳам душманлик қилдинг. Тушимни ёмон йўлга жўйиб, гапирдинг — деб хафа бўлди. Химча ойим айтди: — Опа, билдим, кўнглинга оғир олдинг. Айтувингга қараганда, тушинг шу гапга тўғри келади. Ҳо оғир ол, ҳо оғир олма, ўзинг биласан.

Ҳуройим айтди: — Тушнинг та'бири шундай бўлса, кун айланмай жаллод келса, бизнинг устимиздан пошшога бир жосус борипти-да, бўлмаса тушнинг та'бири бундай бўлмаса керак эди. Энди сен кўрғоннинг тўрт тарафидаги дарвозаларни қир тўкдириб кўмдиргин. Султонхон келадиган кўчадаги дарвозани қулфлаб, маҳкам қилиб, ўзинг эркак либосини кийиб, ичкарида жазойил милтиқни кўлингга олиб тургин. Султонхон келиб, унинг кўзи кўзимга тушмагунча, ҳечбир кишига дарвозани очиб йўл бермагин — деб тайин қилди.

— Хайр — деб, Химча ойим одам йиғиб, қўрғон атрофидаги дарвозаларни очолмайдиган қилиб кўмдириб, Султонхон келадиган кўчадаги дарвозани қулфлаб, маҳкам қилиб, калитини ёнига солиб, эркак либосини кийиб, белини буриб, қундуз суягун телпакни кийиб турди.

Милтиқни қўлига олиб, дарвозабон бўлиб туриб эди, жаллодлар ҳам келиб қолди. Жаллодлар қараса, қўрғоннинг ҳамма дарвозаси маҳкам. Жаллодлар айтди: — Баракалло Ҳуройимнинг ишига, кундуз кун қўрғон дарвозаларини маҳкам қилиб, йигитларнинг барини йиғиб олиб, хўб кайфу-сафо қилиб ётган экан-да!

Жаллодлар дарвозага қараб, қўрбошини сўроғлаб, бир сўз айтиб турган экан, дейди:

XVI

Оҳ тортсам тўкилар кўзингнинг ёши,
Ҳақ деб чиқар ғамли қулнинг довуши,
Отимни ҳоритти тоғларнинг тоши,
Дарвозани очгин, бова қўрбоши!

Илоҳим қурусин пошшонинг иши,
Сабил дейди ўйнаб-ўсган Оқтоши,
Келиб қолди жаллод уч юз олтмиши,
Очгин дарвозани, бова қўрбоши!

Пошшонинг жаллоди ма'тал бўлмасин,
Ёмон бўлди, қурғур пошшо келмасин,
Бизларни ҳам гунаҳкор қиб юрмасин,
Дарвозани очгин, бова қўрбоши!

Бизлар жаллод, шоҳнинг амрин тутамиз,
Ҳуройимни бундан ҳайдаб кетамиз,
Ҳайдаб бориб бизлар Мансур дорига,
Бошин кесиб, ани дорга тортамиз.
Дарвозани очгин, бова қўрбоши!

Жаллодлар айтмайди сенга ёлғонди(ни),
Бул Ҳуройим пошшо бўлиб турганди¹,
Эри ҳукмкушка тайин қилганди,
Пошшонинг измиман² жаллод келганди(р),
Дарвозани очгин, бова қўрбоши!

Химча ойим бу гапларни эшитиб, ичкаридан туриб
жаллодларга бир сўз айтиб турган экан:

XVII

Сирин айтмай, бир нечадан ёширган,
Улуғ деган, остонага бош урган,
Дарвозани ирим блан қўширган,
У келгунча очилмайди дарвоза!

Дарвоза гирдини ғанимлар тутти,
Бурунги пошшомиз оламдан ўтти,
Бу пошшомиз новбираҳмат йигитти(р)
Дарвозани маҳкам қилиб бекитти.

¹ Турган эди ма'носида.

² Изми блан.

Дарвоза калити ўрдага кетти,
У келгунча очилмайди дарвоза!

Пошшо келар ўн тўр йили битади,
Қўрбошилар йўлга қараб ётади,
Қандай одам бўлса тақдирдан кўриб,
Ўзи келиб, ўз йўлига кетади.

Зулм айлаб, қилсанг агар сиёсат,
Бу қўрбоши сени пойлаб отади!

Ҳозир қарамайман сенинг ша'нинга,
Ким бўлсанг кетабер келган йўлига,
Беҳуда сўз сўзлаб турмагин менга,
Пошшодан беамр очмайман сенга!

Бу пошшони бурунгидай кўрмагин,
Кўп айланиб, баринг бунда ўлмагин,
Жаллод бўлсанг кетгин, йўлдан қолмагин,
Қўрбошини сенам нодон билмагин!

Жаллодлар бу сўзни эшитиб айтди: — Пошшонинг ўзи келиб бу дарвозани очиб бермаса, бу ўз кайфи блан. Қўрбоши-пўрбошиси барининг гапи бир — деб қайтиб жўнайберди.

Жаллодларнинг ичида бир Чўнтоқ жаллод деган киши бор эди. Чўнтоқ жаллод айтди: — Келган беш юз кишимиз. Беш юз киши бир аёлнинг ҳисобини қилалмай, пошшонинг олдига қандай борамиз?

Шунда ўзга жаллодлар айтди: — Бу, қўрғонни очмаса, учиб ўтадиган қанотинг бўлмаса, кетмай нима қиласан?

Чўнтоқ жаллод айтди: — Бунга бир ҳийла қилайик.

— Бунга нима ҳийла қиласан? — деди бошқа жаллодлар. Шунда Чўнтоқ жаллод айтди: — Шу пошшо аёл. Нима бўлса ўзи-ўзига бурилади. Қўрбошини ҳам хотиндан қўйган. Шу хотинни алдай олмасак нима қилиб юрибмиз!

Тўрт отни кенг ҳаётда тонг отгунча оғир чоптирди. Оппоқ кўпикка ботирди, тонг шамолида қотирди, иккита-иккитадан миндириб, дарвозага чоптирди. Бу ёқда, кейинда жаллодлар сарбоз нағмаси қилиб, сибизға, сурнай тортиб бораёттипти. Илгариги чопгани дарвозага етди.

— Қўрбоши, дарвозани оч, пошшо келиб қояди — деётир.

Пошшо келди дегандан кейин, дарвозанинг ёриғидан қаради. Кўрса, отлар жуда узоқдан чошиб келаётган от. Ичини уриб, тер қотиб турипти. Сибизға, сурнайнинг товуши қулоғига келаберди. Шу вақтда у иккитаси ҳам чошиб келди:

— Ҳали ҳам очган йўқми? Пошшо келиб қолди, тайин ўлди — деб келаётир. Бу отлар ҳам жуда олисдан чопиб келаётган от. Шунда Химча ойимнинг кўнглига келди: „Мен англамайман, пошшо эмас десанг, пошшонинг тўртта чопарчи маҳрами бор. Тагин, пошшо келиб, маҳтал бўлиб қолиб, менинг хону-монимга ўт қўйиб юбормасин“ деб, дарвозани очиб юборди, дейди.

Жаллодларнинг аччиғи келиб, Химча ойимни ушлаб олиб: — Бизни шунча ма'тал қилдинг — деб, кулобанд қилиб, дарвозага бойлаб ташлади, дейди.

Жаллодлар пойтахт қараб ўтиб кетди. Тахт устига чиқиб борди. Пошшо Ҳуройимнинг сийнасини доғлаб, икки қўлини орқасига боғлаб, уриб, пастга ҳайдаб туширабердилар. Кўрган халойиқ ҳайрон бўлиб, Ҳуройимнинг нимага гунаҳкор бўлганини ҳеч киши билмай қолди.

Шунда Ҳуройим жаллодларга қараб бир сўз айтиб бораётир:

XVIII

Не сабабдан бўлдим энди гунаҳкор?
Гуноҳимни айтиб ургин, жаллодлар!

Зулм блан келиб қўлим бойладинг,
Гул баданга аччиқ қамчи тайладинг,
Пойтахтдан мени бойлаб ҳайдадинг,
Нима гуноҳ қилди мендек муштипар,
Гуноҳимни айтиб ургин, жаллодлар!

Ёшга тўлиб унинг иккала кўзи,
Бунда забун йиғлар Ҳуройим ўзи,
Опа, дейди чапак чалиб, эргашиб,
Кейнида йиғлашиб қирқин канизи.

Оқ юзига қирмиз қонлар қуйилди,
Ҳар тарафга қора сочи ёйилди,
Тоғларда мағрашар қўй блан қўзи,
Жаллодлар ҳайдади шундай ойимди(ни).

Доду-бедод қилар Ҳуройим ўзи,
Болам, деб термулиб наркасдай кўзи,
Ҳуройимнинг ҳолин кўриб йиғлайди,
Хизмат қилган унинг қанча канизи.

Шу зулмда дарвозага боради,
У, бойловли Химча ойни кўради.
Неча сўзни айтиб ўтиб боради:

— Химча, қулоқ солгин айтган нолама
Сел қўйилди менинг кулбахонама,
Ўт туташиб бунда гулдай танама,
Тездан хабар бергин ёлғиз болама.

Оёқ бекар, тирик қолди бу кўкрак,
Рустам болам келса эди эртарак.

Хазон бўлди тар очилган гулим деб,
Бемаҳал бошима етди ўлим деб,
Жаллодлар қошида ойим йиғлайди,
Забинда беҳабар қолди улим деб,
Қани, бўлса эди жону-дилим деб.

Умидим кўп эди, ҳақдин шафоат,
Бул бошима ёғди бир ноҳақ тухмат.
Холимни тамошо қилди жамоат.
Энди менга бўлди ваҳми қиёмат.

Химча, хабар бергин ёлғиз улума,
Келиб ёри берсин қаттиқ кунима,
Энам, деб қайишар менинг ҳолима,
Химча, хабар бергин Рустам улума.

Бу сўзларни айтиб, қўрғоннинг дарвозасидан чиқиб кетди. Бир тўда қизлар дарвозагача эргашиб бориб, Химча ойимни боғловли кўриб, энди Хуройимдан умидини узиб, Химча ойимнинг қўлини ечди. Химча боғловли ётган ерида, Хуройимнинг айтган сўзларини эшитган эди. Ўрнидан туриб: „Рустамга хабар берайин, онасининг аҳволини билдирайин“ деб, саройга қараб кетди. Тағизабинга тушиб, муллани кўриб, бир сўз айтиб турган экан, дейди:

XIX

Химчаман, сўзладим, сўзларим асал,
Бугун уч кун бўлди Хуройим касал.

Рустамни кўрмоққа бўлди интизор,
Шул сабабдан келди мендай гажакдор.

Хуройимнинг дарди оша¹ ёмонди(р),
Рустамни кўрмоғи унинг гумонди(р),

Озод қилинг Оқтош элнинг тўрасин,
Ўлмай бориб кўрсин булам энасин,

¹ Оша—ҳаддан ташқари, жуда ма'ноларида.

Рустамбекка жавоб беринг, муллажон,
Улам кўрсин, шўрли, ёлғиз боласин.

Касалини кўрдим бағримни доғлаб,
Дарди ёмон, ҳайрон бўлдим қон йиғлаб.
Жўнатынг турғизмай Оқтош хонини,
Шуйтиб келдим бег Рустамни сўроғлаб.

Ўз жонимга ўзим қилдим зулим деб,
Қимга айтай энди ўлар ҳолим деб.
Ўлар чоғда афсус қилиб йиғлайди,
Бошимда бўлмади Рустам улум деб.

Химча ойимдан бу сўзни эшитиб, Рустамни ўқитиб ётган мулла Химчага қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан, дейди:

XX

Химча ойим, қулоқ солгин тилима,
Ҳали жавоб йўқдир Рустам улунга,
Кетабер, канизак, келган йўлинга.

Қарамайман касалининг ҳолига,
Ҳеч ин'ом тегмади мулла қўлига,
Ўлса ўлади-да худо бандаси,
Қанча илм ўргатганман улига.

Неча кун бу ерда қараб тураман,
Ҳуройимнинг ин'омини кўраман,
Олтойгача жавоб йўқдир улинга,
Олтойдан сўнг хонга жавоб бераман.

Мулладан эшитгин сўйлаган тилди(ни),
Ҳуройим берган йўқ сарпойман¹ пулди(ни).
Борабер, канизак, келган йўлинга,
Мен билмадим, фе'ли кетиб не бўлди?

Мулла сўзлаб қовоғини уяди,
Қачон берса сарпойини кияди,
Олтойгача жавоб йўқдир улинга,
Олтойдан сўнг бунга жавоб тияди.

Мулладан бу сўзни эшитиб, Химча ойим қайтиб кетди.
Ғазнахонага етди. Ғазнахонадан бир ла'ли тиллони олиб,

¹ Сару-пой—сарпой—сарпа—бош-оёқ кийим. Сарпойман—сарпа блан.

тўғри айланиб мулланинг қошига етди. Ла'лидаги дун'ёни кўриб, мулла айтди:

— Рустамхон бугун борсин, энасини кўрсин, эртасига ҳам олдида турсин, меҳрига қонсин. Ҳуройимнинг дарди ёмон бўлса, энаси тузук бўлгунча айланиб юрсин. Менинг қошимга, мулла койиди демай, ошиқмай келсин—деб мулла жавоб бераётир.

Мулла, вақти хуш бўлиб, Рустамни жўнатди. Рустамхон блан Химча ойим иккови бирга-бирга тағизабиндан чиқаберди. Шунда Рустамхон айтди:—Мен онадан бино бўлгандан бери, умрим тағизабинда ўтди. Мен куннинг кўзини нимчала кўрганман. Сиз каттасиз, мен тагин сизнинг олдингизга тушиб юриб, гунаҳкор бўлиб қолмайин.

Химча ойим айтди:—Бу тўғрида гунаҳкор бўлсанг, гуноҳингни ўтарман. Олдимга тушиб юрабер.

Рустам айтди:—Нега кўзингизга ёш оласиз? Энамнинг дарди жуда ёмонми?

Шунда Химча ойим Рустамга энасининг дардидан хабар бериб турган экан:

XXI

Бир нечани шоду-шодмон айлади,
Уч юз олтмиш жаллод қўлин байлади,
Мен йиғламай ким йиғласин, Рустамжон,
Мансур дорга шул энангни ҳайдади.

Сени кўриб менинг бағрим эзилди,
Сел бўлгандай кўзда ёшим тизилди,
Қайтай, хафа қилдим сендай кўзимди(ни),
Сени кўриб менинг кўнглим бузилди.

Энанг кетди жаллодларнинг зулмида,
Забинда беҳабар қолди болам деб,
Ноҳақ қамчиларни еди танам деб,
Ўларда кўрмадим ёлғиз болам деб.

Ҳайрон қолдик жаллодларнинг ишига,
Қор-ёмғирдай қамчи ёғиб бошига,
Боралмади ҳечбир одам қошига.

Фалак титрар ул энангнинг зорига.
Энангдайдаб¹ кетди Мансур дорига,

¹ Энангни ҳайдаб кетди.

Тан берганмиз манглайдаги шўрига,
Энанг тушди қонхўр жаллод қўлига,

Бераҳмлар сра шафқат қилмади,
Дод, деган сўзига қулоқ солмади,
Нима гуноҳ қилди ойим муштипар,
Гуноҳини ҳечбир киши билмади.

Чидаб бўлмас жаллод сиёсатига,
Кўп аломат бўлди Оқтош юртига.
Ёд олиб зулмда энанг йиғлади,
Кўзи тўрт бўб, сендайн фарзантига.

Гулгула бўлганди бундай шаҳарда,
Энангни остими ул Мансур дорда,
Кетди ёлғиз золим жаллод қўлида,
Энанг қандай бўлди ёмон кунларда.

Кетганда шундайн азоб бердими,
Мен билмадим, Мансур дорга бордими,
Мен билмадим, бул азобда ўлдими,
Ё жаллоднинг сўнгра раҳми келдими?

Рустамхон бу сўзларни эшитиб, Химча ойимга бир сўз
айтиб турган экан:

XXII

Бежой қилдинг, опа, ҳолим билмадинг,
Илгаридан нега хабар бермадинг?

Энамдайдаб кетди¹ қайси йўл блан?
Кетган тарафини кўрсат қўл блан!

Қирғий деган қуш ўлтирар қиёда,
Бу сўздештиб² дардим бўлди зиёда,
Кетган тарафини кўрсат энамни,
Югурай кейнидан пойу-пиёда.

Энам деб тўкайн кўздан ёшимди(ни),
Йўлида сарф урай азиз бошимди(ни),
Жоним опа, меҳрибонлик қил энди,
Энам кетган ёққа йўлга сол энди!

¹ Энамни ҳайдаб кетди.

² Бу сўзни эшитиб.

Югурсам кейнидан етиб борайин,
Жаллодларман қон тўкишиб кўрайин,
Энам тирик бўлса, ҳолин сўрайин,
Ўлган бўлса, энамдўчин олайин¹,
Жоним опа, менга раҳбар бўл энди,
Ҳаяллатмай мени йўлга сол энди!

Бу сўздештиб менда қуруди дармон,
Энамни кўрмасам қолади армон,
Насиб этса жаллодларга борарман,
Уларнинг бошини бовдай соларман.

Сўзимга қулоқ сол, опам Химчажон,
Тушипти бошима қоронғи тумон,
Ҳаяллатмай йўл бошқаргин шул замон,
Жўнаб кетсин бундан боланг Рустамхон.

Химча ойим бу сўзларни эшитиб, Рустамхонга яна бир сўз айтиб турган экан:

XXIII

Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмайди,
Сўлган гулга булбул келиб қўнмайди,
Аввал ғайратингни айтгин, Рустамхон,
Пиёдадан мурод ҳосил бўлмайди.

Остингга миндирай араби отти,
Энам десанг, сўнгра қилгин ғазотти(ни),
Энам деб югуриб юрмак уятти(р).

Бедов мингин сағрисини тошириб,
Мудом юргин туёғига бош уриб,
Мазгилга еткизар қирдан ошириб,
Бедов минсанг сағрисини силатиб.

Болам, ёшсан, ўн тўрт ёшга борасан,
Йўлга сол деб мени замнаб кўрасан,
Мана йўл деб, болам сенга кўрсатсам,
Яёв юриб, болам, қайда борасан?

Бўлмаса қўлингда кескир пўлотинг,
Мингудай бўлмаса бир бедов отинг,
Пиёдадан мурод ҳосил бўлами,
Ўйла, болам, кимга келар қувватинг?

¹ Энамнинг ўчини олайин.

Эр йигитни шердил қилади пўлот,
Остида мингани бўлса бедов от,
Яроғи ярқиллаб қўлида турса,
Ундай вақтда келар йигитга ғайрот.

Рустамхон бу сўзни эшитиб:—Э опа, беҳуда кўп сўзлаб, мени қийнаб, гапга айлантириб ўтиргунча, ўшандай минадиган отинг бўлса, эгарлаб, чоқлаб, мени энам кетган тарафга йўлга солиб юборгин!—деди. Шунда Химча ойим:—Хўб--деб, уни эргаштириб, ўзи блан бир кунда туғилган, Рустам қанчага кирган бўлса, у ҳам шунчага кирган отнинг ёнига олиб борди. Борса, отнинг сағриси тошиб, ёли қулоғидан ошиб, учадиган қушдай, ҳар кўзи таркашдай, юлдузни кўзлаб, тараққос бойлаб, ўйнаб турипти. Химча ойим отни яланғочлаб, қашлаб, отга қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турипти, дейди:

XXIV

Сени минса қолмас юракнинг доғи,
Тос тўбага битган икки қулоғи,
Бугун сафар қилар Оқтош ғўччоғи,
Назаркарда ҳайвон бу тўбучоғи.

Сени минар бугун Оқтошнинг марти,
Мансурнинг дорига болам ғазоти,
Тошиб кетсин Рустамхоннинг ғайрати,
Қичаб қувмоқ сипойининг одати.

Йўлиқса душмanning бағрини эзгин,
Тўғри келса—оғир сафларни бузгин,
Асл тулпор бўлган боламнинг оти,
Йўлиққанда душман қаласин бузгин!

Энам деб қайғирар Рустамдай қўчқор,
Йўлда чарчаб юрма, назари тулпор,
Шулди¹ насиҳатим, кечикмай еткар,
Рустамдай қўзимнинг ҳожатин биткар.

Бу сўзни отнинг ша'нига айтиб, Рустам жўнай қолсин деб, ошиққонини Химча ойим билиб, кўп чўзиб юрмай ишни осон қилиб, отни эгарлаб, чоқлаб, Рустамга керакли кийим-кечак кийгизиб, белига кескир яроғлар боғлаб, хўшлашиб, Рустамни йўлга солди.

Рустам жўнагандан кейин, тепкида турган тозилар урунаберди. Химча ойим айтди: „Бу тозилар Рустамни кўриб

¹ Шулдир.

толпина берди Буларни Рустамдан олиб қолиб нима қиламан?" деб, уларни тепкидан бўшатди.

Рустам, энасининг кетиб бораётганини кўрмаган, тозилар кўрган. Улар Рустамдан олдин йўлга тушиб, йўлбарсдай йўл тортиб жўнай берди. Пешин вақтида Оқтошдан чиқиб, този олдин, Рустам кейин кетиб бораётир:

XXV

Энам дейди бек Рустам,
Менга бўлди кўп ситам,
Ўтиб кетди дарду-ғам,
Ғайрат қилди бек Рустам.

Бедовга қамчи чотти,
Қамчиси симдай ботти,
Остидаги жийрон от,
Кам-камдан ичин тортти.

Йўлда бўйнин узатти,
Юришини тузатти,
Ғайрат қилиб бек Рустам,
Отга қилди шиддатти(ни).

Қиёда қилпиллатти,
Ўр келса ўмганлатти,
Орна келса ирғитти,
Шуйтиб Рустам йўл тортти.

Чўлларни тўзон тутти,
Остида жийран оти,
Кўпди Рустам ғайрати,
Юракда ғусса, доқти¹.

Қистайди тўбучоқти,
Яқин қилар йироқти,
Остида минган оти,
Қушдай учар пироқти.

Шуйтиб Рустам йўл тортти,
Тонглар отиб шул замон,
Оқшом тушмай йўл тортти,
Энди чошгоҳга етти.

Рустам ёлғиз қаради,
Тозилар кетиб боради,

¹ Юрагида ғусса-доғ эди.

Рустам қувиб йўл тортар,
Минган оти саради(р).

Юрар йўлдан қолмади,
Ёш бўлса ҳам толмади,
Рустам йигит, шағол мас,
Йўлни кўзга илмади.

Энам деб қистаб отти(ни),
Қилар отга шиддатти(ни),
Душман блан йўлиқса,
Тошиб келар ғайрати.

Сра қолмай тоқати,
Қичаб кетиб боради.
Энам, дейди оҳ уриб,
Кўп бўб бекнинг меҳнати.

Ениб ўтдай туташиб,
Неча беллардан ошиб,
Бораётир бек Рустам,
Мансур дор деб қарашиб.

Рустамхон кетиб бораётиб эди, кўп қўшин кўзига кўринди. Бул кўшин Султонхоннинг қўшини эди. Қўрудимдан, Хоразмдан Оқтош мамлакатига қайтиб келаётиб эди. Шунда Султонхон қаради, қараса, бир йигит араби отли, адрас тўнли, ажаб сиёсатли, олдида икки този, йўлбарсдай йўл тортиб келаётипти. Султонхон айтди:—Кетганимизга кўп вақт бўлипти-да. Биз бор вақтда Оқтош мамлакатада бундай жасадли йигит йўқ эди. Ё, бўлак мамлакатдан келиб юрганмекан? Қандай шоҳнинг, қандай бекнинг ўғли экан? Одамга қарамайди, ҳечкимни писанд қилмайди. Юрган йўлидан ўчиқиб турмайди, индамасдан ўтиб кетаберар, балки салом ҳам бермайди. Ёнбошимга яқин келганда, отининг жilовидан ушлаб, ўсган мамлакатин сўраб қолайин, қайси қўрғонни сўраб турган бекнинг ўғли бўлса билайин.

Султонхон бу гапларни ўзига ма'қул билиб, кўнглини хушлаб, Рустам яқин келган сўнг, Рустамнинг отини жilовидан ушлаб, Рустамга қараб:—Болам, сен қайси мамлакатдан бўласан?—деб сўраб турган экан:

XXVI

Тар очилган тоза боғнинг гулисан,
Энангман-отангнинг жону-дилисан,
Тарзинг кўриб, мамлакатинг сўрайман,
Қай шаҳарда, қайси шоҳнинг улисан?

Менга баён айла мамлакатингни,
Нима дейди ўйнаб ўстан юртингни?
Нима дейди урчиган авлотингни,
Мен сўрайман, болам, сенинг отингни?

Жамолинг мензадим осмонда ойга,
Қошингни ўхшатдим эгилган ёйга,
Жасадинг ўхшайди бўз қарчиғайга,
Қарчиғай чангалим, кимнинг улисан?

Бино бўлдинг қайси гавҳар дондан,
Сендай йигит бино бўлган онадан,
Парвоз қилдинг қайси манзилхонадан,
Баландпарвоз болам, қайдин бўласан?

Сени кўриб эзилади юрагим,
Қарчиғай чангалли, йўлбарс билагим,
Урушга кирганда қоплон юрагим,
Қайсар сифат болам, қайдин бўласан?

Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
Сени туққанларнинг борми армони?
Душман кўрса сра қолмас дармони,
Рустам сифат болам, қайдин бўласан?

Гашт айлаб келибсан неча чўллардан,
От терлатиб чиқиб, узоқ йўллардан,
Ғайратман жўнадинг қайси эллардан,
Йигитнинг ме'рожи, қайдан бўласан?

Бу чўлларда ўзинг дар'ёдай тошиб,
Қарамайсан жуда ақилинг шошиб,
Сўз сўрадим, болам, сенга ёнашиб,
Йўл бўлсин, жон болам, қайга борасан?

Остингда ҳориган бул минган отинг,
Қарайман, белингда кескир пўлотинг,
Ҳаркимни шоштирар бул сиёсатинг,
Рустами дostonча бордир қувватинг?

Қайда бўлар сенинг ул мамлакатинг?
Ўйнаб-ўсиб, катта бўлган элотинг?
Йўл бўлсин, мард йигит, қайга борасан?

Қарамайсан сра ўнгу-сўлинга,
Қистаб етасанми мазгил-элинга?

Отингнинг жилови менинг қўлимга¹
Йўл бўлсин, бек бачча, қайга борасан?

Рустам бу сўзни эшитиб, ўзини ростлаб, бошини кўтариб, тикка бетига қаради. „Кел, қари киши экан, беадаблик қилмайин“ деб хаёлига келди. Отининг жиловидан ушлаб тўхтатганига жуда ғайрати тошиб, аччиғи келган эди, мўйсафидлигини ҳурмат қилиб, шаштидан тушиб, бир сўз айтди, дейди:

XXVII

Йиғласам йўқ бўлди дардимга даво,
Бошимга тушипти бир турли савдо,
Макон-мазгил менда нима қилади,
Макони йўқ, асли ўзим бенаво.

Ҳаяллатиб, мени йўлдан қолдирма,
Жиловимни қўябергин, жон бова!

Сўрасанг отамни, асли бепадар,
Бепадар улуман, ўзим дарбадар,
Сенга айтай десам, элим бўлмаса,
Юрт устида юрган менам қаландар.

Қизил гулман, мени мунча сўлдирма,
Кўп тўхтатиб, йўлдан уриб ўлтирма,
Жоним бова, қаррилигинг ҳурмати,
Мен сўрайман, ёки бир ишинг борма?
Ўз ҳолига, тўғри йўлга юради,
Кўп сўзласам, сенинг кўнглинг қолади,
Тўхтатганинг менга ботиб боради,
Мендай гадо, бова, йўлдан қолади!

Султонхон бу сўзни эшитиб, Рустамхонга қараб яна бир сўз айтиб турган экан:

XXVIII

Шоҳларнинг бошида тиллодан тожи,
Неча шаҳарлардан олади божи,
Тарзингга қарайман, йигит ме'рожи,
Бир лочин боқишлим, қайдан бўласан?

Остинга минибсан араби отинг,
Ўзинга ярашган ханжар пўлотинг,

¹ Қўлимда.

Балки сенинг бордир тожу-давлатинг,
Бепадар, дарбадар сендай бўлмайди,
Бенавога келмас сенинг келбатинг!

Рост айтмасанг, сенга жавоб бермайман,
Қаландарлигингни қабул қилмайман,
Сен айтмасанг, жиловингни қўймайман,
Ростин дегин, болам, қайдан бўласан?

Шунда Рустамхон отасига қараб, бир сўз айтиб турган экан:

XXIX

Давлатли қул гулни гулга эшади,
Яшин тушса, баланд тоғни тешади,
Кўп сўрадинг, бова, бувним бўшади,
Бизнинг элимизни Оқтош дейшади.

Отам Султонхондир, онам Ҳуройим,
Барчани яратган қодир худойим,
Жиловимни қўябергин, боважон,
Ҳаялламай Мансур дорга борайин.

Энамдайдаб¹ кетган экан жаллодлар,
Мен қолибман мамлакатда бежабар,
Ҳуройимнинг фарзандиман, боважон,
Албатта ўлмайин етмагим даркор.

Энамдизлаб² Мансур дорга бораман,
Етишсам, жаллоднинг бошин оламан,
Қонхўрларга қора кунни соламан!

Менинг онам ҳеч гуноҳсиз муштипар,
Бегуноҳни обкетипти жаллодлар,
Қандай нодон ҳукмкушга тайин қиб,
Кўп ишларни менга солди душманлар!

Султонхон бу сўзни эшитиб, бувуни бўшаб, отнинг тизгини қўлидан қандай чиқиб кетганини билмади. Рустам қочиб ўтаберди. „Ундай бўлса ўзимнинг улим экансан“ дейишга ҳам ҳоли қолмади. Султонхон отнинг бошини буриб, оғзи онграйиб, бурни тонграйиб, Рустамхоннинг кейинидан қараб турди. Султонхоннинг бир вазири бор эди. У хонга қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан:

¹ Энамни ҳайдаб.

² Энамни излаб.

XXX

Ўз болангга бундай жавоб берасан,
Сен ўғлингга энди қачон кўрасан,
Бундай жавоб берма ёлғиз улингга,
Рустам қайтиб келмас сенинг элингга.

Сенам бундан Оқтош элга борасан,
Ким яхши, ким ёмон—сўраб биласан,
Бу ишларнинг ҳаққонига қонасан,
Сўнгра, шоҳим, кўп пушаймон қиласан.

Болам, дейсан сўнгра, кўзингни ёшлаб,
Тожу-давлат, унда тахтингни ташлаб,
Қаландар бўб сен кетарсан Оқтошдан,
Фарзанд учун унда кўзингни ёшлаб.

Юрарсан тай уриб дун'ёни кезиб,
Сўроғин топмайин кўнглингни бузиб,
Ҳали ҳам қайтаргин ёлғиз улингга,
Бундай сабил қилма Оқтош элингга!

Ўз қўлингдан сен жўнатиб турасан,
Қай бетингман бек Рустамни кўрасан?
Ҳали ҳам қайтаргин Рустам болангни,
Жўнатма, Оқтошга қайтар тўрангни!

Султонхон бу сўзларни эшитиб: „Ўзимнинг улим экан, қайтарсаммекан“—деди. Яна қошидаги бирнеча амалдорлар, бирнеча иноқ кишилар: —Э пошшойи олам, йўлингиздан қолманг. Вазир айтса айтипти-да. Мундақа аҳмақона гапга қулоқ солманг. Унинг гапираётган гапи бир бўлмағур гап. Аввали бу гап—бўлмаган гап, бўлган вақтда, сизнинг ўғлингиз энди ўн тўртга кирар эди. Ўн тўрт ёшар йигит шундай бўладими? Ҳали ҳам сизнинг юрагингиз бор экан. Шунча гаплашиб турдингиз. Унга сўз қотмоқ уёқда турсин, ғайрати, сиёсатига одам бетига қараб бўлмайди. Энди, „бетга айтганнинг заҳри йўқ“ деган гап бор. Кўрдингизми, бир тоғни толқон этгундай қуввати бор. Сизнинг ўн тўрт ёшар болангиз шундай бўларми? Сизнинг ўша аёлингиз ёмон бўлган экан. Биз шундай чўтлаб турибмиз, бир ғайри элдан овишиб келган баҳодир экан-да, сизнинг аёлингиз ёмон бўлиб, бу унга айланишиб қолган экан-да. Жаллод борган вақтда, бу бўлак ерда юрган экан-да. Агар ўша ерда бўлганда, бу жасадига қараганда, уни жўнатмас эди. Жаллодлар омон қолмас эди. Қанча душман бўлса, қон қуйиб, тиғи дамдан ўтказиб юборар эди. Бу. беҳабар қолган, келиб эшитсаки,

бул ҳодиса бўлган. Ишқибозлик қийин нарсаси, шундай қилиб тез йўлга тушган. „То Мансур доригачайин бораёин, ўлмай етсам жаллодлардан ажратиб олайин“ деб кетаётган. Ҳали эшитиб қоларсиз, агар ўлмай етса, жаллодлар омон келмайди, нима қилса қилади, кетган жаллодларингизнинг бари ўлади—деди.

Бу сўзларни эшитиб, Султонхон нима деярини билмай, ҳайрон бўлиб, қўшинини Оқтош тарафига қараб эргаштириб кетаберди.

Рустам бораёпти. Бориб-бориб йўл уч айрилиб кетди. Қайси йўлга юрарини билмай, отининг жоловини тортди. Шунда Рустам бу сўзни айтди:

XXXI

Тоғлар азиз¹ бўлар тумон бўлмаса,
Боғлар азиз бўлар боғбон бўлмаса.

Дар'ёларда обиравон бўлмаса,
Йўллар азиз бўлар карвон юрмаса.

Йўл кетди уч тарафга айрилиб,
Йўл бошқарар, сўрар киши бўлмаса.

Рустам бу сўзни айтиб туриб эди, тозилар чап қўлдаги йўлга тушиб жўнайберди. Рустамхон „шул тозилар назари“ деб, бул ҳам тозининг кейнидан йўлга тушиб кетди.

Шул вақтда жаллодлар Ҳуройимни ҳайдаб, энди Мансурнинг дорига етди. Бу ер ҳам илгари бир катта шаҳар эди. Минор, пештоқлари бор эди. „Ул вақтида араб мамлакатидан келганлар, бу шаҳарнинг устида кўп уруш қилган, қонлар ариқдан сувдай оқиб қолган. Ўша вақтда тўрт чориёр, бу ерга биттадан тўрт тут эккан, ўшандан бери бу ер Чориёр деб оталиб қолган“ деган гап бор. Мансур осилган дор шул вақтгача турган.

Неча кундан бери йўл тортиб Ҳуройим бечора абгор-абгишта бўлиб келган. Бу ерларни Ҳуройим кўрди, чордевор, чўлистон бўлиб қолган, арабнинг қилган иши шу бўлган.

Шунда Ҳуройим жаллодларга қараб бир сўз айтиб турган экан:

XXXII

Ажаб ишлар кўрдим фони дун'ёда,
Уч кун яёв юрдим пойу-пиёда,

¹ Азиз сўзи бу ерда хор ма'носида келади.

Бир соатга сабр қилинг, жаллодлар,
Илоҳим давлатинг бўлсин зиёда.

Калма айтай менам қизил тилимдан,
Куним битса, юз қайтармай ўлимдан,
Мен муштипар, не иш келсин қўлимдан,
Бир соатга хабар олинг ҳолимдан!

Ювиниб чашмада тоза бўлайин,
Қўл очиб ҳақингга дуо қилайин,
Бўйнимда бор эди тангрининг қарзи,
Тангримнинг қарзидан озод бўлайин.

Бир соатга сиздан рухсат сўрайин,
Тақдирда бор ишга нима қилайин,
Хору-зор айлади мени худойим,
Сиримдайтиб¹ энди ҳаққа йиғлайин.

Султонхон топширди Оқтош элини,
Молу-мулки, барча ихтиёрини.

Пошшолик қиб мен ҳам Оқтошда турдим,
Ўзимдан пастларни кўп манзур қилдим,
Камбағал-қашшоқнинг ҳолини сўрдим,
Охири шундайин тухматни кўрдим.

Тухмат блан икки қўлим бойланиб,
Ҳайдалиб Мансурнинг дорига келдим.

Бу сўзларни эшитиб, Чўнтоқ жаллод бунинг гапига
қулоқ солмай, гапининг паймидан билмай, ўз билганидан
қолмай, бир сўз айтиб турипти:

XXXIII

Яхши киши сра сендай бўлмайди,
Кўчаларда қулоқ уриб юрмайди,
Сўз сўзлама, харидоринг келмайди,
Гапингга жаллодлар қулоқ солмайди!
Кел шаллоқи, чалиб дорга тортайин!

Харидоринг қолди Оқтош элида,
Ўлигинг қолади Мансур дорида,
Сен ўларсан одамхўрнинг қўлида,
Кел шаллоқи, чалиб дорга тортайин!

¹ Сиримни айтиб.

Неча шумлик бунда қувлик ўйлайсан,
Жилва қилиб, жаллодларга сўйлайсан,
Бу сўз блан сенинг жонинг қолмайди,
Бошинг кесиб, энди дорга тортайин!

Пошшонинг амрини бизлар тутамиз,
Неча кундан бери ҳайдаб келамиз,
Султонхоннинг сўзи шундай бизларга,
Ханжар уриб, сени дорга тортамиз!

Ўлигинг қолади Мансур дорида,
Гапирамиз борсак Оқтош шаҳрида,
Ма'қул бўлар жаллодларнинг барига,
Бул ўтирган жаллод ёши қари-да.

Сўзлаганман бизни йўлдан урмайсан.
Жаллодлардан, билгин, омон қолмайсан!

Бу сўзни Чўнтоқ жаллоддан эшитиб, ичларидаги Мирзабоши деган бир жаллод айтди: —Оббо баччағар Чўнтоқ, сўзлаган сўзингнинг бари аҳмоқ. Шу гапнинг бошдан-оёғини сен бузиб келаяпсан чўмманглаб. Пошшонг ҳукмкушга буюрса буюрди-да, аҳмоқ бўлиб. Тухмат блан бир бегуноҳ ўлиб борапти. Пошшонинг олдига арза хат кўтариб борган кампир қандай одам? Биласанми? Пошшо бўлса, бўпти-да. У Султонхонда эс нима қилади? Эси бор киши ўша кампирнинг кўтариб борган хатига ишонадими? У хатга Оқтошнинг ёшу-қариси қўл қўйипти-ю, ноҳотки, қўл қўйган шунча амалдорлардан бирортасининг муҳри бўлмаса. Биттаси „шул рост“ деб муҳрини босмапти. Султонхон аҳмоқ бўлиб, бемухр хатга ишониб, бул мунглиқ бечорани ҳукмкушга тайин қилди. У эса йўқ, баччағарнинг гапини қайтариб бўлмайди. Бу гапнинг ёлғон десанг, сени ҳам ўлдиради. Оқтошда ҳам шумликдан тўймадинг, бу ерда ҳам шумликни қўймадинг. Энди қўй, нима ишинг бор, шу кўпнинг бири бўлиб ўтир сен ҳам!—деди.

Мирзабошидан бу сўз чиққандан кейин, жаллодлар ҳаммаси ҳам Мирзабошининг сўзини ма'қул деди. „Таҳорат қиладими, намоз ўқийдими, нима ишинг бор“ деб, ҳаммаси ҳам гапирди.

Хуройим ўз кўнглида: „Шундай баҳона қилиб ҳаяллаб турсам, Химча ойим Рустамга хабар берса, келиб қолар“ деб ўйлаган эди. Жаллодларнинг баридан жавоб бўлгандан кейин, Чўнтоқнинг гапи ўтмай қолди.

Хуройим чашманинг бўйига бориб, қўл-бетларини ювиб, тоза бўлиб, қибла тарафга қараб ўтириб, Рустамнинг йўлига кўз тутиб, бу сўзларни айтиб турган экан, дейди:

XXXIV

Ишқ ўтига ёна-ёна,
Ҳойи ошна, ҳо бегона,
Бунда келдим ўтдай ёна,
Тўлган ўхшайди паймона.

Булбулли, масконли боғлар,
Бул мени ўлимга чоғлар,
Ўлимнинг шарбати яқин,
Юрагимман¹ бағрим доғлар.
Ҳеч кўзима кўринмайди,
Усти қорли баланд тоғлар.

Ҳаққа етгай қилган нолам,
Менда кўпдир доғу-алам,
Беҳабар қолдими болам?

Ҳечким қулоқ солмас зора,
Бўлиб келдим бунда хора,
Мени осар Мансур дора,
Юрагим бўлиб юз пора.

Ёлғизман, гангиди бошим,
Ёнимда йўқди сирдошим,
Бу ишдан беҳабар қолди,
Менинг нечча эмакдошим.

Қаттиқ кунда ҳолим тангди(р),
Жон ширинди, бошим гангди.
Мен суянган ёлғиз болам,
Улам беҳабар қолганди!²

Энам деб мени билмади,
Сутимни ҳурмат қилмади,
Қаттиқ кунда қолган вақтда,
Қўзим бошимда бўлмади.

Мени эсига олмади,
Душманнинг додин бермади,
Не бўлди, Рустам келмади?!

деб, намоз ўқиган киши бўлиб, ҳаяллаб, тайсаллаб, жон ширинлик қилиб турган вақтда, Чўнтоқ жаллод Ҳуройимга бир сўз айтди:

¹ Юрагим блан.

² Қолган эди.

XXXV

Сенга ёқди мирзабошининг сўзи,
Ўқиганман сра адо бўлмайди,
Кўп экан-ку шаллоқининг намози!

Ўқиган намозинг сенинг бас бўлар,
Ма'тал бўлиб турадими жаллодлар,
Келгин бери, энди дорнинг-остига,
Кесиб бошинг дорга тортмоқлик даркор.

Қиблага юз тутиб мунча қарайсан,
Ҳечкиминг йўқ, кимдан кўмак сўрайсан?
Жаллодлар қўлида нечалар ўлган,
Тезроқ келгин, кимга қараб турасан?

Ҳуройим бу сўзни эшитиб, „энди бўлмади, Рустамдан ҳеч хабар келмади. Менинг куним битипти“ деб, юзига фотиҳа тортиб, жондан умидин узиб, қибла томонга яна бир қараб олди. Кўзига бир қора кўринди. Кўрди, тўзон тортиб келяпти. Кўнглида айтди: „Химча ой хабар берган бўлса, албатта шу келаётган Рустам. Анча-мунча одам, бу тартиб юралмайди, ёлғиз отнинг юриши чўлни бундай тўзон қилмайди. Менинг меҳрим тортиб, ғайрат блан Рустам келса, менинг бу аҳволимни кўрса, жаллодлар омон қолмайди. Буларнинг ҳам ўғил-қизлари бор, бекорга менманлик блан ўлиб кетиб, болалари етим-есир қоладиган бўлди. Булар болани нима билади“ деб, жаллодларга қараб бир сўз айтиб турипти:

XXXVI

Жаллод, эшит менинг айтган сўзимди(ни),
Менам кўрдим келаётган кўзимди(ни),
Қелиб болам ўлдиради ўзингди(ни),
Ўйласам сизларга ўлим лозимди(р),
Қайтиб кўралмайсан улу-қизингди(ни).

Келаётир Рустам болам зўрабор,
Оти Рустам, ўзи мисли аждаҳор,
Ишқирганда бўлмас душман баробор,
Ўлар вақтинг яқин келди, жаллодлар!

Дод десангам эшитмайди сўзингни,
Болам келиб ўяр икки кўзингни,
Энди қутулмайсан Рустам чангидан,
Етим қилдинг элда улу-қизингни!

Менинг бул сўзимни ҳазил билмагин,
Бир беҳуда сўз деб ўйлаб юрмагин,
Бош панангни қилгин, мунда турмагин!

Бу сўзни Ҳуройимдан эшитиб, Чўнтоқ жаллод: — Ана, асли ёмонда. Ёмондан яхшилик чиқадими? Мирзабоши „намоз ўқи“ деб, яхшилик қилиб эди.. „Болам келиб барингни ўлдириб кетади“, деб бу ҳунарни чиқариб ўтирипти. Бунинг одам ўлдирадиган боласининг бор эканини қайсинг биласан? — деди.

Жаллодлар, ўйлагандай бўлиб, Чўнтоқ жаллодга ҳеч-нима деялмай қолди. Чўнтоқ жаллод ўрнидан туриб, Ҳуройимнинг қошига бориб: — Боланг келса, бизни ўлдиради-да, ундай бўлса, сени боласи келаркан деб, биз бунда йўлга тикилиб ўлтирмаймиз. Боланг келгунча сени дорга тортиб, бирёқли қилиб қўяқолайлик — деб, бурумидан ушлаб, дорнинг остига етаклаб олиб келаберди. Шунда Ҳуройим дорга қараб бу сўзни айтиб турди:

XXXVII

Қодир олло сен биласан ҳолимди(ни),
Бевақт бердинг менга ноҳақ ўлимди(ни),
Менинг қилган гуном сенга малумди,
Бегуноҳ устинга олма танимди(ни).

Сенга осилганди туҳматнинг бари,
Бегуноҳ қуруди ойимнинг шўри,
Тўрт минг газ кўтарил Мансурнинг дори,
Отганда етмасин жаллод арқони!

Дор остида менинг ақлим кетади,
Дорга қараб неча сўзни айтади:

„Сен неча замондан бери турган дорсан. Сенга неча бегуноҳ одамлар осилган. Сўнгра Мансурни осди. Мансур ҳам мендай туҳмат блан осилди. Пошшоларнинг бегуноҳ, туҳмат блан ҳукм қилиб юборган одамани ҳар ерда бўлса, ҳайдаб келиб сенга тортди. Сен дор, дун'ёда шу туҳматнинг эгаси бўлдинг! Пошшолар гунаҳкорнинг бошини кесиб, дорга тортаман деса, ҳаммасида ҳам ўзининг дори бор. Сени, бегуноҳ, туҳмат блан ўладиган кишиларни осмоққа қурган. Мудом сен шу туҳматни қўмсаб турдинг. Мана мен! Мени ҳам туҳмат блан сенга осишга юборган. Мени қўмсаб турган бўлсанг, мана мен тайёр!“

Ҳуройим бу сўзни айтиб бўлгандан кейин, дор шиқирлаб, жойидан қўзғалиб кўтарилди. Дор ҳам энди бу туҳмат-

дан ҳазар қилди. Шунда, жаллодлар нима бўларини билмай, Ҳуройимнинг бўйнига пичоқ солмоққа кўнгли бўлмай, „Бари бир ўлим-да, икки бошдан унда ҳам ўлади, бунда ҳам ўлади“ деб, Ҳуройимнинг бўйнига сиртмоқ солиб, арқоннинг учини дорга отди. Дор кўтарилиб кетган, арқоннинг учи етмайди. Жаллодлар анча вақт не қиларини билмай қолди.

Шу вақтда Рустам яқинлаб етди. Рустамдан бурун, икки този дорнинг остига бориб қолиб, жаллодларнинг қўлидан арқонини тишлаб, тортиб олди. Жаллодлар бунга ҳайрон қолиб, чортутни ёқалаб чиқиб турди.

Жон ширин, Ҳуройим кўзини очгани йўқ эди, тиг тегмаса ҳам, ўлим ҳалокатига келиб эди. Ҳечнима қулоғига кирмай қолиб эди. Кўнглида, сал қувват энгандай бўлиб, кўзини очди. Ўзининг боқиб юрган тозиларини кўрди. Рустамга кўзи тушмай, бу сўзларни айтиб турди:

XXXVIII

Икки този келди, болам келмади,
Ёлғиз болам тозиларча бўлмади,
Душманларга қора кунни солмади,
Ҳолим кўриб, оҳу-фигон қилмади!

Икки қитмир келди, болам келмади,
Ёлғиз улум қитмирларча бўлмади,
Вафодорлар келди, болам келмади!

Бу сўзларни бунда Ҳуройим айтти,
Дор остига бек Рустам яқин етти.

Энасини кўриб дорнинг остида,
Энамдобкеб¹ осган экан жаллод деб,
Шердай бўб от қўйди жаллод устига!

Шул замон Рустам етишди,
Жаллодларнинг ақли шошди,
Олиб қўлига пўлотни,
Жаллоднинг бошин кесди.

Онам, дейди ақли шошиб,
Рустамбек жуда тутошиб,
Қайтмайин Рустам савашиб,
Жаллодларга яшин тушиб.

Бир майдон Рустам савашти,
Кесиб қўйди анча бошти(ни),

¹ Энамни олиб келиб.

Ўликларга қузғун тушти,
Жаллодлар ҳарёққа қошти.

Рустамхонни туталмайди,
Қочган блан қутулмайди,
Рустамдан омон қолмайди,
Рустамбек қилди майдонди(ни),
Майдонли кун сотар жонди(ни).

Тўкар ерга қизил қонни,
Қилар душман пушаймонни,
Қўлида ханжар, исфиҳон,
Ўлдирди неча душманни.

Мурда деган бунда қийраб,
Мансурнинг дорида қолди.
Баҳра тоғнинг ғажирлари,
Ўлик излаб бунда келди.

Ғажирлар майдонни кўриб,
Ҳар ўликка битта қўниб,
Энди гўшга тўяберди,
Рустамбекни дуо қилиб.

Кўринг Оқтошнинг тўрасин,
Жаллодга берди иззасин.

Рустамбекка дучор бўлиб,
Келган душман бунда ўлиб,
Бек Рустам ишин биткарди,
Энди етти-саккиз қолиб.

Рустамхон жаллодлардан бештасини тирик ушлаб олди, бирнечасининг қулоғини кесди, бир нечасининг бурнини кесди, бирининг тилини кесди: — Бор энди, нима кўрган бўлсанг, кўрганингни Оқтошга, Султонхонга айтиб бор. Тағин жаллоди бўлса, менинг қошимга юборсин! — деб, бек Рустам бешовини Оқтошга қараб ҳайдаб юборди.

Бешови чўлда гапирсак дейди, тили йўқ, гапираман деса, ғулдираб қолди, нима деганини одам тушунмайди. Қулоғи кесилган, тили-бурни соғ, қулоғи кетгандан кейин калласи кадидай бўлиб, гапиришга дами чиқмай, кўзи бўзариб қолаберди. Тили соғ, қулоғи соғ, бурни кесилган, гапирайин деса, бул ҳам бўлмайди экан, манқаланиб, бунинг ҳам гапига одам тушунмас экан. Кўнглида гапириб, бир-бири блан имлашиб бораётипти.

Рустам: „Мурдалар орасида тағин битта-яримтаси тирик

қолган бўлмасин, ўликнинг тагида писиб қолган бўлмасин“ деб, кўриб юриб эди, Ҳуройимнинг ҳуши ўзига келди, ўрнидан турди. Шу вақтгача Рустам ҳам энасининг тирик эканини билган йўқ эди. Рустам жаллодларга етишган вақтида, энасини дорнинг остида кўриб эди. „Энамнинг бошини кесиб, дорга тортган экан“ деб, ҳечнима кўзига кўринмай, дор бетига қарамай, жаллодларнинг додини бериб юриб эди, шу вақтда Ҳуройим Рустамни кўриб қолди. Дун'ёга қайтадан келгандай бўлди: „Бул кўрганим ўнгимми, тушимми“ деб Рустамга бир сўз айтди:

XXXIX

Парваришлар кўрган жону-танимми,
Юрагимдан кетган доғу-аламми,
Ўликлар ичида шунқор кўринди,
Забинда беҳабар бўлган боламми?!

Кўринар кўзимга Рустам фарзантим,
Неча кундан бери тортган меҳнатим,
Ҳеч роҳат йўқ, қолмаганди қувватим,
Кўринди кўзимга ёлғиз фарзантим.

Бул қўзи-қўчқорим менинг роҳатим,
Кепти омон-эсон менинг давлатим,
Шунча иш қилипти ёлғиз фарзантим.

Менманликдан бу золимлар ўлипти,
Қилган ишларига ҳузур қилипти,
Улса кўр бўлсин-да золим, бадбахтлар,
Гўдаклари етим бўлиб қолипти.

Белингга бойлабсан ханжар, исфиҳон,
Меҳнат тортиб менинг учун сотиб жон,
Жасадингдан мендай энанг садаға,
Ҳаялламай бери келгин, Рустамжон!

Сени кўриб кетди мендан юз армон.
Энанг бунда сенинг учун меҳрибон,
Бери келгин, болам, осов қулуним,
Ҳаялламай бери келгин, Рустамжон!

Ҳаво ёғиб, ҳалқоб ерлар лойлансин,
Ҳар ерда душманнинг қўли бойлансин,
Улдирибсан золим жаллодларини,
Жасадингдан мендай энанг айлансин!

Кўриб қувонаман сенинг иш ингга,
Шундай кунлар тушди менинг бошимга,
Рустам қўзим, тезроқ келгин қошимга,
Болам, деб босайин сени тўшимга!

Хуройим Рустамбекни кўриб, ўрнидан туриб Рустамга қараб бормоқчи бўлиб интилади, турмоққа қуввати келмайди.

Рустам ўликларни ағдариб юриб эди, қулоғига „Болам Рустам, қўзим, бўтам“ деган товуш келди. Рустам бошини кўтариб, уёқ-буёққа қаради. Энасининг бор эканини энди билди. Дорнинг остида дўстумон бўлиб ётган энаси қаддини кўтариб, қулочини ёзиб, Рустам деб, чақириб турипти.

Рустам энасини кўргандан, унга қараб югуриб, бу сўзларни айтаётир:

XL

Юрагимга тушган доғу-аламми.
Жаллодлар зулмини кўрган энамми?!
Тоқат қилалмайман энам товшига,
Рустам деб чақирган сен меҳрибонми?!

Бу сўздайтиб¹ бориб қолди қошига,
Рози бўлиб ҳарна бўлган ишига,
Инграниб ўрнидан туриб Хуройим,
Болам деб қучоқлаб босди тўшига.

Эна-бола меҳрибонлар топишди,
Энаси тарзига Рустам қаради,
Ҳоли-аҳволини Рустам сўради:

Энажон, забинда қоппан беҳабар,
Қандай азоб берди сенга жаллодлар?
Қандай кунлар кўриб, энам, хору-зор,
Сен кетган сўнг етди менга бу хабар.

Кечикиб қолдим-да, сўнгира билдим,
Ўлдими деб йиғлаб кўп армон қилдим,
Энди топилганди мурод-мақсадим.

Излаб келган менам ёлғиз фарзантинг,
Ўтиб кетди кўрган қанча роҳатинг,
Омон-эсон, ўлмай, энажон, кўрдим,
Эсон-омон кўрдим сенинг давлатинг.

¹ Бу сўзни айтиб.

Эна, қулоқ солгин улинг тилига,
Қарамадим золимларнинг ҳолига.

Эна, ўйлаб бергин яхши маслаҳат,
Энди борасанми Оқтош элига?

Ихтиёри сенда, эна сўрайик,
Хайр десанг Оқтошга бирга борайик.

Бу сўзни эшитиб, энаси Рустамга қараб бир сўз айтди:

XLI

Мени десанг Оқтош элга бормайман,
Отангнинг дийдори қурсин, кўрмайман,
Қайтиб бориб, бу иш эсима тушиб,
Сра, болам, бурунгидай бўлмайман!

Мени десанг бошқа юртни излагин,
Қурсин Оқтош, мен ихтиёр қилмайман,
Жаллодлар зулмида қандай кун кўрдим,
Етмаган ажалим, қутулиб қолдим.

Нега энди мен Оқтошга бораман?
Оқтошни деб яна бурилиб боргунча,
Ҳар шаҳарда гадоё бўлиб юраман!

Бошқа юртда ғариб бўлсак бўлмайми?
Элотим деб яна қайтиб боргунча,
Ғарибий гўристон ўлсам бўлмайми?

Эрисин тоғларнинг қори, эрисин,
Ер остида золим тани чирисин,
Отангнинг иззаси ўтиб боради,
Пошшолиқман¹ золим отанг қурусин!

Оқтош бориб, болам, нима қиласан?
Боргандан отангнинг тахтин кўрасан.
Отанг пошшо, қилган иши тухматди(р),
Шу тухматга сен ҳам бир кун қоласан!
Тухматхона жойда нима қиласан?

Рустамнинг эси кириб, эр етиб қолган, китоб ўқиб, ҳар
гапнинг ма'носига тушунадиган бўлган, серфаҳм, ўйли,
ақли кўп йигит эди. Энасининг сўзларини тинглаб, ма'но-

¹ Пошшолиги блан.

сига тушуниб, отасининг қилган ишларига ошиб-тошиб отасидан кўнгли қолиб, энасининг гапи ма'қул бўлиб:—Эна ундай бўлса ихтиёр сенда-да, сен шу гапларни айтдинг, мен отамнинг қошига бормайман, сендан айрилиб қолмайман. Тирик бўлсак—бир тепада, ўлик бўлсак—бир чуқурда. Энди сенинг хаёлинг қаерда бўлса, мен ҳам ўша ерда—деди.

Рустам энасини шу ерда ўлган жаллодларнинг отидан бир семиз отга миндириб олди. Борадиган шаҳарининг тайини йўқ. Ўзи ҳам отланиб, тозиларини эргаштириб:—Ана, эна, „адашганнынг олди йўл“ деган гап бор, шу олди бетга қараб йўл тортайлик—деб, бу сўзларни айтиб кетиб бораётир, дейди:

XLII

Энасиман¹ Рустам шундай йўл юриб,
Бораётир ғайри юртни ахтариб.

Эна, дейди, на ерларга борармиз?
Ҳали бетайинмиз, одам бўлармиз,
Бизлар кетдик элдан умидни узиб,
Дун'ёнинг даврини ахир кўрармиз.

Бу сўзларни айтиб Рустам йўл юрди,
Бедов миниб йўл юрса ҳам мўл юрди.

Парвоз қилиб, ҳар тарафга қарайди,
Одамизод нишонидан кўрмайди.

Қистаб юрар энди остида отти(ни)
Чўлу-кўлда неча вақтлар иўл тортти.
Ҳеч кўрмади қора дарахт, элотти(ни),
Кўкили тоғига бек Рустам етти.

Бу тоғ жуда ҳаддин зиёд баланди²,
Энасига Рустам неча сўз айтди,
Остидаги минган отин тўхтатди:

Қани, жоним эна, беринг маслаҳат,
Неча кундан бери йўқдир фароғат,
Шу тоққа қўнайик, қилайик роҳат?

Баланд экан, чиқиб тоғнинг бошига,
Эна, рози бўлдим тақдир ишига.

¹ Энаси блан.

² Баланд эди.

Тоққа чиқиб, ҳар тарафга қарайик,
Бир тарафда халқ кўринса борайик.
Жоним энам, энди беринг маслаҳат,
Шул тоғда, энажон, бугун қўнайик.

Бу сўзни эшитиб, энаси Рустамга қараб бир сўз айтди:

XLIII

Бул тоғ, болам, жуда хатарли жойди(р).
Қўнмоққа излама бул мазгил жойди(ни),
Уйласам юрагим ўтдай ёнади,
Бу ерда ётганинг сра бўлмайди!
Бу ерлар, жон болам, йўлбарсхонади(р)!

Энанг қурсин, болам, мунглуғ муштипар,
Бу ернинг йўлбарси жуда кўп бўлар.

Бунда ётганингни йўлбарс билмасин,
Келиб сенга қора кунлар солмасин,
Қурсин энанг, бир балога қолмасин.

Аввали ўйлагин, бу тоғда ётма,
Ёлғизсан-да, болам, менманлик этма!
Сен ўзингни баланд чоқлаб, фарзандим,
Ҳеч вақтида асло ўзингдан кетма!

Рустам бу сўзни эшитиб:—Эна, аёллик қилма, айтаётган йўлбарсларинг ҳозир кўзингга кўринган йўқ. Кўринмаган йўлбарсдан қўрқиб, бундай хафалик тортма! Эна, кўп мени ёлғиз бола дема!—деб, энасини тоққа бошлаб, бу кеча шу тоғнинг жойили ерида қўниб ётди.

Тонг отар-отмасдан, Рустам ўрнидан туриб, тоғнинг бир баланд чўққисига чиқиб кетди. Ҳар тарафга қаради. Шаҳар, мамлакатдан нишон кўрмади. Юқори бетга қараса, кун чиқиб келаяпти. Қибла бетга қараса, қибла бетдан ҳам бир кун чиқиб турипти. Рустам айтди: „Бизнинг ёқда кун битта бўлар эди, буёқнинг кун иккита бўлар экан. Тушиб, буни энамдан сўрай“ деб, тоғдан тушиб келди. Келиб эна-сига айтди:—Эна, бизнинг ёқда кун бир ёқдан чиқар эди, буёқда икки ёқдан чиқар экан, бу юқоридан чиққан кун, ҳамишаги ўзимизнинг кун, бу қибла бетдан чиққан кун кимнинг кун?

Энаси Рустамдан бу сўзни эшитиб, бир сўз айтиб турган экан:

Юқоридан чиққан дун'ёнинг куни,
Этакдан кўринган девнинг макони.

Офтобойга девлар ошиқ бўлганди,¹
Деворига тиллодан сув берганди!¹
Кун чиқарда кун шу'ласи урганди(р),
Кундай бўлиб, ул ярқиллаб турганди(р).

Баҳра тоғда, болам, девнинг макони,
Шундай обод қилган у мазгил-жойини.
Ичида бор, кўрсанг, неча саройи,
Белгили девларнинг бул мазгил-жойи.

Офтобой деганим бир шоҳнинг қизи,
Қанча бўлди унда девлар талаши,
Нечовнинг узилди танадан боши,
Кўп талашиб бузилганди қўрғони,
Офтобойни шунда олиб келсак деб,
Офтобойга атаб солган макони.

Қанча уста неча йиллар ишлаган,
Хунари барини унда билдирган,
Кунгирасин пўлотдан қиб эндирган,
Дарвозаси ёқут, тиллодан бўлган.

Шунда Рустам айтди:—Эна, биз кўрмак тугил, эшитганимиз ҳам йўқ. Сен дев деб гапирдинг, маконига қараганда, иморатга бино қўйиб ўхшатипти. Шунга кўнгил қўйган бўлса, одам экан-да.

Энаси айтди:—Болам, ул одам эмас, одам кўп юрмаган ерларда бўлади. Жуда баҳайбат. Сиёсатли, ёмон нарса. Агар одамнинг тушига кирса ҳам, одам шайтонлаб қолади.

Рустам айтди:—Эна, гапинг лоф бўлиб кетди. Ўзи одам бўлмаса, жуда ёмон нарса бўлса, уни одам тушида кўрса ҳам шайтонлаб қолса, ундай нарсага бундай макон нимага даркор? Эна, икковимиз отланайик, шул маконга бораёйик. Эшитдик, лекин кўрганимиз йўқ, макони шундай экан, қани, эгаси қанақа бўларкан? Бориб бир тамошо қилаёйик.

Энаси айтди:—Болам, унда неча зўр девлар бор. Бориб, улар блан баробар бўлалмайсан. Ул девларга ҳавас қилма!

Рустам айтди:—Эна, мени йўлдан урма! Нима бўлса борамиз. Бир тамошо қиламиз. Қандай жондор бўлса, бир индамаган, тамошо қилган одам блан бекорга бўғишабермас—деб Рустам отланди.

¹ Бўлган эди, берган эди.

Хуройим ҳам боласини кўзи қиймай, сўзини бўлалмай, ўғли блан бирга отланиб, тозиларни эргаштириб, Баҳра тоғига қараб йўл тортди.

Йўл юриб, йўлда неча белдан, дарбанддан ошиб, Баҳра тоғига яқинлаб келди.

Кўрсалар, бул равот, тиллонинг сувини югуртириб солинган, эшик бўсағаларини ёқут, жавҳарлардан ўтқазиб, тиллодан сув берган. Кун чиққанда одам қараб бўлмайди, шундай ярқиллаб турган.

Рустам қайтмайди, энасини бошлаб бориб, очиб ичкарига кирди. Қараса, бир қўрғон, мунаққашли мазгил жойлар, кўшки-айвон, ажаб саройлар. Ичида беш юз сарҳовизи бор, эласлаб турипти. Янгигина биров келиб кетгандай, яхши кўрпачалар ташланган, ҳартурли анжомлар тайёр қилинган. Ароқ-шароблар ҳам қуйилган, унча-мунча тўкилган белгилари турган, шундай жой. Ҳеч жонзот йўқ. Олмалар пишиб ётир, тоза сарғайгани тўпиллаб остига тушиб ётир. „Бунинг эгаси қаёқда“ деб гап сўрайдиган ҳам жонзот йўқ. Шоҳсупага сувлар сепилган, қошига гуллар экилган. Намойишга чини-гужумлар тикилган, гужумнинг соясига жам’и қушлар йиғилган. Жинқарча, мусича, балки муроталибачча, бари бола-чақаси блан йиғилишиб, бир лайлакни созанда қилиб айтдириб ўтириптилар.

Рустам айтди:—Эна, дев деб эдинг, ё дев, ё бўлак жонзот кўринмайди. Мана, лайлак жам’и қушга суханвар бўлиб, айтиб ўтирипти. Ўзи катта қўрғон экан. Бунинг эгасини топармиз, деб қаерини қараймиз. Қандай бўлса, лайлакдан сўраб кўрайик, хабарини шул ҳам билар—деб бир сўз айтиб турган экан:

XLV

Қирминг туп олича, қирминг туп анор,
Соягда салқинлаб ётади беглар.
Жами қушга сен бўлибсан суханвар,
Салтанатли жойлар кимнинг жойлари?

Шосупа устига сувлар сепилган,
Атрофига яхши гуллар экилган,
Ҳар алвонда бунда қушлар йиғилган,
Мунаққашли мазгил жойлар кимники?

Қушлар ўртасида сайраб турибсан,
Ҳаммасидан бўйнинг узун, ғолибсан,
Қушлардан кўпрак гапни билибсан,
Кўшки-айвон мазгил жойлар кимники?

Энам йўлдош бўлган бизга муштипар,
Девни айтиб менга берганди хабар,

Лайлак, сенга айтадиган сўзим бор,
Хўб гулистон мазгил жойлар кимники?

Шундайин тоғларда бул макон қилган,
Ҳечким йўқ бу тоғда шундай жой солган,
Бу маконга қанча дун'ё сарф қилиб,
Ким бўлар бу жойнинг роҳатин кўрган?

Бу ишлардан асли ўзим беҳабар,
Мен сўрайман, жавоб бергин, сен қушлар,
Лайлак бўбсан жамий қушга суханвар!

Шунда Рустамнинг сўзига ҳечбир қуш кулоқ солмади.
Лайлак айтувидан, ўзга қушлар сайровидан қолмади.

Рустам айтди:

—Эна, сен девнинг макони деб билмай айтгансан. Ай-
тишингдан дев — бир палос нарса бўлади. Бундай жойда
дев нима қилади. Худо мамлакатимиздан жудо бўлганимизни
билган, бул маконни сени блан бизга атаб солган. Сен блан
мендан бўлак кишининг ҳақи йўқ—деб отдан тушаберди.
Тозиларини овқатга, отни ўтга қўйди. Ҳечнимага зарур эмас,
ҳамма нарса бор. Энаси блан шунда турди.

Рустам тоғу-тошда юриб ов қилиб келадиган бўлди.
Рустамхон ов қилиб келади, энаси пишириб беради. Шун-
дай бўлиб орадан қирқ кечаю-қирқ кундуз ўтти. Бу жой
бизники деб, ё дев, ё одамзот келмади, ўзларининг ҳовли-
сидай бўлиб қолди. Биров, жой бизники, деб келадиган
бўлса ҳам Рустам хаёлида бермайдигандай. Шундай қилиб,
орада неча кун ўтти.

Бир кун энаси айтди:—Болам, сен овда, тоғу-тошда кўп
юрасан, яқин орада бориб келгудай бир мамлакат, жой кў-
ринадими, бир бориб келсанг? Усти-бошимиз кир бўлиб
кетипти. Тузсиз овқат еб, қовоқларимиз ҳам шишипти. Туз
блан совун топиб келсанг!

Рустам айтипти:—Кеча овда юриб, бир тоғнинг баланд
чўққисидан қарасам, тоғнинг этагида қора дарахт қўринди.
Лекин олис-яқинлигини билмайман, агар шунга бориб кел
демасанг.

—Унга борсанг, қай маҳал келасан?—деди энаси.

Рустам айтди:—Эрта-мертан жўнаб кетсам, говгум, ётар-
ларда келиб қоларман.

Энаси айтди:—Бу бир хатарли жой. Қандай бўлса кунин
бориб, кунин кел! Яна сен ҳаяллаб кетиб, бу жойнинг эга-
си келиб қолиб, мен балога қолиб ўтирмайин!

—Хайр—деб, шул маслаҳатни қилиб, шу кеча ётди,
эрта-мертан тонг отди. Рустам ўрнидан туриб, эгарлаб, чоқ-
лаб минди бедов отди. Энаси блан икки тозисини Баҳра
тоғида, Оқработга ташлаб, Рустам йўл тортди:

XLVI

Чув деди қамчи уриб,
Жўнади йўлга кириб,
Рустам кетиб боради,
Тузу-совун ахтариб.

Қилар Рустам ғайратти(ни),
Тоғ ёқалаб йўл тортти,
Кечгача бориб келай деб,
Қистайди минган отти(ни).

Кўрган қора дарахтти(ни),
Излаб Рустам йўл тортти,
Кунга Рустам қараса,
Тушга яқинлаб қопти.

Қамчи уриб бедовга,
Шундай кўкалам товга,
Чорвадорлар қўй ёяр,
Саркасини ай-ҳайлаб
Бошқариб солар зовга.

Туш оғайин деганда,
Тоғнинг этак бетинда,
Шуйтиб Рустам йўл тортиб,
Яқинлади ўтовга.

Бул ўтовни кўради,
Ғайрат блан боради,
Бир бойнинг мазгили деб,
Кўнгилига келади.
Шуйтиб Рустам йўл тортиб,
Борди ўтовга етиб.

Кўнглида: „Бу, мол ўтлатгани чиққан, тоғнинг этак изасига, ўтлик бетига тикиб қўйган молдор кишининг ўтови экан“ деб борди. Ўтовнинг ён-ёғида ҳечбир мол-жоннинг изи йўқ. Бу ўтов тикилгандан бери, сра мол тухумидан келган эмас. От устидан туриб, ўтовнинг бўсағасидан қаради. Кўрди, ажаб хушсурат бир қиз, жамоли кунни хира қилгудай, ҳарким ҳуснини кўрса, ақли кетиб, отдан йиқилиб қолгудай. Икки қўли орқасига бойланган, сочи уйнинг керагасига боғловли турипти. Рустам кўриб ҳайрон қолди. Шундай одамни ҳам овлоқ бир чўлга, кўз кўрмаган ерга бойлаб ташлайдиган гаплар бор экан. Ке, „ўйлаб тургунча, сўйлаб билайин“ деб, Рустам бир сўз айтиб турган экан:

XLVII

Алифдай қоматинг, хипча белингдан,
Менга баён айла ўсган элингдан,
Бу ерларга қандай номард бойлади,
Хабар олмай сени ҳечким ҳолингдан?

Қандай одам қилди қайғу-зулимди(ни),
Хафа қипти сендай тоза гулимди(ни),
Отдан тушиб чечайинми қўлингди(ни)?
Бойлаганни менга хабар бер энди!

Малойик суратли, гул юзли дилбар,
Сени кўрган одам бўлар беқарор,
Ою-кундан зиёд сенинг ҳуснинг бор,
Нега қилди сени бойлаб гирифтор?

Ўз юртингда бирар ишни қилдингми?
Ўлим ишга дучор бўлиб қолдингми?
Хабар бергин, қандай нодон бойлади,
Бир тухматга сен гирифтор бўлдингми?

Менга айтсанг ўйнаб-ўсган юртингни,
Нима дейди сенинг исми-зотингни?
Менга айтсанг сенам сиру-ҳолингни,
Жавоб берсанг ечиб қўяй қўлингни!

Қиз бу сўзни Рустамдан эшитиб, бойловли турган ери-
да Рустамхонга жавоб бериб, бир сўз айтиб турган экан:

XLVIII

Баҳорда очилган боғнинг гулисан,
Отангман¹-энангнинг жону-дилисан,
Англамай, бегижон, бунда келарсан,
Бунда турсанг армон блан ўларсан.

Обло сенинг ақлу-ҳушинг олдами?
Ажал етиб сенинг кунинг тўлдами?
Албатта, айланма хатарли жойда,
Сени бунда ажал ҳайдаб келдами?

Мени сўраб, бехос бўлиб турмагин,
Ҳаяллама, кетгин, йўлдан қолмагин,
Вақти замон менинг куним битганди(р),
Кетгин, мендай бўлиб бунда ўлмагин!

¹ Отанг блан.

Бу сўзларни айтар мендайин ночор,
Дамма-дамда етиб келар аждаҳор,
Сўнгра қочиб қутулмассан дастидан,
Ҳаялламай бундан кетмагинг даркор!

Келса мамлакатни тўзон қилади,
Ишқириб дамига тортиб олади,
Ким яқинда бўлса, тайин ўлади,
Сендайин йўлбарсни нобуд қилади.

Бизнинг шаҳримизни аждаҳор олган,
Уй бошига бир қиздан солиқ солган,
Кўп турмагин, кетгин бундан, бегижон,
Мен бойландим, бугун навбатим келган.

Хаёлингни бунда туриб бўлмагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Сен менинг ҳуснимга ҳайрон қолмагин,
Ўлиб кетиб аждаҳорнинг дамида,
Сен мени қонингга зомин қилмагин!

Мен турибман, ўламан деб муғайиб,
Гулдай юзим зафарондай сарғайиб,
Дучор бўлсанг аждаҳорнинг дамига,
Ҳарна бор давлатинг бўлар бесоҳиб.

Аждаҳор-ҳайбатли, нима биласан,
Сен эшитдинг, туриб нима қиласан?
Ҳаял ўтмай келиб қолар устинга,
Тортгандан, дамига дучор бўласан!

Рустам бу сўзни эшитиб, ўз бошини қутқариб, қизни
ташлаб кетгани кўзи қиймай, аждаҳорга бир бегуноҳни бер-
гиси келмай, қизга қараб бир сўз айтиб турган экан:

XLIX

Оҳ урсам тўкилар кўзимнинг ёши,
Облонинг тубиди одамнинг боши,
Ўлимдан қайтарми, билгин, мард киши,
Бундан қўрқиб кетмак — номарднинг иши!

Ушбу дамди, ўзга дамни дам дема,
Аждаҳордан сра мени кам дема!
Қай тарафдан бунда келар аждаҳор?
Муштипар, сан ўлади деб ғам ема!

Аждаҳор йўлини кўрсатгин дилбар,
Аждаҳор деганинг битта илон-да,
Бир илоннинг нима кувватлари бор?

Элингнинг захрасин тоза олипти,
Заҳарини бутун элга солипти,
Элингда йўқ экан даф' этгич одам,
Бир илонга сени дучор қилипти.

Ҳеч замонда шундай ишлар бўлама?
Аждаҳор деб сени бойлаб берама?
Кўрсатгин аждаҳор келар йўлини,
Мени ўлади деб, мунглиғ, ғам ема!

Аждаҳорга кўрсатайин ишимни,
Йўлингда берайин азиз бошимни,
Омон-эсон аждаҳордан қутулсанг,
Сунгра бориб кўргин қариндошингни.

Қай тарафдан мунда келар аждаҳор,
Турипти чирпиниб мендайин шунқор,
Насиб этса, от ўйнатиб борарман,
Сесканиб илондан қўрқма, муштипар!

Кўрсат йўлин, не кунларни соларман,
Аждаҳорни неча бўлак қиларман!

Қиз бу сўзни эшитиб, илгари аждаҳорни ўз кўзи блан кўргани йўқ, халқнинг қилган та'рифига қараб, Рустамнинг қадди-жасадига, эл гапирган аждаҳорнинг сиёсатига қараб: „Яхши йигит экан, ўлмасин“ деб, янаям кўп қайтарди.

— „Мард сўзидан, йўлбарс изидан бурилмас“ деган гап бор. Аждаҳор дамга тортади, мени ютади, деб ваҳм қилмайман. Қийишмай, аждаҳорнинг йўлини айтгин! — деди. Шунда қиз айтди: — Ҳарчанд айтдим, бўлмади, сенинг ҳам ажалинг етган экан, кунинг битган экан, гавда гўштинг аждаҳорга насиб этган экан — деб баланд бир қирни кўрсатди: — Аждаҳор шу тарафдан келади — деди. Шунда Рустам, қизнинг гапи блан отига қамчи уриб, бойнаги¹ кўнда-ланг қирнинг устига чиқди. Қараса, аждаҳор тоғнинг тангисидан² кўзи оловдай ёниб, ишқириб, ҳар тарафга ўт сочиб, Чархин кўлга сувга тушиб келаётган экан:

L

Чобиниб аждаҳор дамга тортади,
Кўлнинг қамишлари таппа ётади,

¹ Бояги.

² Тангисидан — тоғнинг ғоридан.

Ишқириб аждаҳор дамга тортади,
Чархин кўлнинг сувин бирдан ютади.

Ишқириб аждаҳор дамин олганда;
Дун'ёни қоронғи тўзон туттади,
Яқинлаб бек Рустам шундай қараса,
Тоғнинг тоши зинғиллашиб ўтади.

Ҳайбат блан келаётир аждаҳор,
Яқинлади Рустамбекдай зўрабор,
Аждаҳор чобиниб дамга тортганда,
Лангар тўкиб Рустам ўзин тўхтатар.

Ҳечнарсани писанд қилмас аждаҳор,
Чидаялмай энди Рустам зўрабор,
Бир-бирига энди яқинлаб қолар,
На'ра тортиб бунда Рустамдай қайсар.

Қувватиман¹ Рустам бир на'ра тортди,
Рустамнинг товуши аждарга етди.
Бу товушдан унинг қулоғи битди,
Кўтарган бошини ерга ташлади,
Жийриб қуйруғин ўзига тортди.

Аждаҳор беҳушди, Рустамбек билди,
Қиличин чиқариб қўлига олди,
Ҳайбатли илоннинг қошига борди,
Илоннинг бошига қилични солди.

Ҳайбатидан қўрқмай Рустам иш қилди,
Аждаҳорни қайсар Рустам ўлдирди,
Душманни ўлдириб кўнглин хушлади,
Қирқ бир ғўла қилиб буни ташлади,
Бир ғўладан олди узун бир тасма,
Аждаҳор белгиси деди, жўнади.

Рустамнинг зарбидан аждаҳор ўтди,
Тоғнинг жондорига емиш бўб ётди,
Рустам қайтди аждаҳорни ўлдириб,
Ўтовдаги қизнинг қошига етди.

Ул қиз кўрди, Рустам келади омон,
Аждаҳорни кўрмапти, деб муштипар,
Кўнглидан кечирдию шул замон.

¹ Қуввати блан.

Рустам қизнинг олдига бориб, „Белгиси, ишонар“ деб, аждаҳордан олган тасмани қизнинг олдига ташлади. Офтобой аждаҳорнинг терисидан олинган тасмани кўриб, аждаҳор ўлиб, ўзининг омон қолганини билиб, қувонди. Рустам от устида туриб, у қизга қараб бир сўз айтиб турипти, дейди:

LI

Ўлдирганман сенинг душманларингни,
Энди айтсанг менга ўсган элингни,
Ечиб қўйсам энди сенинг қўлингни.

Сенам бир яхшининг кўрар кўзисан,
Балки кўрар кўз-да, сўзлар сўзисан,
Шул замон, муштипар, сендан сўрайман,
Хабар бергин, ўзинг кимнинг қизисан?

Аждаҳор дамига дучор бўлибсан,
Неча кунди¹ сен бойловли турибсан,
Қачон ўларингни ўзинг билмайин,
Диққатликда қаттиқ кунлар кўрибсан.

Мен билмайин сенинг ўсган юртингни,
Менга хабар бергин энди отингни!

Армон блан ўлиб кетди аждаҳор,
Жонингга сабабгар мендайин шунқор,
Ою-кундан сулув сенинг тарзинг бор,
Қайғу-ғамдан озод бўлдинг, гажакдор.

Чархин кўлда дучор бўлди аждаҳор,
Ҳайбатидан титрар бирнеча шаҳар.
Аждаҳордан нобуд бўлган одамлар,
Шунинг бири бўлган сендайин ночор.

Энди сўйла, хабар бергин элингни,
Мен ечайин отдан тушиб қўлингни.

Рустамбекдан бу сўзларни эшитиб, қиз ҳам боғловли еридан Рустамбекка қараб бир сўз айтиб турган экан:

LII

Ғамли кунда кўп тортганман оҳу-вой,
Сабашли кун ботир тортар сари ёй,

¹ Кундир.

Шу вақтида сиздай бекни еткизди,
Отимни сўрасанг-менинг, Офтобой.

Ўз элимда чин деганнинг ўзиман,
Энамман¹-отамнинг кўрар кўзиман,
Бужул элда Хисров шоҳнинг қизиман.

Сиздай бекка айтай аҳволларимни,
Аждаҳордан нобуд бўлиб йўқ бўлган,
Аждар ютган неча канизларимни.

Мендайин ойимнинг навбати келиб,
Ўлимнинг чангали ёқамдан олиб,
Бул ўлимдан сиздай шунқор қутқариб,
Сўзлайин ҳолимни, сиз қулоқ солиб.

Ечаман деб, хоним, сен ҳалок бўлма,
Кетабергин энди, йўлингдан қолма,
Энам блан қариндошларим келсин,
Келиб менинг турган аҳволим кўрсин.

Келиб ечса мен ҳам элга борарман,
Сиздай бекни ўзим топиб оларман,
Эл ичинда тўйи-ма'рака бериб,
Сиздай хонман² бирга даврон суларман.

Насиб этса адрас, кимхоб кияман,
Ҳақдан келган ишга бўйним нияман³,
Ўзгани демайман мамлакатимда,
Халқ ичида сизни севиб тияман⁴.

Ёмон кунда кеб сўрадинг ҳолимни,
Қабул қилиб бағишлайман танимни,
Ҳалок бўлиб, хоним, ечма қўлимни!

Бу сўзни эшитиб, қизнинг гапига кириб, отдан тушмай,
ерга ташланган тасмага қарамай, ўз йўлига қараб кетди.
Боши, ўзи туз блан совунга чиққан эди. Орада қанча гап-
лар ўтиб кетди. Ўша тоғда кўринган қора дарахт Бужил
шаҳри экан. Тоғдан яқиндай бўлиб кўринган экан. Ҳали
ўша кўрган ерига еталган йўқ. Қистаб кетиб бораётипти.
Неча кўллардан, неча эллардан, тоғу-чўллардан ўтиб, шаҳ-

¹ Энам блан.

² Хон блан.

³ Эгаман.

⁴ Тегаман.

ри Бужилга етиб борди. Борса, Бужил шаҳри шундай: деворини закка бўяган, ҳаммаси кийимини кўкка бўяган. Биров-бировига ёнашмайди, ортиқ-камини ҳисоблашмайди. Рустам бирнечага сўз қотади, гапига қулоқ солмай кетди. Рустам айтади: „Бу шаҳарнинг одами жовлиги блан гунг-мекан“ деб ҳайрон бўлиб, боққол косибларнинг қошига борди. Туз блан совун сўради. Ўзи гапириб ўзи қўйди, ҳеч-ким гапига қулоқ солмайди. Рустам ҳайрон қолди. Бу шаҳарда бир гаплашадиган одам бўлмади. Бу нима воқиа эканини Рустам билмади. Шунда Рустам қўрғоннинг дарвозасига етди. Қараса, бир мўйсафид турипти. Бошдан-оёғигача кўкмак, қўлидаги таёғи ҳам кўкмак. Рустам айтди: „Қўлида таёғи бор, ҳам дарвозада турипти. Пошшолик ҳеч маҳалда қўрбошини гунгдан қилмайди. Шундан бир сўраб кўрайин, албатта тили бордир“ деб, Рустам қўрбошидан бу аҳволларни сўраб турипти:

LIII

Қиёматча бўлар марднинг саваши,
Фалакнинг гардиши, облонинг иши,
Гангимасин мендай жўморднинг боши,
Не сабабдан баринг бундай, қўрбоши?

Сўз сўзласа қовоғингни уясан,
Бирингамас¹, баринг қора киясан,
Даладан келганни ҳайрон қиласан,
Тил билмаган баринг қандай балосан?
Не сабабдан баринг бундай, қўрбоши?

Ҳайрон қолиб аҳволингни сўрайман,
Тилинг бўлса, хабар бергин сен маған,

Ҳаркимга сўз қотиб бўлдим дар ҳайрон,
Азали шаҳрингдан гапир, боважон,
Не сабабдан баринг бундай, қўрбоши?

Қўрбоши бу сўзни эшитиб, у ҳам Рустамга қараб бир сўз айтиб турган экан:

LIV

Оша элдан жосус бўлиб келасан,
Хисров шоҳга хабар берса ўласан,
Билмасликка олиб сўраб турасан,
Кет, мусофир, бунда нима қиласан!

¹ Биринг эмас.

Сен билмайсан энди қилар ишингни,
Баччағар, астарак чиқар довшингни!
Хисров шоҳим билса кесар бошингни,
Дорға тортиб қилар сенинг ишингни!

Бизинг элга сир олгали келмагин,
Жосус бўлиб, аҳволларим билмагин,
Ҳаялламай кетгин энди шаҳардан,
Кетгин, жосус, сра бунда турмагин!

Ёш экансан, жосусликни қилибсан,
Халқнинг сирин сен билмакка келибсан,
Билмасликка солиб, сўраб турибсан,
Кет, мусофир, элда нима қиласан!

Сўзни бова айтди, Рустамга жуда ўтиб кетди. Ўтдай
тутошиб, отини қимсиб, бовага яқинлашиб, Рустамнинг ғай-
рати тошиб, бир сўз айтиб турган экан:

LV

Худойим сақлагай бандани омон,
Кўнглингда бор экан қайғули тумон,
Жосус деб ўйладинг сен мени гумон,
Ундай деб алжима, бова беимон!

Юлдузни кўзлайди бу минган отим,
Ярқиллар белимда кескир пўлотим,
Сен тилингни тортиб сўйла, боважон,
Бундай сўзга келар менинг ғайратим!

Жосус деган сўзинг менга ўтади,
Баччағар, жосус деб кимни айтади?

Ўйла, жосус одам мендай бўлама?
Келиб сендан гапни сўраб турама?

Аччиғлансам мен қиларман ишингни,
Жосус деб сен чиқармагин довшингни!
Кесарман танингдан азиз бошингни,
Йиғлатарман қавму-қариндошингни!

Бова, биласанми айтган сўзингди и),
Етим қилсам сенинг ўғил-қизингди(ни),
Жосус дединг мени, бундай наҳ урдинг,
Шул гапингга сенга ўлим лозимди(р).

Мендай одам жосусликни қилама?
Хаёлинг шундайин аҳмоқ бўлама?

Сен қарибсан, дарвозада турибсан,
Неча вақт пошшонгга хизмат қилибсан,
Аҳмоқ сўзни ўзинг кўп машқ қилибсан,
Жосус деб сўзлама, бова, ўларсан,
Жосуснинг ишини сўнгра кўрарсан!

Бу сўзни эшитиб, у бова айтди: „Бу жуда тати чапани¹ энағар экан, остида бедов от, ёнида кескир пўлот, тағин бир гапини қайтарсам, қилични ғилофидан суғуриб олар. бошимга бирни солар, ҳамма ўз ваҳми блан, мени блан кимнинг иши бор, ўлганимни ҳечким билмай қолар. Ўзим бир қарри одам, йигит блан ўрлашиб ўтиришни ким қўйипти. Хисровшоҳ шаҳарга келган одамлардан кимнинг дўст, кимнинг душманлигини бил, деб менга хат бериб қўйипти-ми. Амалдорсинаб гапириб, ёмон одамга дуч бўлдим. Аввали бу гапларни менга ким қўйипти. Тўғри жавоб айтиб, ўтказиб юборабермак-да“ деб, бова бир-икки оғиз сўз айтиб турипти, дейди:

LVI

Мард йигитсан, болам, эшит тилимни,
Эр йигит, сўрадинг менинг элимни,
Мен сенга айтайин кўрганларимни,²
Эшит, болам, бу кўнглимда боримни.

Чархин кўлдан бирар аждаҳор келган,
Одамлар етти йил уришиб кўрган,
Етти йилгачайин кўп одам ўлган,
Аждаҳор зўрлигин бунда билдирган.

Юртимизни сўнгра аждаҳор олган,
Гаплашиб ундан кай² мамлага³ келган,
Кунига бир қиздан солиқни солган,
Кўп қизлар аждаҳор дамида ўлган.

Офтобойга энди навбат кеб қолган,
Пошшомизнинг қизи унда бойланган,
Аждаҳор ютганди⁴, Офтобой ўлган,
Пошшомиз шундайин элга чақирган,
Савдо-сотиқ, сўзлашмоқлик йўқ бўлган.
Ҳамма одам Офтоб азасин қилган.

¹ „Ўта чапани“ демакчи бўлса керак.

² Ундан кейин.

³ Мамлага—муомалага келган, битишган ма'ноларида.

⁴ Ютгандир.

Тарзингга қарайман — очилган гулди(р),
Бир чамандан парвоз қилган булбулди(р),
Келиб бунда мамлакатим сўрадинг,
Азали юртимнинг ма'ниси шулди(р).

Бовасидан бу сўзни эшитиб, Рустам айтди: — Бова, шумликни ўйлаб, ўзингни қийнаб ўтиргандан кўра, илгаридан шундай жавоб айтсанг бўлмасмиди? — деб қўрғон ичига кириб кетди.

Энди кун кеч бўлди. Рустам Оқсарой деган саройга бориб, қўниб, меҳмон бўлди. Энди Рустам тушуниб қолди. Бирнима олар бўлса, ёнидан пулни чиқариб беради, у одам ҳам индамайди, қўли блан имлаб кўрсатса, пулига яраша шундан олиб беради. Пошшолик чақиртиб қўйган: савдо-сотиқ, бировга сўйлаб гапирмоқлик — ҳамма гап ётиб қолган. Ҳамма билади, жосус-воқианавислар оралаб юрган. Шундай шаҳарда ё биров блан бировнинг савдо қилганини, ё сўзлашгани-муомала қилганини билса, воқианавислари пошшога хабар беради. Пошшо ўша одамни олиб бориб дорга тортади. Жонидан қўрққанидан ҳечким гапирмайди. Рустам Оқсаройда меҳмон бўлиб ётди: „Энам блан тозилар, бугун келмади, деб йўлга қараб турар-да. Бир кун-ярим кунда савдо очилар“ деди.

Шу оқшом Оқсаройда ўтди. Эрта блан тонг отди. Офтобойнинг энаси эрта-мертан ўрнидан тургандан пойтахт қараб кетди. Хисров пошшонинг қошига етди. Хисровшоҳга қараб хотини бу сўзни айтди:

LVII

Ётиб эдим, тонг олдида туш кўрдим,
Бул тушимда бир ажойиб иш кўрдим,
Бул тушимда у аждаҳор ўлгандай,
Ғариб бўлган кўнглимни мен хуш кўрдим.

Менинг Офтоб қизим тирик қолгандай,
Оша юртдан бир қарчиға келгандай,
Қарчиға аждарга чангал солгандай,
Қарчиға чангида аждар ўлгандай.

Мамлакатлар бебитчилик бўлгандай,
Ҳамма ўз ишида тинчиб қолгандай,
Бу тушимда шундай бўлиб билинди,
У душман аждаҳор нобуд бўлгандай.

Олти ойлик йўлни сўрар ҳукуматинг,
Аждаҳордан кўп эди ваҳм зулматинг,

Бошингда бор сенинг тожу-давлатинг,
Қизам бўлса Офтоб ёлғиз фарзантинг.

Гап эшитгин тушда кўрган сўзимдан,
Албатта сен хабар олгин қизингдан,
Бежиз эмас менинг кўрган бул тушим,
Хабар олгин кечикмай ёлғизингдан!

Ёлғиз қолиб, кўздан ёшин тўкмасин,
Мотам тутиб, яна афсус тортмасин,
Хабар олгин, хоним, Офтоб қизингдан,
Ёлғиз қолиб, маломат бўб ётмасин!

Хисровшоҳ бу сўзни эшитиб, амалдорларини йиғиб,
бир сўз айтиб турган экан:

LVIII

Ботир бўлиб, бу майдонда тургидай,
Хизмат қилиб, ин'омимни олгидай,
Ўнгу-сўлда бир азамат бормисан,
Аждаҳордан хабар олиб келгидай.

Қани, амалдорлар, талаб қиласан,
Ким ботир бўб чиқар, ўзинг биласан,
Шаҳар, элга юриб хабар берасан,
Ҳамма ҳам эшитсин, жарчи қўясан,
Элу-халқдан бирар ботир чиқарма?
Кимки ботир бўлса, олиб келасан.

Амалдорга пошшо неча сўз айтди,
Неча сипоҳилар отланиб кетди.

Чақирар, ҳечкимдан сазо чиқмайди,
Аждаҳорга мен бораман, демайди.

Пошшолик чақиртди, одам келипти,
Ҳаммадан сўрайди энди Хисров хон,
Аждаҳор деб анинг номин айтгандан,
Пошшосидан бари безор бўлипти.

Пойтахт остида хўб тўп-тўп бўлиб,
Йиғилган одамлар бунда кўп бўлиб,
Бир-бириман турли маслаҳат қилиб,
— Пошшо бизни бул ўлимга буюриб.

Ин'ом дейди, бизга савол қилади,
Борган одам аждаҳорда ўлади,

Борган киши бунда омон келмайди,
Улган сўнг ин'омни нима қилади?

Халқ пошшонинг сўзини эшитиб: „Унинг ўлик-тириклигини билмакка яқинлаб бориб бўладими? У, сенинг шаҳардаги гаплашиб юрадиган жўрангми? У, бир катта илон. Қоранг кўрингандан дамига тортади. Боруви блан от-поти блан одам ичига уриб кетади. У, қандай нарса бўлса ютади“ деб ҳечкимдан „мен бораман“ деган сазо чиқмади.

Пошшо туриб айтди: — Молу-дун'ёга муҳтожликда кун кўриб қисилиб юрган, камбағалчилик блан кунини ўтказган, ҳойи қиморбоз, ҳойи беданабоз, ўз машғулотида юрган одамларга ҳам хабар қилдингларми? Тирикчилик жонига теккан, бу юришдан ё ўлайик, ё қолайик деб юрган киши чиқиб қолмасми?

Амалдорлар айтди: — Шундай белгили одамлар эшитди, улардан ҳеч гап чиқмади. Мен ботирман деб, отланган одам бўлмади. Умрида бир яхши кийим киймаган, от тугил, эшак минмаган, эгни янги чопон кўрмаган у одамлардан нима маслаҳат чиқар дейсиз?

Пошшонинг пастроқ амалида турган бир киши: — Ҳар сўзга дадил жавоб айтабердинг, сен эринсанг, мен хабар қилайин, „карнайчидан бир пуф“ деган гап бор. — деб, отланиб хабар қилгани кетди.

У вақтда шундай расм бор эди: камбағалнинг боваси деб, бир одамни камбағалларга бошчи қилиб қўяр эди. Қандай камбағал бўса, гунаҳкор бўлса ҳам, бости жавоби-ни шундан сўрар эди. Бир юртдан бир юртга оғишиб келган, пошшоларнинг наздида бетайин одам бўлса, бўлак ер-жой бермаса, билса ўзи билар эди, билмаса камбағалларнинг каттаси—камбағал бова „бул бизнинг одамимиз“ деб, йигиб олар эди.

Уша вақтида Тоғай деган бор эди. Камбағаллар Тоғай-ни бова кўтарган эди. У, камбағалларга бош бўлиб турган эди.

Тоғай шундай одам эди: ҳаммомнинг кулига лавлаги пишириб, жўралари блан еб, ўз гапи блан бир-бирининг вақтини хушлаб, бирови беш танга топса, „ҳаммамизнинг топган давлатимиз ўртада“ деб, ўртага ташлар эди. Булар қошига қорни тўқ кишидан ҳечбир киши бормас эди. Улар ҳам шу юришига, отли-тўнли бадавлат кишини одаммисан деб, писанд қилмас эди.

Тоғай ҳаркимнинг хизматини қилган, гонада ҳаммомда ўт ёқиб кун ўтказиб келаётган, бировнинг ҳақидан қўрққан, ҳечкимга зарари тегмаган, ким камбағал бўлса, шунинг блан топишиб, кўнглини олган, тўғри йўлдан қолмаган, эгри йўлга бормаган, ўғирликни билмаган, умрида хиёнат

ишни кўнглига ҳам олмаган, янги чопон киймаган, йиртиқ, қирқ ёмоқ жандадан бошқани топиб киймаган, от тугил эшак минмаган, яёвлик блан умрини ўтқариб келаётган одам эди.

Тоғай ёнбошлаб, камбағал жўраларига гапириб туриб, эди:

— Пошшо чақиртиб, ҳаммага хабар бериб, йиғиб обди. Аждаҳорга боргидай бир на'рашер бормисан, деб сўрапти. Бизни камбағал, деб писанд қилиб эсига омапти. Бизнинг жами камбағал қопти, пошшо қилар ишини билмапти.

Ўзга жўралари айтди: — Хабар берганда нима қиласиз? Халқ, ҳамма одамлар йиғилган ер. Сизнинг, бизнинг устимизда тўнимиз бўмаса, миниб кўзга кўринадиган отимиз бўмаса. Бизни нима қилади?

Тоғай айтди: — Аждаҳорга буюрган баччағар отни, тўнни беради-да, агар менга хабар берганда, бош-оёқ сарпой, бир яхши от, бир яхши яроғ берганда, аждаҳорга борар эдим. Пошшонинг бу хизматини ўрин қилар эдим. Ўлган бўлса, ўлган хабарини берар эдим, агар аждаҳор тирик бўлса, ғайрат қилиб аждаҳорнинг танидан бошини олар эдим. Агар шу аждаҳор тирик бўлса, унга биров чиқиб жавоб айталмаса, у баччағар заҳарли нарса, тиклаб шаҳарга босиб келса, тагин қаттиқ кун сен блан менинг бошимга тушади. Пошшоларга нима ваҳм? У қилиб, бу қилиб қутулиб қолади. Тағи бир гап бор, пошшонинг: „Агар шу аждаҳорни ким ўлдирса, қизимни бераман“ деган гапи бор эди. Агар бориб, аждаҳорни ўлдирсам, борки пошшонинг қизини олиб, пошшога куёв бўлиб қолсак ҳам ажабмас.

Шунда жўралари айтди: — Ундай бўлса, катта одам бўлиб, бизлар блан гаплашмай, ҳолу-аҳвол сўрашмай кетасиз-да?

Тоғай айтди: — О, хаёлинг хом сенинг. Пошшо, пошшолик давлатини, дун'ёда кўрган роҳатини, Офтобойдай фарзандини берган вақтда, мен сизлар блан бир дам баландпаст гаплашиб ўтирганимга олмайман. Аждаҳорни ўлдириб, пошшонинг қизини олган вақтда, баримизга чой қайнатиб бериб юради. Булам ўз тириклигида биз блан бирга бўлади. Мен пошшонинг қизини олдим деб, Хисравшоҳнинг давлатхонасига бормаيمان. Унинг блан жўра бўлалмайман. Уларнинг кўнгли ҳеч маҳал биз блан бир жойдан чиқмайди. Улар бўлак гап топалмаганда ҳам, „Камбағалда нима ақл бор, ақли бўлса, ўзини-ўзи ўнгариб, бой бўлиб олар эди“ деган гапи сра қолмайди. Бу гаплар менинг юрагимга сиғмайди. Ундай одамлар блан сра бизнинг сўзимиз кемайди. У катта одамлар ошиб-тошиб, дун'ёнинг камчилигини кўрмаган, оғзига сиққанча гапириб ўтиб кетаётган одамлар.

Биз камбағалчилик-йўқчилик блан, камчилик блан ке-

лаётган одам. Агар шу ишлар бўлган вақтда ҳам, бизнинг кўкайимиздан камбағал-камчилигимиз кетмайди. Ҳечкимга биз катта гапирмаймиз.

Жўралари: — Тоғай ака, қани, катта бўлганингизда кўрамиз-да — деб туриб эди, пошшонинг хабарчи маҳрамлари келиб: „Шуларнинг гапи адо бўлсин, ундан кейин гапирамиз“ деб, қулоқ солиб туриб эди.

Бўлак одам блан иши бўлмай, келиб Тоғайнинг билагидан ушлади. Бояги камбағаллар билди, пошшонинг маҳрами: „Худо урди. Тоғай гунаҳкор бўлиб қолди. Оббо баччағарлар, булар келиб, қулоқ солиб турган экан. Шунча гапни гапириб юбордик. Пошшонинг қизиям қурсин. Ҳозир, бўлмаган нарсага Тоғай гунаҳкор бўлиб қолди“.

Тоғай маҳрамларга айтди: — Ҳа, менинг билагимдан келиб ушладинглар, биз нима гуноҳ қилдик?

Маҳрамлар айтди: — Ҳеч гуноҳ қилганинг йўқ! Ахир сен аждаҳорга бораман деяпсанку!

— Аждаҳорга бораман деганга гунаҳкор бўлдимми мен?

Маҳрамлар айтди: — Биз шу шаҳардан, Хисравшоҳнинг давлатидан „Аждарга бораман“ деган кишини топмадик. Сенинг аждарга бораман деганингни ўз қулоғимиз блан эшитдик. Бу шаҳар ичи, биз келиб сени ушлаганимиз, бу пошшонинг хизмати. Бу аждаҳорнинг ҳайбат-сиёсати осон гап эмас. Бунга ҳарқандай киши боралмас. Бу хизматга юрак қилмоқ онсон эмас. Биз от устида туриб айтсак, қўрқиб қочиб кетиб, сўнгра тониб, бўйнига олмай юрадимиз, деб, келиб билагингдан ушладик. Сен қўрқма, бояги гапларингни пошшога айтмасмиз.

Тоғай айтди: — Сизларда бир гап бор: „Камбағалнинг нима тутуриғи бор, қочади“ деб фаҳмлабсизлар. „Мард сўзидан, йўлбарс изидан бурилмайди“ деган гап бор. Ўзим талаб қилдим. Камбағалдан ҳам сўзидан қайтмайдиган чиқади — деб, ўрнидан тураберди. Шунда ҳам маҳрамлар ишонмай, отига миниб, Тоғайни ўртага олиб, шоҳнинг саройига ҳайдаб жўнади.

Тоғайни ҳайдаб бораётганини одамлар кўриб: „Бу камбағалларнинг боваси гунаҳкор бўпти-да, буни шундай қилиб, ўртага олиб, ҳайдаб кетаётини“ деб турди.

„Буни нимага ҳайдаб кетаётган экан“ деб, амалдорлар сўради: — Бу нима гуноҳ қилди?

Маҳрамлар айтди: — Аждаҳорга мен бораман деб турипти.

Бу хабар пошшога етди. Пошшо: — Мунда олиб келсин! — деди. Маҳрамлар Тоғайни олиб, пойтахт устига чиқиб кетди. Пошшога рўпара қилди. Пошшо Тоғайдан бу сўзни сўраб турипти:

Юрагингдан кетсин сенинг оҳу-вой,
Мазгил-жойинг бўлсин сенинг кенг сарой,
Аждаҳорга борарсанми эр Тоғай?

Хафа бўлмай, бунда ўйнаб-кулмоққа,
Пошшо ин'омига эга бўлмоққа,
Чоғладингми сен ўзингни хизматга,
Бориб аждаҳорни билиб келмоққа?

Менга ма'лум бўлди сен айтган сўзинг,
Хизматга чоғланиб келгандай ўзинг,
Назарингда баланд ўхшар ҳимматинг.

Қилиб келсанг яна шундай хизматим,
Сенам бўлгин қиёматлик фарзантим,
Сенга миндирайин назари отим,
Белингга бойлатиб кескир пўлотим.

Ғамли бўлиб бунда қабоғим уйдим,
Қанча халойиқни бошимга йиғдим,
Ғайрат қилган бир азамат чиқмади,
Сенинг бу сўзингдан мен ҳам суюндим.

Менинг давлатимда хизмат қилганлар,
Яхши сўйлаб, мендан ин'ом олганлар,
Ҳечқайсидан бундай ғайрат чиқмади,
Давлатимда борди¹ кучли полвонлар!

Илгаридан ғайратингни билмаган,
Амалдорлар сени писанд қилмаган,
Халойиқдан шунча одамлар келди,
Бу хабарни илгари сен билмаган.

Қани, Тоғай, эрлигингни билдиргин,
Душманларинг ғайрат қилиб ўлдиргин,
Хурсанд қилиб мендай шоҳни кулдиргин,
Нима бўса эрлигингни билдиргин!

Бу сўзларни Хисравшоҳи айтади,
Айтган сўзин қулоғига тутади,
Пошшодан эшитиб Тоғай бу сўзни,
Билганини Тоғай сўйлаб ётади:

¹ Бор эди.

Буюргин, пошшойим, бориб келайин,
Майдон бўлса, юз қайтармай турайн.

Турибман бормоққа кўнглимда ўйлаб,
Аждаҳор қасдига белимни бойлаб,
Шоҳим, берсанг от-асбобингни шайлаб,
Юрмайман ваҳм қилиб йўлларда ўйлаб.

Бундай сўзни Хисрав пошшо эшитди,
Хисравшоҳнинг вақти жуда хуш бўлди.

Обод қилсанг, дейди, бу мазгил-жойди(ни),
Эр Тоғайнинг шуйтиб вақтин хушлайди.
Пошшо туриб ўз қўлиман шул замон,
Тоғайга кийгизди яхши сарпойди(ни).

Тоғай келиб янги кўрди бекликти(ни),
Шиғирлатиб¹ кийдику кўк этикти(ни).
Тоғай шундай ён-ёғига қарайди,
Бул бошига шолдон салла ўрайди.

Тоғайнинг ишида бўлмайди хато,
Бойлади белига кўрмали пўто.

Шундай қиб кийинтиб² бул валламати,
Пошшо минадиган норкўкдай отни,
Маҳрамлар абзайлаб бунга обкелди,
Бойлади белига кескир пўлотни.

Аждаҳорга Тоғай қилди ғазотти,
Тоғайнинг ишини кулги қиб ётти,
Эр Тоғайни энди бул ҳолда кўриб,
Пошшомизам ажаб аҳмоқ бўлипти,
Камбағалга оту-сарпой берипти.

Пошшонинг ақлини худой олдимиз?
Аждаҳорга бориб бир гап бўлдимиз?
Бу шаҳарда бурилиб нима қилади,
Тоғай бованг бир нарсани қилдимиз?

Қим қайси юртларга булам кетади,
Ўтишига³ от-анжомни сотади,
Бўлак ердан топиб яна бир мазгил,
Камбағаллар блан хўб еб ётади,
Пошшомизнинг оти қўлдан кетади.

¹ Гўқшлар шевасида „ғарчиллатиб“ ўрнида „шиғирлатиб“ ишлайтилган.

² Шундай қилиб кийинтириб.

³ Бозорнинг кўтаришига.

Саройдаги одамлар Тоғайнинг бу аҳволда отланаётганини кўриб, шивир-шивир гап қилиб ётди: „Хисравшоҳ ақлини етириб, булам савдойи бўлган экан. Бу бир кун кўралмай юрган камбағал нарсас. Бунинг аждаҳорда нима иши бор? Бунга ишониб шунча сарпа, назаркарда отини миндирипти. Камбағалларнинг боваси бўса бўпти-да. Шундай шаҳарда ё бир мазгил-жойи йўқ. Бир том солиб олмоқ катта гап, ақалли чойдиш қайнатадиган битта ўчоқ тузатиб олган одам эмас. Камбағал одамнинг ҳам шундай ризқлиси бўлар экан. Осмондан ташлагандай, ўзидан-ўзи дун'ёга эга бўлиб қолади экан. Қайси юртларга бориб, бул анжомларни пуллаб оса, бор умри сотиб еса ҳам соп бўлмайди“ деди бир нечаси.

Буларнинг гапириб ётганидан Тоғайнинг хабари йўқ.

Бир хил одамлар: „Ҳозир унга кийдирган, миндирган буюмларни илгари кўрмоқ тугил, гузаридан ўтган эмас. Сотганда, булар нархини не билади? Бир тузук одам сал пул блан қўлидан алдаб олади“ деб гапириб қолди.

Тоғай машғулотида бораёпти. Шунда, ўзининг камбағалхонасидагилар:—Бизнинг бошчимиз ўзини мардликка олиб кетди. Шу қандай бўлиб келар экан?—деб қараса, Тоғай жуда сиёсатли, отли-тўнли бўлиб келаяпти.

Шунда, жуда ўзини яқин олиб, қайишиб юрган жўраларидан бир нечаси Тоғайнинг олдига чиқиб, гапириб турди:

LX

Пошшонинг отини бежо минибсиз,
Жондан кечиб, ажаб ишни қилибсиз!

Аждаҳор ҳайбати кўпди эшитдим,
Мен сизга қайишиб, ўзимдан кетдим!
Ақлим қочиб, данги-дунгим унутдим,
Сиздан борди бормас, деган умидим,

Остингизга сиз минибсиз яхши от,
Пошшога қилмоқчи бўлибсиз хизмат,
Йиғилиб ётган бунда камбағалларга,
Бошчимизсан, ўлсанг бўлар қиёмат!

Сени йўлдан урмай, ҳаққа йиғлайин,
Қўл очиб ҳақингга дуо қилайин,
Омон бориб, омон келгин аждардан,
Йўлга қараб интизор бўб турайин!

Аждаҳор қилмасин сенга қиёмат,
Ўз кўнглингман талаб айлаб борасан,
Келгин, Тоғай бошчим, соғу-саломат!

Бу сўзни эшитиб, Тоғай жўраларига қараб айтди:

LXI

Мен бораман, билгин хизматим катта,
Дуо қилиб бунда тургин албатта!

Ҳасиб бўса аждаҳорга бораман,
Улган бўса, ўлди хабар бераман,
Ул аждаҳор тирик бўлса у тоғда,
Юз қайтармай бориб уруш қиламан

Агар юлсам аждаҳорнинг бошини,
Пошшо кўрса эр Тоғайнинг ишини,

Менинг хизматимни олам билади,
Қандай бўлса, бир қўрғонни беради.

Бир нечангни миршаб қилиб оламан,
Бир нечангни мен амалдор қиламан,
Бир қўрғон танҳо текса бизларга,
Қўрғоннинг номини шундай қўяман:

Камбағал қўрғони унга ном қўйиб,
Жамий камбағаллар унда йиғилиб,
Пошшонинг ин'омин ўртада кўриб,
Бир қўрғон сўрасак иттифоқ бўлиб,
Давлату-молимиз ўртада туриб.

Бу сўздештиб¹ дуо қилиб қолади,
Хўшлашиб аждарга Тоғай жўнади,
Чорси-регистонда отни ўйнатиб,
Шул замонда Тоғай кетиб боради.

Камбағал бошчиси, ҳамма билади,
Эр Тоғайнинг юришига кулади,
Маст бўлиб эр Тоғай шунда жўнайди.
Ўз ша'нига сўзлар айтиб боради:

Одам бўлиб бул Бужилнинг шаҳрига,
Миниб олдим пошшонинг тулпорига,
Аждаҳорга талаб қилиб боради,
Кўринг, Тоғай шамшир бойлаб белига.

¹ Бу сўзни эшитиб.

Ўз кўнглида аждаҳорга йўлиқиб,
Тирик бўлса билмаганин билдириб,
Учраб қайтай бул пошшонинг қизига,
Шамшир уриб аждаҳорни ўлдириб.

Омон-эсон турган бўлса бойловли,
Олиб қайтсам шоҳнинг қизин миндириб,
Ҳарна десам айтганима кўндириб.

Бу сўздайтиб¹ Тоғай кетиб боради,
Бораётиб шу замонда эр Тоғай,
Йўл айритга² Тоғай дучор бўлади.

Тоғай айтди: „Боя элда сўрамабман. Бу йўлнинг бу ерда айрилиб кетиши эсимга келмапти. Аниқлаб юрмасам, бир йўлга тушиб кетаберсам, у йўл борадими, бормайдими, билмасам. Беш кун, тўрт кун орада ўтди, мен тайинини билмай юриб кетсам, пошшо, келмади деб йўлга қараб турса, бу хабарни эшитмаса, бадавлат кишини ҳар нарсага гап қилабермайди, камбағалнинг тоши енгил бўлади, ҳарқандай бетайин гап устига ағанаб, маломат гапнинг эгаси бўлаберади. Мен ҳаяллаб кетсам, пошшо кўп катта одамлар блан ўтириб, „Аждаҳорга кетган одамдан хабар бўлмади“ деб, сўзидан чиқса, пошшога гапиручи одам кўп чиқиб қолади: „Ҳали ҳам шуни келади деб юрибсизми? Унинг бу ерда боғу-чорбоғи борми келиб. Шунча қимматбаҳо аслаҳани қўлига бериб юбордингиз, у ўлмай қайтиб келадими? деб, пошшони ҳам уялтиради“.

Шу вақтда кўзига бир қора кўринаберди. Отининг жловини тортиб турди. У одам яқинлаб келгандан кейин, Тоғай бул одамдан аждаҳор тарафга борадиган йўлни сўраб турган экан:

I.XII

Гап эшитгин мендай марднинг тилидан,
Чиқдим одам бўлиб Бужил элидан.
Мен адашиб мунда турдим йўлимдан,
Аччиғлансам ҳар иш келар қўлимдан!

Пошшо берди, суриб ўйнайди тулпор,
Бужилнинг захрасин олган аждаҳор.
Аждаҳорга талаб қилиб бораман,
Қай тарафда бўлар, менга йўл бошқор!

¹ Бу сўзни айтиб.

² Айрилишга.

Шодмон қилсам Бужил мамлакатини,
Қилиб келай Хисравшоҳ хизматини,
Хизмат учун миниб чиқдим отини.

Тушмасин бошима бир турли савдо,
Аждаҳорни сўраб кетиб бораман,
Аждаҳор мазгили қайси бир тоғда?

Бул сўзни эшитиб, у одам Тоғайга қараб бир сўз айтди.

LXIII

Сағал иш деб бу хизматни ўйлабсан,
Мард одам қиличин белга бойлабсан,
Биласанми, улам ётган аждаҳор?
Бекор аждаҳорга талаб айлабсан!

Аждаҳор демакда қанча зўр гап бор,
Ишқириб тортганда кетади тоғлар,
Ўзинг ўйла, сенинг ишинг бормиди?
Чибинча йўқ миниб юрган бедовлар.
Аждаҳор деб сра оғзингга олма,
Қайтабер, ажали етган баччағар!

Нарёққа бурмагин отнинг бошини,
Аждаҳор деб сўраб нима қиласан?
Пошшолар ҳам қилолмайди ишини.

Жинни бўлиб сен чиқдингми элингдан,
Оти-қамчи не иш келар қўлингдан!

Хисравшоҳда қанча тўп-тўпхоналар бор,
Билгин шундай пошшо эди анжомдор,
Неча йиллар аждаҳорман уришиб,
Бўлолмади ул бадбахтман баробар.

Бир шаҳарни бир оқшомда ютади,
Ётган жойин яксон қилиб кетади,
У йўлга юрмагин, ҳисоби битган,
Қандай одам йўлиқиб жавоб айтади.

Тагин бир қир ошсанг етиб борасан,
Сенам ўтиб аждаҳор чегарасига,
Ўз оёғинг блан бориб ўласан!

Бу сўзни эшитиб, Тоғай билди, аждаҳор шу йўлда
экан. Тоғай айтди: „Бу тентак баччағар, қайта менга йўқ

ердаги гапларни айтади. Ҳечнимани кўрмаган, ҳечнимани бошидан ўтказмаган одам экан“.

Тоғай, тоғ бетига қараган йўлга отининг бошини бурди:—Бор, ўз йўлингдан қолма, сен мени йўлдан урма!—деб жўнайберди. Шунда у одам ҳам ўзича гапириб, кетиб бораётипти қийшайиб: „Бу одам қандай одам бўса? Пошшонинг амалдорими? „Аждаҳор шаҳардан битта-яримтани авраб оладимиш деб ҳам одамлар гапиргич эди. Мабодо шундай дуо блан отини билиб, авраб олиб чақирган одамми? У ўлди. „Аждаҳор авраган кишини, ҳарчанд қайт, деган блан қайтмай, кўзига қиздай кўриниб қайтмайдимиш“ деган гап бор эди. Бу ҳам аждаҳорнинг авравига йўлиққан одам экан“, деб кетди.

Тоғай йўлини олиб бораётипти, қирнинг бошига чиқиб қаради. Тоғдан пастга энкайган ерда, Чархин кўлнинг ёқасида бир нарса ялтираб ётипти, мисли бўктарилган тоғнинг бир дарасидай бўлиб. Тоғай айтди: „Энди таваккални ҳаққи қилайин, шу ётган аждаҳор экан, отни тезлаб, бир-икка ўрайин. Аждаҳор беғам ётган экан, хабар топгунча, шомолдай ғувуллаб устига бориб қолайин. Боргандан бошига шамширни солайин, ажалим етса ўлайин, буни блан бир ёқди бўлайин:

LXIV

Жабир қилди ҳайвонзотнинг жонига,
Қирқ бир қамчи урди унинг сонига,
От олиб жўнади шундай, палакка.

Қаттиқ кетиб, Тоғай кўнглин хушлади,
Шобири билинмай яшилдай оғиб,
Бир қўлиман эгар қошидан ушлади.

Ҳайрон қолди бу тулпорнинг ишига,
Бориб қолди аждаҳорнинг қошига,
Ҳайбатидан ақли шошиб Тоғайнинг,
Қилич урди аждаҳорнинг бошига.

Бу блан аждаҳор ҳарба қилмади,
Аждаҳордан ҳеч сиёсат бўлмади.

Анча ўтиб, отнинг бошини тортти,
Аждаҳор қошига эр Тоғай етти,
Энди келиб бунда аждарни кўрса,
Зўр аждаҳор армон блан ўлипти.
Санаб кўрди, қирқ бир бўлак бўлипти.

Қиличин билмасдан ўликка чошиб,
Аждаҳор қолипти жазосин тошиб,

Кўринг энди Тоғай валламатини,
Тушиб минди шу замонда отини.

Қулоқ солинг мард Тоғайнинг сўзига,
Бориб қолди бу пошшонинг қизига.

Тоғай кўнглида: „Аждаҳор илгаридан ўлган экан, бу бойловли туриб аждаҳорнинг ўлик-тириклигини не билади. Мен бунга бир ёлғон айтайин, қани нима дер экан. Агар ма'қул деса, қўлини чечиб, миндириб кетайин, нима деган сўзини эшитайин, нима деса шундай деб пошшога хабарини айтайин“ деди. Бу шумликни ўйлаб, от чошиб, Офтобойнинг қошига бориб, Тоғай ёлғондан бир сўз гапириб турипти экан:

LXV

Мен эканман Бужил элда зўрабор,
Хон отангга бўлиб келдим хизматкор,
Аждаҳорнинг билмаганин билдирдим,
Армон блан аждаҳорни ўлдирдим.

Энди обод қилай Бужил элингни,
Отдан тушиб мен ечайин қўлингни,
Менинг блан бирга Бужилга бориб,
Кўргин ота-энанг, қолган элингни.

Аждаҳор деб кўп тортгансан зулимди(ни),
Хечким сўраган йўқ сенинг ҳолингди(ни),
Менинг қилган хизматимни бил энди,
Қўлинг ечай, келиб мингаш, бўл энди!

Неча вақтлар қолдинг хўрликни тортиб,
Бу ерда кун кўрдинг кўп ғамга ботиб,
Мени блан, шоҳнинг қизи, юр энди,
Сен ёлғиз тургансан ҳасратлар тортиб.

Бу сўзни эшитиб, Офтобой Тоғайга қараб икки оғиз сўз айтиб турган экан:

LXVI

Оша элдан бирор лочин келганди¹,
Лочин кеб аждарга чангал солганди¹,

¹ Келган эди, солган эди.

Баракалло келган бул ғайратингга,
Лочиннинг чанггида аждар ўлганди¹.

Бу ёлгон ўзингга ма'лум турганди(р),
Хиёлман сўйладинг менга ёлгонди(ни),
Асти номардларнинг ишин қилмагин,
Хабар олдинг, жуда яхши бўлганди(р).

Ҳаялламай бундан қилгин сафарди(ни),
Тирик деб отамга бергин хабарди(ни).
Қистаб боргин миниб келган тулпорди(ни).
Ёлгон сўзнинг нима фойдаси борди(р)?

У пошшо отама хабар берасан,
Тириклигим элга ма'лум қиласан,
Қанча ин'ом суюнчини оласан,
Бир юртнинг эгаси бўлиб қоласан!

Офтобой бу сўзни Тоғайга айтди,
Ма'қул тушиб бундан эр Тоғай қайтди,
Аждар илгаридан ўлганин билган,
Шундай қилиб энди Тоғай йўл тортди.

Бужилнинг қорасин кўриб эр Тоғай,
Шаҳарга у замон яқинлаб етди,
Қараса, аждардан Тоғай келипти,
„Бормай йўлдан қайтиб келган бу Тоғай“

„Ҳадди борми аждаҳорга бормоққа,
Аждаҳорнинг қорасини кўрмоққа,
Тоғайнинг ишими шундай қилмоққа,

Хизмат қиб пошшодан ин'ом олмоққа,
Камбағалнинг иши эмас бу хизмат,
Бир ерларда иш кўрсатиб келмоққа“.

Шаҳар ичи хўб гапириб ётади,
Пошшо саройига Тоғай етади.

Чиқиб хизматкорлар отини ушлаб,
Пойтахтга кетди Тоғайни бошлаб.

Шунда Тоғай бориб, пошшога рўпара бўлди. Бир-бири-
ни кўриб, ҳолу-аҳвол сўрашиб, омон-эсон келганини билиб,
жўнатганда „қиёматлик фарзандим бўл“ деган гапи эсига
тушиб, Тоғайга айтди:

¹ Ўлган эди.

—Қани Тоғай, кўрган-билганингдан гапир!
Шунда Тоғай пошшога қараб бир сўз айтиб турган экан:

LXVII

Мен отланиб қилдим бул куни хизмат,
Орт-сиртимдан кўп гап бўлди, маломат,
Ўлимга бел бойлаб мандай валламат.

От чопиб чўлларнинг баланд-пастига,
Ғайрат блан бордим аждар қастига,
От чоптириб бориб қолдим қошига,
Урдим ханжар блан душман бошига.

Аввал қилич уриб, сўнгира билдим,
Аждаҳор ўлганин мен сўнгра кўрдим,
Тирик эмас, ўликка дучор бўлдим,
Шоҳим, бориб Офтоб қизингни кўрдим.

Омон-эсон унда бойловли қолиб,
Канизлари блан бу энасини,
Бойловли сўрайди эсига олиб.

Ёлғиз қолди шундай чўлда муштипар,
Ортиқ сўзлаб ўтирмоқлик не даркар?
Бориб чечиб олиб келсин канизлар.

Неча сўзни сизга бу Тоғай айтти.
Холисанлоҳ қилиб келдим хизматти(ни).

Тоғай холисанлоҳ хизмат қилдим дегандан кейин, пошшо —Холисанлоҳ қилган хизматинг учун мақсадингни тила мендан,—деди.

Шунда Тоғай айтди:—Мен сиздан нима тилайман; бир нима оламан деб хизмат қилган бўлсам, тиласам тузук эди. Менга „тила“ деманг. Менга бир нима берсангиз ҳам холисанлоҳ берасиз.

Пошшо айтди: „Ақлининг кўплигидан бу камбағалларнинг боваси бўлиб юрган экан“.

Шунда Тоғайни ўз ихтиёрига қўймай, хизматининг орқасидан, бир қўрғонга қўрғонбеги қилди.

Шунда Тоғай қўрғонбеги бўлиб, пошшо блан хўшлашиб, қўрғонбеги амали блан пойтахтдан чиқиб, камбағалларининг қошига қараб чиқиб кетди. Пошшо қувониб, Тоғайдан эшитган хабарини қувониб хотинига билдириб, Офтобойнинг канизларини олиб, икки аравага канизлар блан Офтобойнинг

энасини солиб, қанча маҳрам, хизматкорлар қўшиб Офтоб-
ойга жўнатди. Шу куни булар арава блан қизнинг қошига
жўнайберди. Энаси йўлда бораётиб бу сўзларни айтаётипти.

LXVIII

Уйимнинг бозори ёлғиз боламди,
Кўтарсам бошидан қайғу-аламди(ни),
Кўргунча йўқ, йўлда менинг тоқатим,
Қайтадан дун'ёга келган санамди(р).

Неча кун бойловли ёлғиз қолипти,
Офтоб мунда, менам шоҳлиқ шавкатда,
Маконим, мазгилим зиндон бўлипти.

Неча сўзни кетатуриб у айтти,
Офтобой бойланган чодирга етти.

Аравадан кўриб, ташлаб ўзини,
Болам, деб қучоғлаб ёлғиз қизини,
Канизлари келиб ечди қўлини,
Йиғлашиб, топишиб жону-дилини,
Сўраб бир-бирининг бунда ҳолини.

Канизлари блан олиб шул замон,
Бужилнинг шаҳрига қайтганди омон.

Омон-эсон қизи тегиб қўлига,
Келиб қолди ўрда-мазгилларига.

Аждаҳор зулмидан тангиган боши,
Келиб кўрди отаси, қавм-қариндоши.

Шу кеча ҳаммаси кўришиб, сўрашиб ётди. Эрта блан
тонг отди. Пошшолиқ шундай хабар қўйди: „Одамлар
кўкини ташлаб, вақтини хушлаб, ўз ишида бўлсин, бозорни
юргизсин, савдо-сотиқни бошласин!“

Бу хабарни эшитиб, бозорга хумори бўлиб қолган
халқ, тонг отмай йиғилиб, бозор очилиб, шаҳри Бужилга
одам тўлиб кетди. Шунда кун чиқиш ҳаддига етди.

Офтобой Рустамни кўнглидан чиқаргани йўқ эди. „Сени
ўзим топиб оламан“, деган гапи эсида эди. Шу гап блан:
„Энди Рустамни бозордан ахтарайин, албатта шу бозорда
юргандир, топарман“ деб, канизларини эргаштириб, бозорни
сайил қилиб чиқиб кетди. Бозорда кўз тутиб, Рустамни
қараб юради, дейди:

Ошиқ пайми оқшом кеча,
 Ҳолин билмайди бирнеча,
 Ҳар растанн оралайди,
 Канизи блан ойимча.

Офтобойнинг камоли,
 Ойдан ғолиб жамоли,
 Бул бошида пир-пирайди,
 Ураган ловдон рўмоли.

Ҳар тарафга кўп қарайди,
 Хони Рустамни кўрмайди.

Қараб юрар кўнглин хушлаб,
 Неча канизлар пўш-пўшлаб.

Бирнечанинг вақти хушди(р),
 Ўйнаб-кулар зулпак ташлаб.

Ҳусни тўлган ойдай бўлиб,
 Қош—эгилган ёйдай бўлиб.
 Офтобойим канизларман,¹
 Кўп чалқиган кўлдай бўлиб.
 Тиши гавҳар дурдай бўлиб,
 Бужил шаҳрин юриб қарар,
 Қизлариман² бирдай бўлиб.

Чорсу-регистонга борди,
 Юриб шаҳарни ахтарди,
 Намозгаргачайин излаб,
 Рустамдан топмай хабарди(ни),

Ойим кўнгли хафа бўлди,
 Билмам, кўзим тушмай қолди.

Қараб дарагин билмадим,
 Кўриб ҳолини сўрмадим,
 Бу бозорда мен йўлиқиб,
 Гаплашиб, савол қилмадим.

Бу сўздайтиб³ уйга етди,
 Оқшом ётди, боз тонг отди,

¹ Канизлар блан.

² Қизлари блан.

³ Бу сўзни айтиб.

Эрта-мертан хабар қилди,
Эркак қолмайин чақиртди.
Барча халойиқ йиғилиб,
Қатор бўб кўрикдан ўтди.

Қараб турипти гажакдор,
Бунда йўқди¹ Рустам шунқор.
Ҳаммаям кўрикдан ўтиб,
Соп бўлди келган одамлар.

Энди пошшолиқ сўради:—Яна ҳеч ерда одам қолдими?
Бир киши хабар берди:

—Оқсаройда бир одам бор. „Нима ишда юрган одам-сан?“, деб сўрсак, „Мен асби жаллобман“ деб айтади. Жаллоблик қилиб, йилқи еталаб юрадиган одамга ўхшамайди—деди.

Пошшолиқ:—Ҳайдаб келинглари!—деб буюрди. Бир хизматкор бориб, ҳайдаб келди. Офтобой, ҳали ҳам олмасини ушлаб қараб туриб эди. Рустам кўрикдан ўтаберди. Офтобой олма блан урди. Пошшолиқ Рустамни қайтариб олди. Аждаҳорни ўлдирган шу йигит эканини ҳамма билиб қолди. Рустамнинг ҳақиға дуо қилиб, ҳамманинг димоғи чоғ бўлди.

Шунда Рустамхоннинг тарзига қараб, Хисравшоҳ бир сўз сўраб турган экан, дейди:

LXX

Қайси элдан, қайси юртдан бўласан?
Қайси элда, қайси шоҳнинг улисан?
Хабар бергин, қайси юртдан келасан?

Пошшолиқ давлатим сенга лозимди(р),
Қабул қилгин менинг Офтоб қизимди(ни).

Ғайратингдан нобуд бўпти аждаҳор,
Вақти хуш бўб қолди қанча одамлар,
Шоҳлик-шавкат энди бу сенга даркор.

Кўрсатиб сен, ма'лум қилдинг ишингди(ни),
Нима десанг қилай, кўнгил хушингди(ни).
Неча сўзни бек Рустамга айтади,
Шоҳнинг сўзин Рустам қабул тутади.

Нима бўса Рустамбекни кўндириб,
Шул замонда халойиқни йиғдириб,

¹ Йўқ эди.

Рустамга шундай қиб берди қизини,
Неча кунлар элу-халққа тўй бериб.

Пошшо қилди, ўз жойига миндириб,
Пошшоликқа базўр уни кўндириб.

Рустам Офтобойни олиб, пошшо бўлиб, „жабр-зулм қилмай элингни сўрайсан“ деб, пошшо ин'ом қилган қўрғоннинг ихтиёрини Тоғайга бериб, ўзи Бужил элига пошшо бўлиб, ма'лум бўлиб қолди.

Тоғай, хизматининг орқасидан бир қўрғоннинг эгаси бўлиб, Рустамбекдан шу қўрғоннинг ихтиёрини ўзига олиб, энди соб камбағалларнинг барини шу қўрғонга йиғиб, ўзига ин'ом қилинган ерни сўраб, камбағал жўраларининг бировини миршаб, бировини маҳрам, нечовини шундай амалдор қилиб, қўрғоннинг амалдорларининг барини шу камбағалларда тайин қилиб сўрайберди. Шунда пошшонинг бирнеча амалдорлари Тоғайнинг ишига кулиб айтди:

—Тоғай, сен амалдорларни сипойилардан, бадавлатлардан, ишбилармонлардан қилсанг тузук эди. Сен, қиморбоз демадинг, банги-ҳанги демадинг, ўз ўрнини тополмагanning барини амалдор қилиб юборабердинг. Қаёқдаги ёмон одам катта бўлиб кетди. Булар катталики не билади?

Бу сўзни эшитиб, Тоғай айтди:—Бизга катталик қилиб, фуқаронинг юрагини ёрадиган одам даркор эмас! Пошшоликнинг ҳақи бўлса, шулар ҳам фуқародан ҳисоблаб олмоқни билади. Булар камбағал одамлар бўлган блан, ҳисобни сизлардан яхши билади! Дўқ уриб, бировнинг юрагини ёрмайди. Ҳаммаси ўз одамимиз, ёру-жўрамиз, деб бир-бирининг гапига тушунақолади. Шундай қилиб, мен амалдорларни ўзимнинг жўраларимдан қилдим. Илгари ҳам буларнинг боваси эдим, эндиам шуларнинг бовасиман-да. Сизлар қўрғонбеги десанглар дей беринглар! Биз ҳалиям шул бовалигимизни, ўрганган ҳунаримизни, қилиб келаётган касбимизни қиламиз. Пошшоликнинг ҳақи бўлса, берармиз—деди. Тоғай шу тартибда иш тутиб ётди.

Рустам Бужилда уч кун пошшо бўлиб турди. Оқшом Офтобой қошига ётиб, оҳ тортди. Офтобой сўради:—Нимага оҳ тортдингиз? Менданам ўзга бирор жойда олиб қўйган ёрингиз борми?

Рустам айтди:—Олган ёрим йўқ. Ўйлаб турсам, бу шаҳарга мен туз блан совунга келган эканман. Келиб пошшо бўлиб қолибман. Баҳра тоғда, Оқработда, энам блан икки тозим қолиб эди. Кунин бориб, кунин келаман деб эдим. Янги уйқум қочиб, ҳисобласам, келганимга уч ярим ой бўпти. Билмадим, энамнинг ҳоли не кечди?

Офтобой айтди:—Ундай бўлса, эртага отланиб, бориб энангизни, тозиларингизни олиб келақолинг.

—Хай,—деб, Рустам ётди, эрта-мертан тонг отти, эгарлаб минди бедов отти. Кўнглида айтди: „Мен ўз ихтиёрим блан пошшо бўлганим йўқ. Пошшо бўламан деб, бу элга келганим йўқ. Бир пошшо отам бўлса, унинг зулмидан тентираб чиқиб кетган одамман. Пошшо бор ерда тухмат бор. Тагин келиб шундай тухматга эга бўламанми? Пошшо-лигингни яна ўзинг қилаберарсан“ деб, бу гапларни Офтоб-ойга айтмай, хўшлашиб, уч кунлик пошшоликни эгасига топшириб, жўнаб кетди.

Оқтошда Ҳуройимга душманлик қилган икки кундош, ҳар кун иорга, кампирнинг қошига келар эди.—Ҳуройимни, Рустамни ўлдирдим, дер эдинг. Ўлдирганинг ёлгон экан. Биз миш-миш эштамиз. Қайси бир мамлакатларда юрт оғишиб юрган экан. Бир кунлари келади, бошимизга боло бўлади. Ўтирикнинг чини чиқиб қолади. Ё шуларни аниқлаб ўлдириб бер, бўлмаса, бизнинг пулимизни қайтариб бер,—деб жанжал қилар эди.

Кампир тинчимагандан кейин, қирқ бир нўхат ташлаб, фол очиб кўрди. Фолида шундай чиқди: Рустамхон Бужил шаҳрида, Ҳуройим Баҳра тоғида, Оқработда.

Кампир ёғочдан от, қоғоздан қанот, пўлотдан мурват қилиб, қулоғини бураб, осмонга учди. Баҳра тоғига етди. Чап қулоғини буради, қўйилиб ерга тушди. Отини бир орнага қўйиб, Оқработнинг дарвозасини очиб кириб келди. Ҳуройим тозиларини икки ёнбошига олиб, йўлга тикилиб ўтириб эди.

Ҳуройим ўз юртида кўрган кампир блан кўришиб, сўрашиб қолди.

—Болам, тақдири илоҳи. Сизлар шундай элдан жудо бўлдинглар. Бундай хатарли ерларда ўтирибсан. Рустамнинг қани?

Ҳуройим айтди:—Рустам туз блан совунга кетиб эди. Кунин бориб кунин келаман деб эди. Уч ярим ой ўтди, ҳали дараги йўқ. Билмадим, боламнинг ҳоли нима кечди?

Шунда кампир:—Мен кетақолсам, Бовангнинг одатини ўзинг биласан—деди.

Ҳуройим ёлғиз ўтириб зериккан. Айрилгиси келмай, кампирдан ҳадик олмай:—Рустам келиб қолар, кўриб кетарсиз—деди.

Кампир шумликни бошлаб, Ҳуройимга жуда меҳрибон бўлиб, эргаштириб, девларнинг жойларини, тағизабин ерларини кўрсатмоқчи бўлиб, эргаштириб бориб, тағизабинга туширди. Ҳуройимнинг бўйнига ғўл, оёғига кунда солиб, устидаги кийимларини ечиб олиб, ўзининг кийимларини Ҳуройимга кийгизиб, қайтишда қирқ томни устидан қулфлаб чиқди¹. Кампир бир дуо ўқиди,—Ҳуройимнинг ўзидай

¹ Бу ерда уйларни қулфлаб чиқди ма'носида.

бўлди-да турди. Икки занжир блан, икки тозини икки ерга бойлаб қўйди. Рустамнинг йўлини қараб ўтираберди.

Шу вақтда Рустам тоғни ошиб, яқинлаб тушиб келаберди. Энасини кўрди. Икки тозини икки ёққа бойлаб, ўзи йўлга тикилиб ўтирипти.

Рустам айтди: „Энам бечора омон-эсон бор экан. Менинг кетишим ёмон бўлди. Менинг йўлимга қараб ўтирган экан“ деб, яқинлаб келди. Рустам, айёр мастонни танимайди, энам дейди. Шунда энаси суратида бўлиб, бу айёр бир сўз айтиб турган экан:

LXXI

Қарғайин десам, сен ёлғиз,
Қарғамасам—ялмоғиз.

Кетабер жувонмарг, юзинг кўрмайман,
Берган оқ сутимга рози бўлмайман.
Энанг бўлиб, етагингга юрмайман!

Жафо тиғи бу жонимдан ўтипти.
Айрилиқ ханжари бағрим йиртипти,
Кетганингга уч ярим ой ўтипти,
Болам деб, гапингга мазир бўлмайман.

Қозининг олдида шабгир нойиби,
Йигитга панд берар отнинг майиби,
Кеча келди. Оқрабонтнинг сойиби,
Кетабергин, мен юзингни кўрмайман!

Ёлғиз ташлаб менга солдинг ўтингни,
Кўкка соғдим, билсанг, бул оқ сутимни,
Эндайналма¹, бу ерлардан кет энди.
Болам деб, мен сра юзинг кўрмайман!

Энам деб, қошима менинг келмагин,
Болам бўлиб меҳрибонлик қилмагин!

Асли у дарбадар сенинг одатинг,
Ёлғиз қолиб, қолмади-ку тоқатим,
Даркори йўқ сенинг бундай рабординг!

Бу сўзни айтиб, кампир тескари қараб турди. Рустам: „Менинг кетишим ёмон бўлди, энам кўнглига оғир олди. Нима бўлса, кўнглидан чиқарайин“ деб, бир сўз айтиб турипти:

¹ Эндайналма—энди айналма.

LXXII

Худойим сақлағай бандани омон,
Қайтайин¹, энажон, бўлдим саргардон,
Бугун хафа бўлсанг, эртанг куласан.
Ҳар гуноҳим бўлса ўткин, меҳрибон!

Қулоқ солгин мендай улинг тилига,
Билмай кетдим мен ҳам узоқ йўлига,
Айланиб кеб қолдим Бужил элига.

Ундай юртда аждаҳорни ўлдирдим,
Хисравшоҳнинг бориб қизини олдим.
Ҳар гуноҳим бўлса ўтгин, энажон,
Уч кун дошшо бўлиб Бужилда турдим!

Бу юришга ўзим пушаймон қилдим,
Сенинг қолишингга кўп хафа бўлиб,
Шу бугун ахтариб кўргани келдим.

Ўтар дун'ё, ўтарини ўйладинг,
Қиёмат деб, ширин жонинг қийнадинг.
Кеча келса Оқработнинг эгаси,
Тозиларни не сабабдан бойладинг?

Икки тозим эди, эна, вафодор,
Душман келса бўлар эди баробар,
Нега, эна, бу тозилар бойланди,
Тозини бойласанг бағрим эзилар!

Нима қилсанг ўзингдади² ихтиёр,
Кўп қарғама, рози бўлгин муштипар!

Менинг блан яна бирга бўларсан,
Ғаму-кулфат кетиб, эна, бошингдан,
Кўрмагандай бўлиб бунда юрарсан!

Бу сўзни энаси эшитиб, яна бир сўз айтиб турган экан:

LXXIII

Ёлғизликда менинг бағрим эзилди,
Кўзда ёшим кеча-кундуз тизилди,
Този дема асло, кўнглим бузилди.

¹ Қайтайин—қандай қилайин.

² Ўзингдадир.

Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмаса,
Обло сенинг ақлу-ҳушинг олмаса,
Бу ерларда йнярга овқат бўлмаса!

Кам-кам тозиларнинг фе'ли оздику,
Този дема, менинг кўнглим бузилди,
Пок бўлмаса мени ея ёздику!

Кеча-кундуз яхши сўйлаб ўйладим,
Алдаб-сулдаб тозиларни бойладим!

Този десанг кўзда ёшим тизилар,
Жон болам, гўшингни тортсин тозилар!

Кетабер жувонмарг, юзинг кўрмайман,
Энди сенга бурунгидай бўлмайман!

деб, кампир бурилиб кетаберди.

Рустам айтди: „Э, энамнинг қаттиқ аччиғи келган экан, ҳарчанд гапирдим, кўнглидан чиқмади“, деди. Отини бойлаб, пиёда бўлиб, энасининг қошига бориб, эркалаган киши бўлиб, кўнглини олмоқчи бўлиб, баланд-паст гапираберди. Энаси туриб айтди:—Болам, сен „Чархин кўлда аждаҳорни ўлдирдим, дейсан, Бужил шаҳрида уч кун пошшолик қилдим, дейсан, Хисравшоҳнинг қизини олдим, дейсан. Уч ярим ой юриб, менга топиб келган ўтиригинг шул-да, мени шундай қилиб, алдайман дейсан-да. Мени алдасанг, бундан бошқа ўтирик қурибмиди? Сенинг отангни Султонхон дер эди. Бизлар бакамол қиз вақтимизда, қаллиққа берадиган эди. Бир ипак арқони бўладиган эди. Отангни кулобанд қилиб тортиб, бойлаб қўйгичидим. Чираниб тортиб, узиб кетабергичиди. Ҳали, болам, сен отангдай бўлганинг йўқ, бул ишларни қилганинг йўқ.

Рустам айтди:—Эна, агар арқонинг бўлганда, мени ҳам боғлаб кўрганингда билар эдинг. Узиб кетсам отамдай бўлганим, узолмасам, чечиб қўясан-да сўнгра!

— Болам, сени чечмай бекорга қийнайбераманми?

Кампир айёр, керакли нарсаларини ғамлаб юрган. Бир ипак арқони блан Рустамни кулобанд қилиб бойлади. Рустам чирпиниб тортди, арқон этини эзиб, суягига ботди. Эна-сига чечгин деса, энди қулоқ солмай, тескари қараб турипти. Шунда бойловли ётиб, энасига бул сўзни айтди:

LXXIV

Бағримдан ўт чиқиб, танам тутошди,
Этим эзиб, суягимга етишди.

Товба қилдим, эна, чечгин қўлимди,
Ўлмасча кўрдингми ёлғиз улингди?

Ўз болангга ўзинг раҳминг келмайми?
Бундай қилсанг, ёлғиз боланг ўлмайми?

Устингга кийибсан яшилдан кўкди(ни),
Фарзандга энача раҳбари йўқди(р),
Ўз болангга сра раҳминг келмапти,
Бераҳмсан, эна, чечгин қўлимди(ни)!

Нима деб амр этсанг уни қилайин,
Кеча-кундуз хизматингда бўлайин,
Эна, чечгин, ўтгин менинг гунойим!

Бу сўздайтиб¹ Рустам шундай қаради,
Шул замон энаси кетиб боради.

Энам, деб душманга кўнгил берибман,
Мастон экан, бежой дучор бўлибман!

Ҳийла блан қилди менинг ишимни,
Золим айёр энди кесар бошимни.

Энам бўлса сўрар эди ҳолимни,
Бир гап блан бойлаб бердим қўлимни,
Бойловлиман, бўйнима олдим ўлимни.

Аёғимга кирса эди бир тикон,
Энам бўлса қилар эди юз фиғон.
Энди билдим, бу кампир бўлди душман.

Бир гап блан қўлин бойлаб Рустамхон,
Ўзи қилган ишга қилиб пушаймон.
Армон блан бу бойловли қолади,
Дод деганман² нима илож қилади.

Энди душман билмаганин билдирар,
Қилич солмай, бағрин қонга тўлдирар,
Бойловлиман, не иш келсин қўлимдан,
Бошим кесиб армон блан ўлдирар.

Ҳийла блан менинг ақлимни олди,
Охири оқибат куним шул бўлди.

¹ Бу сўзни айтиб.

² Дегани блан.

Шунда кампир-айёр ҳар турли бўлаётир.

Бу равотда қизил дев деган дев зиндонда эди. Кампир қизил девнинг зиндонини бориб айланди. Зиндонда ётган қизил дев қаради. Зиндоннинг бошида кўзига бир сурхайи гардон, пистадаҳон, жуда бир замбар бел, сағрили, бинойи келинчак кўринди. Дев кўриб:—Ёру-йўлдошинг бўлайин, тортиб ол!—деди. Олмади.

— Ину-оғайни бўлайин, тортиб ол!—деди. Кампир бу сўзига ҳам қулоқ солмади.

— Эса, эринг бўлайин, тортиб ол!—деди. Кампир бир арқонни солиб, қизил девни зиндондан тортиб олди. Кампир туриб айтди:—Энди гап шул, менинг бир ўғлим бор, боғлаб, созлаб қўйибман, шуни ўлдирмасанг, икковимизни ўйнаб-кулдирмас, бу дун'ёда даврон сурдирмас.

Дев айтди:—Боғлаб қўйган ерингни кўрсат! Ўлдирмак тугил, пора-пора қилиб юбораман.

Кампир, Рустамни бойлаган ерини кўрсатди. Дев ойбол-тасини қўлига олди, тўқсон ботмон чўяндан бўлган калтаги бор эди, энига солди, Рустамнинг устига бораберди. Шабир пайдо бўлгандан кейин, Рустам шундай қаради, кўрди, бир дев келаётир. Кўзини олайтириб, девга қаттиқ тикилди. Дев қайтиб, кампирнинг олдига борди. Кампир айтди:—Нимага қочиб келаяпсан?

Дев айтди:—Э, боланг қурсин, ҳайбати-сиёсатига одам бориб бўлмайди. Бир қаради, ёмон кўзи ўткир экан, жоним чиқиб кетаёзди.

Кампир айтди:—Одамлар, дев халқи қўрқоқ келади дегич эди, қўрқоқ экансан-да. Мен илгари юрайян, қўрқсанг менинг кейинимдан юр!—деб бораберди. Яна бир шобир пайдо бўлди. Рустам қараса, энаси келаётир, кейинида бир дев. Рустам айтди: „Мен бояги сўзни билмай айтган эканман. Бу энам экан, ёлғиз қолиб, дев блан аралашиб қолган экан. Энди мени, кўзи қўрқсин деган экан, энди чечиб қўяр“ деб турди. Кампир бир қисим турпоқни олиб, дам солиб, Рустамнинг кўзига отди. Рустамнинг кўзи ҳеч ерни кўрмай чиппа битди.

Девга айтди:—„Кўзи йўқнинг юзи йўқ“ деган. Энди қўрқмай урабер!

Шунда дев урмоқчи бўлиб, чўян калтакни кўтариб, Рустамнинг қадди-қоматига, сиёсат-келбатига қараб ўйлади: „Бундай йигит бу кампирнинг ули эмас. Ули бўлган вақтида, қўли бориб, шундай улини ўлдирармиди?! Бу кимни билади, шундай бир улини билмаган, менга нима вафо қиларди. Келе, шаштим қайтмасин“ деб, тўқсон ботмон чўяндан бўлган таёқ блан кампирни қўйиб юборди. Кампир тариқдай тирқираб кетди. Дев Рустамнинг қўлини ечди, тозиларини ҳам ечиб, қўйиб юборди, отини ҳам қўйиб юборди. Оти ўтга айланиб кетди.

Рустамнинг кўзи ҳечнимани кўрмай қолди. Икки тозни келиб, Рустамнинг ёнбошида турипти. Шунда дев Рустамга қараб, бу сўзни айтиб турипти:

LXXV

То ўлгунча яратганга рост бўлдим,
Ўз фе'лимдан, чўпу-хасдан паст бўлдим.
Ғариб бўлган дўстим, ҳаққа топширдим,
Худони ўртага солиб дўст бўлдим.

Қулоқ солгин қизил девнинг тилига,
Армон блан тушдинг айёр қўлига,
Ҳарким йиғлар ғарибларнинг ҳолига,
Мен кетарман боғи Ирам элига.

Ғариб бўлган дўстим, эшит сўзимни,
Жаббор эгам берса равшан кўзингни,
Ирам боққа излаб боргин ўзимни!

Ирам боғда еттоғойни¹ девлар бор,
Еттови ҳам ҳаддин зиёд зўрабор.
Обкелиб зиндонга қилди гирифтор,
Шу девлардан менинг лотим олиб бер!

Зиндондан қутулдим, турмай бораман,
Борган блан нима илож қиламан,
Қувватим келмайди Ирам боғида,
Албатта йўлингга қараб юраман!

Мен кетарман бундан йўлингга қараб,
Зўр девларман² бежой бўлганман тараб.

Бир хизмат-да, дўстим, мени сўраб бор,
Бир лак дев бўлолмас сенга баробор,
Ғайратинг бор экан шунча, синадим,
Йўлиқса изиллаб қочади девлар.

Жафолар солганман тандаги жонга,
Хазон бўлса зоғлар қўнар гулшанга,
Сен бормасанг мен ўларман армонда,
Ирам боғда бир йўлиқсанг душманга!
Бу сўзларни айтиб энди қизил дев,
Кўтарилиб учиб кетди осмонга.

¹ Етти оға-ини.

² Зўр девлар блан.

Шунда, дев кетгандан сўнг Рустам, тозиларининг ён-бошида ўтирганини билиб, тозиларига қараб бир-икки оғиз сўз айтиб турган экан:

LXXVI

Вафодорлар, бул сўзимни бил энди,
Олис турмай, сен яқинлаб кел энди,
Жониворлар, йўлни бошлаб юр энди!

От чопса гумбирлар тоғнинг дараси,
Ғариб бўлди Оқтош элнинг тўраси.

Қайтайин¹, қолганман бунда мунғайиб,
Қизил юзим ғарибликда сарғайиб.
Улигим қолмасин бунда бесоҳиб,
Ғарибдолиб² жўна бундан, тозилар!

Рустам ғариб бўлиб, ақили шошди,
Икки този энди олдига тушди.
Тозиларга, кўринг, Рустам эргашди.
Бу равождан чиқиб энди жўнашди.

Бўлак ерни вафодорлар билмайсан,
Ғарибни еткаргин Оқтош шаҳрига!

Йўлда йиғлар энди ҳаққа доту-дот,
Бир бошига бўлиб бундай аломот,
Еталаб қилганди тозилар хизмот.
Неча вақтлар эди чўлда йўл юриб,
Етиб борди мунда ётган мазорот.

Рустам билди, този мазорга келди,
Гўристон эканин бек Рустам билди.

Чўлда, кўна замондан қолган мазор эканини Рустам билди. Бир ўйилган гўрга кирди. Тозилар гўрнинг бошидан кетмай турди.

— Э жониворлар, мен ғариб бўлдим, мени қаёққа еталаб борасан, нима бўлса ҳожатимни битирдинг! Далада қолмадим. Бу ётганлар ҳам мендай одам-да. Мени олиб келиб, ўзимдай ғариб бўлиб ётганларга қўшдинг—деб, тозиларга қараб бир сўз айтиб турган эди:

¹ Қандай қилайин.

² Ғарибни олиб, жўнагини ма'носида.

Жониворлар, мендай ғариб бўлмагин,
Рисқингни кўр, бунда туриб ўлмагин.

Мен ётарман очик гўрларга кириб,
Ўликларман¹ бу замон бирга бўлиб,
Сизлар бундан Бужил шаҳрига бориб,
Кун кўринглар, овқатингни ўтқариб!

Очдан ўлиб қолма бу ерда туриб,
Менобкелдинг² одамларга етқариб.
Кетабер, тозилар, сендан розиман,
Агар борсанг Бужил шаҳрин ахтариб!

Ғариб бўлган Рустам айтиб туради,
Рустамнинг тарзига този қаради.

Гапирмакка тили йўқди, тозилар
Рустамнинг бошида айланиб турар,
Тозиларнинг кўзда ёши сел бўлар,
Рустамнинг сўзини англаб тозилар.

Ўйлаб-ўйлаб Бужил қараб жўнади,
Бек Рустамга тозилари кашолди(р),
Ўлганнынг бири бўб Рустам қолади,
Тозилар Бужилга кетиб боради.

Эковлари гоҳ ерларга чопишиб,
Борди булар Бужил элга етишиб,
Борарга мазгили йўқди жонивор,
Эгаси йўқ, бунда боши ганг бўлиб.

Тозиларнинг борадиган мазгилининг тайини йўқ. Ҳар ерда муғайиб ўтирганини одамлар кўриб: „Бир ёқдан адашиб келган мусофир тозилар экан“ деб, нон олиб беради. Олиб берган нони кўпайиб қолса, нонини олиб, шаҳри Бужилдан чиқиб, мазорда Рустамга бериб, кунига бир марта Рустамнинг ҳолидан хабар олиб юраберди. Шунда халқнинг оғзида овоза бўлди: „Бужил шаҳрига беэга икки този келди. Бир назаркарда тозилар экан. Халқ берган овқатларни олиб кетади, яна қуриқ қайтиб шаҳарга келади“.

Халқнинг бу гапини Офтобой эшитди. Ҳар куни йўлга қараб ўтирар эди, „Ҳаяллаб кетди, тўрам келмади“ деб. Тозининг сўзи қулоғига етгандан кейин, Офтобой кўнглида

¹ Ўликлар блан.

² Мени олиб келдинг.

айтди: „Менинг тўрам ҳаяллаб кетди. Келар вақтидан ўтди. Билмадим, бундан бориб, ўзидан зўрга дучор бўлиб, ғариб гўристон бўлиб ўлиб, тозилари тентираб қолиб, халқ гапириб юрган този менинг тўрамнинг тозисимекан? Тозиларни бир кўрсам“ деб, кўчада ўтирар эди. Бир кўни тозиларнинг гўзари кўшкининг остидан тушди. Офтобой қаради, икки този келаяпти. „Халқнинг гапириб юрган тозиси шулармекан? Қандай този бўлса, бир сўз қотиб кўрайин. Одамларнинг айтишидан, ул тозилар бир назари този. Шу тозилар бўлса, тили бўлмасаям айланиб туради. Бўлак този бўлса, ўзим гапириб, ўзим қоламан, ўтаберади“ деб, тозиларга қараб, Рустамни сўраб турипти, дейди:

LXXVIII

Сўзимга қулоқ сол, икки вафодор,
Оти Рустам эди, ўзи зўрабор,
Кетиб эди, қолдим мунда беҳабар,
Агар билсанг хабар бергин, тозилар!

Унга қурбон мендай ойимнинг жони,
Оти Рустам эди, Оқтошнинг хони.
Кўшк айвоним Рустамбекнинг макони,
Агар билсанг хабар бергин, тозилар!

Сен қайрилсанг мендай мунглуғ ҳолига,
Билмайман, кетдими Оқтош элига?
Мен бўламан Рустамбекнинг ойими,
Кўп термулиб қараб қолдим йўлига.
Агар билсанг хабар бергин ёрига!

Кўшкига бурилди икки тозилар,
Тозиларнинг кўзда ёши сел бўлар.
Бу сўзларни Офтобойдан эшитиб,
Бу ерларда қандай раҳбари бор деб.

Сўйламакка тили йўқди жонивор.

Тозиларга бу Офтобой қаради,
Кўшкени айланиб този туради,
Рустам деган бекнинг отин эшитса,
Кўз ёши жаладай оқиб боради.

Тўрамнинг тозиси дейди, билади,
Тозининг олдига чопиб келади.

Вафодорлар, етказ меҳрибонима,
Ўлар вақтда сабаб бўлган жонима.

Тирик бўлса, бориб ҳолин сўрайин,
Ўлик бўлса, менам бирга ўлайин,
Дун'ёнинг даврини нима қилайин,
Мени бошла, мен хонима борайин!

Тўрам деб гангиди бу азиз бошим,
Хабарим билмасин қавм-қариндошим,
Ёнбошимда ҳеч бўлмади сирдошим.

Алам ошиб, энди бўлди зиёда,
Мени бошла, кетай пою-пиёда,
Икки този кетди келган йўлига,
Офтобой эргашди тозиларига.

Този блан ойим бўлганди¹ бирга,
Қарамади ўйнаб-ўсган мазгилга,
Бу шаҳардан чиқиб энди Офтобой,
Този блан кетди шундайин чўлга.

Яёвлаб чўлларда энди йўл юриб,
Пиёдади оёқлари қабариб.

Рустамнинг ишқида йиғлайди бўзлаб,
Кетди този блан бегини излаб,

Неча муддат чўлистонда йўл юрди,
Намозшом ҳаддида мазорга борди.

Бориб, тозилар гўристонликни оралаб кетди. Эти, юраги сесканиб, Офтобой айтди: „Худо мени шарманда қилган экан. Мен бир гўрков кучукка эргашиб қолган эканман“ деб, мазорнинг четида турди. Тозиларга қараб туриб эди, тозилар бориб, бир ўйилган гўрга кирди. Тозилар киргандан кейин, инграниб бировнинг товуши чиққандай бўлди. Офтобой айтди: „Бу тирик одамнинг товушидай.. Ке, мен ҳам борайин, нима борини билайин. Бу ётганлар ҳам биздай одам-да. Нима қилиб юрибсан деб, ёқамдан бўғиб олармиди?“

Оралаб, този кирган гўрнинг бошига борди. Қараб, Рустамни кўрди. Кўргандан кўзини ёшлаб, гўрнинг ичига ўзини ташлаб, Рустамга қараб, бошини тиззасига олиб, Рустамнинг ҳоли-аҳволини сўраб турипти:

LXXXIX

Сарғайипти гулдай юзинг,
Кўр бўлипти икки кўзинг,

¹ Бўлган эди.

Излаб келди сарви нозинг,
Мени бошлаб икки тозинг.

Қолди сенинг кирдикоринг,
Ҳаққа етгай айтган зоринг,
Чўл бўлиб қолди рўзгоринг,
Бу мазордан хабар олган,
Бужил элдан келган ёринг!
На бўлди, хоним, аҳволинг?

Энам деб, ахтариб келиб,
Икки кўзинг ғубор бўлиб,
Гулистон жойларинг қолиб,
Макон — очиқ мазор бўлиб.

Йўлиққан ўзингдан ғолиб,
Бир кашмирга дучор бўлиб,
Энам деб, ахтариб келиб.
Қайғу-кулфат, ғамга қолиб,
Равшан кўзинг бундоқ бўлиб,
На бўлди, хонзода ҳолинг?

Рустам бу сўзни эшитиб, Офтобойни товушидан билиб,
бир сўз айтиб турган экан:

LXXX

Кетгин, дилбар, мендан умид қилмагин,
Бу мазорда мендан хабар олмагин,
Кетабер, йўлингдан, ойим, қолмагин!

Жафо тиғи букун жондан ўтади,
Мени тақдир шу кулфатга элтади,
Нолишинг қайтадан мени ўртади,
Худо қилган ишни банда қайтади,
Кетабер, гулюзлим, сендан розиман!

Бунда келиб ёш умрингни ўткарма,
Карвон бўлиб, сен юкингни биткарма!

Бужилнинг шаҳрига, ойим, борабер,
Борсанг, бир шунқорга кўнгил берабер!
Мендан фойда йўқдир, чиқар кўнглингдан,
Вақтинг хуш қиб¹ яхши кунни кўрабер!
Кетабер, дилбарим, сендан розиман.

¹ Вақтингни хуш қилиб ма'носида.

Бу сўзни эшитиб Офтобой Рустамнинг бошида ўтириб, кеча ўтиб, саҳардан кейин гўрдан далага чиқиб, худога йиғлаб, ҳожатини ҳақдан тилаб ўтирди. Шу ўтирганидан тонг ёришгунча муножот қилиб ўтирди. Ундан кейин кириб, Рустамнинг кўзини силади. Рустамнинг кўзи равшан бўлиб очилди. Ёрини кўриб, қайтадан дун'ёга келгандай бўлиб, иккови икки тозини эргаштириб, шаҳри Бужилга қараб кетиб бораётир. Офтобой бу сўзни айтиб бораётир:

LXXXI

Ғариблик куйида қолдинг,
Хоним, кимга дучор бўлдинг?

Икки кўзингдан айрилиб,
Кўрар йўлни кўрмас бўлиб,
Гўр ичинда бир кун кўриб,
Хоним, кимдан зулм кўрдинг?

Тангрим яна кўзинг берди,
Хира кўзинг равшан бўлди.
Қайтадан дун'ёга келдинг,
Қандайин бадбахт кўр қилди?

Бу сўзни эшитиб Рустам,
Жавоб берар анда кам-кам:

Энам деб ахтариб келдим,
Мен энамдан зулм кўрдим,
Энамнинг жабридан менам,
Кўр бўлдим, мазорда қолдим.

Ўт туташди гулдай танам,
Хизмат қилди сендай санам,
Мени кўр қилганди¹ энам.

Бу сўзни эшитиб Офтоб:
Қилманг энангизга тухмот!

Энанг бу ишни қилмайди,
Кўр қилиб сени не бўпти,

Энадайин раҳбар йўқди(р),
Энангиз суратида бўб,
Сизга бир мастон келипти.
Энангиз ҳам не ерларда,
Англадим, ғариб бўлипти.

¹ Қилган эди.

Бу сўзларни бир-бирига айтиб, Рустам: — Э нодон, кўзим кўр бўлса, кейин бўлган. Мен илгари ҳам кўрмидим, энамни танимай қолган?

Булар иккови, бўлган воқияни айтиб, Бужилга кириб борди. Шу кеча Офтобойнинг ўрдасида ётди. Энасининг қилган ишлари дард қилиб, эрта-мертан ўрнидан туриб, Хисравшоҳнинг қошига бориб бу сўзни айтди:

LXXXII

Ота, қулоқ солгин айтган тилима,
Мен турмайман сенинг Бужил элига.
Мен кетарман энди Оқтош юртима,
Бийно бўлиб юрган мамлакатима.

Яхши сўзман¹ бундан мени жўнатсанг,
Офтобой қизингни бирга узатсанг,

Ўз мамлакатимга бир куни етсам,
Ҳеч турмайман, энди бу ердан кетсам.

Бу сўзни Рустамдан Хисрав эшитди,
От, асбоби-анжомини тузатди.
Неча каниз хизматкор қизлар блан,
Маофада² Офтобойни узатди.

Рустамга ҳамроҳ бўб неча амалдор,
Офтобойман бирга у замон қизлар.
Бир-бириман у хўшлашиб жўнади.
Оқтошнинг шаҳрига кетиб боради.

Рустам бораётир шундайин йўлга,
Икки този икки ёғида бирга,
Маофада юриб, Офтоб қаради,
Шу вақтда кун етиб қолди пешинга.

Баҳра тоққа энди яқин боради,
Ярқираган бир кўрғонни кўради.
Қандай мазгил деди энди Офтобой,
Бек Рустамдан бу мазгилни сўради.
Рустам унга шундай жавоб беради:

Энам деб, ахтариб шу ерга келдим,
Шу мазгилга келиб кўр бўлиб қолдим.
Энамдан шу ерда жароҳат кўрдим,
Бўлган ишни, дилбар, сенга гапирдим.

¹ Яхши сўз блан.

² Маофа—ясорлик арава.

Рустамбекдан сўз эшитиб Офтобой,
Яхшиякан, қўнсак деди, мазгил-жой,
Ярқиллаган, ўзиякан кенг сарой,
Одам тушса, бир тамошо қилгудай.

Бу сўзларни айтиб: — Бундан ўтиб кетсак, Оқтошгача қўнадиган мазгил жой йўқ. Шу бугун қўниб ётайик, эрта-мертан салқин блан йўл тортайик — деди.

— Хайр — деб Рустамбек, уларни бошлаб бориб, сарҳовуз бўйига тушди. Булар саранжом олиб, бир хили ҳар ерни тамошо қилиб, бир хили дамини олиб турди. Шу вақт икки този бориб, бир эшикни тирмалайберди. Офтобой айтди: Шул тозилар назари, шунда бир ҳикмат бор. Нега булар эшикни тирмалаб, ўзини уради? деб, тозиларнинг қошига Рустамни эргаштириб бориб, эшикни очиб ичкари кириб кетди. Ичкима-ички эшик очиб, қирқ уйнинг тўрига етди. Борса, энаси бўйнида гул, оёғида кунда, ўлиб қолипти. Рустам энасининг устига ўзини отди. Рустамнинг бетига қараб, Офтобой бу сўзни айтди:

LXXXIII

Баракалло сиздай гўччоқ ёлғиз ул,
Оёғида кунда, бўйнида бор гул,
Тупроқ ағнаб, жон берипти энангиз!

Эр йигит энаси ғариб ўларми?
Энам деб мастонга кўнгил берарми?

Йиғлаб-йиғлаб қадди-бўйи букилган,
Во болам деб, қулоч ёйиб йиқилган.
Оҳу-фиғон қилиб бек Рустам турган,
Гул блан кундадан айириб олган.

Офтоб ойим, қани буни билай деб,
Жони борми, йўқми, буни синай деб.
У бир коса иссиқ сувни келтирди,
Тўлдириб ичига новвотни солди.
Кўп фурсат оғзига томизиб турди.

Кам-кам, қарар, тамшангандай бўлади,
Бориб-бориб бул замон жон энади.
Куннинг ўзи намозгарга етганда,
Кўзин очиб, бу Хуройим қаради.

Бу аҳволда ётган, неча кун ўтган,
Очликдан йиқилиб, қуввати кетган.
Ўлик суратида бу бўлиб ётган.

Намозшомда энди келди қуввати,
Кўзига кўринди Рустам фарзанти.
Армон блан ўлдим, ғаминг е дейди,
Рустам болам, энди берман¹ кел, дейди.

Оқтошнинг шаҳридан келди бир айёр,
Мен унинг чанггига бўлдим гирифтор.
Неча кундир ғариб бўлиб кун кўрдим,
Бу дун'ёда кўрган кунларим бекор.

Ўлар вақтда жоним болам келдингми?
Ахтариб кеб² мендан хабар олдингми?

Улар вақтда энам деб сан турибсан,
Ёринг блан икков бирга юрибсан,
Бу ерларни, болам, қандай билибсан?

Бу сўзларни эшитиб, энаси блан кўришиб, сўрашиб, топишиб, энасининг аҳволини кўриб, ўзининг аҳволларини гапириб, Офтобойим блан энасини таништириб, аста-аста Рустамбек блан Офтобой Ҳуройимнинг қўлтиғига кириб, суяб, далага олиб чиқди. Шунда шомоллаб, салқинлаб, ўзини ростлади. Келган меҳмонлар, Ҳуройим Рустамнинг энаси эканини билиб, бари йиғилиб, қошига келиб, ҳолу-аҳволини сўраб, булар шу оқшом ётди.

Эрта-мертан, келган одамларга Рустам: — Биз Оқтош бормаймиз. Оқтошда бизга душман отам-да десам, ҳар қайси ҳам аямайди экан. Бир кампир келиб, мени кўр қилиб, энамни бу аҳволларга солиб, шунча абгор қилипти. Энди бир-биримизга эҳтиёт бўлиб, шу ерда турамиз. Бизда, кўпчилик бўлиб йиғилиб, еб ётадиган шоҳлик-шавкат йўқ.

Келган эркак-аёлни ўз мамлакатига қайтариб юборди. Эна-бола учови Оқработда макон қилиб юраберди. Рустамбек кунига тоққа чиқиб, ов овлаб келиб, пишириб бериб, булар кунини ўтказаберди. Оқработда ўз даврини сураберди.

Оқтошда Султонхон тирик қайтган жаллодлар блан гаплашиб, воқияни билган эди. Ҳуройим блан ўғлини қаёққа кетганини, нима бўлганини билмай, гаранг бўлиб юрар эди. Халқ оғзида: „Ҳуройим блан Рустам тирик юрган эмиш. Булар бир тухмат блан элдан жудо бўлиб кетди. Энди қайтиб Оқтошга келмас эмиш“ деган гап кўпайди.

Бу гап Султонхоннинг қулоғига етди. Ўйлаб кўрди: „Шу одамларнинг айтгани ма'қул“.

Ўзининг қилган ишига ўзи уялиб, бир кечада пошшо-

¹ Бери кел, яқин кел ма'носида.

² Ахтариб келиб.

лик давлатини ташлаб, қаландар кийимини кийиб, бошини олиб, Оқтошдан чиқиб кетди: „Ер юзида бўлса, излаб топиб олайин, қилган гуноҳимга товба қилайин, топмасам мен Оқтошни нима қилайин, мен ҳам тентираб ўлайин“ деб, шаҳарма-шаҳар оғишиб, бир шаҳарда қирқ қаландарга дуч келиб, бу блан қирқ битта бўлиб, бир куни Оқработга „ҳақ“лаб¹ бориб қолди.

Шу куни Рустам уйда эди. Эриниб, овга чиққан йўқ эди. Қаландар Оқработнинг дарвозасига келиб „Шайдилло“ деб, овминни олиб, уларнинг сардори бир қаландар ўқиб турди:

LXXXIV

Тахту-бахтимни ташладим,
Қаландар бўб² йўл бошладим,
Куло кийган қаландарман.
Ҳам ёримдан, фарзандимдан,
Жудо бўлган қаландарман!

Пошшоликдан адо бўлиб,
Бир ғарибий гадо бўлиб,
Ҳаммасидан жудо бўлиб,
Адо бўлган қаландарман!

Тай уриб, оламни кезиб,
Шарҳи дилим кимга ёзиб,
Бир иш қилдим фе'лим озиб,
Жудо бўлган қаландарман!

Тарк айладим мосувони,
Ахтардим ушбу дун'ёни,
Фарзандимман³ ёрим қани?
Гадо бўлган қаландарман!

Бузилганди менинг рахтим,
Сабил бўлди тожу-тахтим,
Энди бўлса кўрар вақтим,
Адо бўлган қаландарман!

Кўзимдан оққан ёш бўлиб,
Қирқ қаландарга бош бўлиб,
Бир улфати сирдош бўлиб,

¹ Ҳақдўст деб, тиланчилик блан бориб қолди демакчи.

² Қаландар бўлиб.

³ Фарзандим блан.

Аҳволимга шукур қилай,
Бир нишонин бунда кўриб,
Абгор бўлган қаландарман!

Ўзимни ҳар ёнга солиб,
Халқда маломат гап бўлиб,
Ишимга пушаймон қилиб,
Гадо бўлган қаландарман!

Болам, дейман бағрим тузлаб,
Йиғладим бўтадай бўзлаб,
Неча шаҳарларни излаб,
Абгор бўлган қаландарман!

Ғам тортиб қобоғим уйиб,
Гадолик кийимин кийиб,
Адо бўлган қаландарман!

Келдим бу ерга ахтариб,
Неча мазгиллар тай уриб,
Шу ердан дарагин билиб,
Ғариб келган қаландарман!

Бир облога етса зорим,
Ўзимда йўқ ихтиёрим,
Қолмас менинг номус-орим,
Улим блан кетди ёрим,
Жудо бўлган қаландарман!

Энди кўнглим равшан бўлиб,
Шу ерда дарагин билиб,
Жуда дардимғолиб келиб,
Кўп ахтарган қаландарман!
Сўраб турган қаландарман!

Рустам эшитиб, „ўқиғич қаландар экан“ деб, қулоқ солиб ўтирди. Рустам бу гапларнинг ма'носига бормади. Хуройим кўриб, Султонхоннинг қаландарлар блан юрганини билиб, илгари шоҳлик-шавкатда, пошшолик давлатда, қандай роҳатда бирга юрган кунлари эсига тушиб, кўнгли бузилиб, бағри эзилиб, Рустамга қараб бир сўз айтиб турган экан:

LXXXV

Пошшо эди, шундай бўлди хору-зор,
Ишқимиздан куло кийган қаландар,

Сенга қурбон мендай энангнинг жони,
Шу қаландар, болам, Оқтошнинг хони.
Сен бўласан қаландарнинг ўғлони,
Буниям абгори қилган душмани.

Сабил бўпти бунинг шоҳлик-шовкати,
Бор экан-да қариганда қисмати,
Излаб юриб, келиб бизга дуч бўлди,
Сендай болам шул гадойнинг фарзанти.

Шу аҳволда келиб бизларни кўрди,
Қарайман тарзига, термулиб турди.
Пошшо эди, хўрлик блан кун кўрди,
Кўриб аҳволини кўнглим бузилди.

Тарзига қарайман, бағрим эзилди,
Иккимизни йўқлаб Султонхон келди,
Танимайсан, болам, келган отангди(р),
Излаб келган, болам, сендайин улди¹!

Энасининг бу сўзини билиб, Рустам кўнглида айтди:
„Энаси қурғур гангиб, бу азобларнинг барини ўзга одамдан,
мастонлардан кўриб, буни ўзига дўст билиб, бунга меҳри-
бонлик қилаяпти. „Сенинг отанг“ — деб яқинлатаяпти“.

Энди булар анча ўқиди. Қуриқ жўнатмайин, қирқ бир
одам экан, пича назр-ниёз бериб, буларни койинқираб юбо-
райин. Пул берар экан деб, тагин ўйланиб келиб юрмасин.
Бунга мен ҳам меҳрибонлик қилсам, кампирдан чиққан ба-
ло, бундан ҳам чиқиб юрмасин“ деб, қаландарларга анча-
мунча назр-ниёз бериб, бу сўзни айтиб турган экан:

LXXXVI

Қаландарлар, эшит айтган сўзимни,
Бундан бўлак бунда солма изингни!
Энди келсанг ўлдираман ўзингни!

Қаландарлар шаҳар жойда юрмайма?
Расталарда талқин айтиб турмайма?

Бу ёлғиз маконда сенга нима бор,
Телпагинг қайқаймай ўлгир, қаландар?
Шайдилло, деб чиқармагин довшингни,
Энди келсанг мен кесаман бошингни!

¹ Сендай ўғилни.

Хатарли ерларда сенга нима бор,
Энди келсанг мен қиламан гунаҳкор,
Назирингни олсанг, бу ердан йўқол,
Назирингни олдинг, кетгин, қаландар!

Бу сўзларни Рустамбек айтди,
Рустамдан қабоҳат сўзни эшитди.
Бу баччанинг берган пули қурсин деб,
Кўнгли наза¹ бўлиб, мазгилдан қайтди.

Бизларга*бош бўлиб, дун'ёда юрдинг,
Бу ёлғиз маконни ахтариб келдинг,
Бизга берган бу назири қурусин,
Жудаям бизларни кўп изза қилдинг!

Бу сўздайтиб² йўлда кетиб боради,
Қаландарлар бари мастди³ бу йўлда,
Неча бандаргоҳдан ўтиб боради.

Қаландарлар асли мақсади шулди:⁴
Ка'ба излаб бундай кетиб боради.

Камхарж қилган ерда гадойлик қилди,
Харжли бўлганда, кичаб йўл юрди.
Қаландарлар шайдилло деб ахтариб,
Хаж қилайиқ деган нийяти борди.

Ка'ба излаб қирқ бир қаландар юрди,
Султоннинг дардини улар билмайди,
Ка'ба дейди, юрар йўлдан қолмайди.

Шундай қилиб неча шаҳарни кўрди,
Улфатларман⁵ ҳар ерларда ўтирди.
Султонхон дардини энди гапирди!

Япроқдай титрайди қаландар жони,
Мен қаландар, билинг, Оқтошнинг хони,
Изза қилди дебам⁶ зинҳор гапирманг,
Мендаийн гадонинг ёлғиз ўғлони!

Шуларнинг ишқида бўлдим хору-зор,
Дарагини билиб бордик қаландар,

¹ Кўнгли оғриб, кўнгли олиниб.

² Бу сўзни айтиб.

³ Маст эди.

⁴ Мақсади шул эди.

⁵ Улфатлар блан.

⁶ Изза қилди деб ҳам.

Ка'ба блан ишим йўқди¹, улфатлар,
Менинг ка'бам, кўрдим у ерда тайёр!

Мендан, билсанг, кўп хатолиқ ўтганди,
Сўйлагани ё сизларга ботганди(р)?
Сиз ҳам кўнглингизга оғир олмангиз,
Бу гапларни асли менга айтганди!

Оти Рустам, ўзи норкалла қўчқор,
Мен шунинг ишқида бўлдим қаландар,
Ка'ба кетсанг борабергин, улфатлар,
Қайтиб борсам менинг ка'бам топилар!

Неча кунлар бўлдик бирга ҳамйўлдош,
Бир-биримиз блан бўлганмиз сирдош,
Мен қайтаман энди келган йўлимга,
Ка'ба борсанг, кетабергин қариндош!

Бу сўздайтиб² бир-бириман³ хўшлашди,
Қирқ қаландар кетди ка'бага қараб.
Султон юрди бир шаҳарни оралаб.

Ёлғиз ўзи бунда шаҳарни кўрди,
Эшак бозорига Султонхон борди.
Ёлғиз қолиб бу юрмакка эриниб,
Кади-мутбоғини хуржунга солди.

Қани менинг борсам жону-дилим деб,
Чаманда сайраган у булбулим деб,
Тағи қайтиб Баҳра тоққа жўнади,
Ўлдирса ўлдирсин ёлғиз улим, деб.

Шунда йўл юрса ҳам мўл юриб, бир ўзи телпаги қай-
қайиб, тағи бир кун Оқработга бориб қолди.

Рустамбек овда эди. Султонхон эшагини бойлаб, сарҳо-
вузнинг бўйига тушиб кади-мутбоғ, сўталарини дарахтга
илиб, бангни уриб, кайфини суриб туриб эди. Офтобой
ҳовузга сувга чиқди. Қаландарни кўрди. Белида камарла-
ри тиллодан, қадди-жасади, келбати Рустамга келади. Шун-
да Офтобой қаландарга қараб бир сўз айтиб турган экан:

¹ Ка'ба блан ишим йўқдир.

² Бу сўзни айтиб.

³ Бир-бири блан.

LXXXVII

Ғам блан сарғайди гулдайин дийдор,
Бир нечалар аҳволидин беҳабар,
Бул мазгилга келиб қўнган қаландар,
Хабар бергин, кимда сенинг ишинг бор?

Белига ярашган заррин пўтаси,
Кўп бўлади айтган сўзнинг хатоси,
Сиз бўб¹ юрманг бизнинг хоннинг отаси,
Хабар бер, қаландар, қайдан келасан?

Қора зулфим эшилганди тол-тол,
Қаландар, бу айтган сўзга қулоқ сол,
Душман келса бунда, бўлади поймол,
Бир қаландар бова қайдан келасан?

Кеча-кундуз сен тортдингми оҳу-вой,
Мўмин қулни бандам десин бир худой,
Бу ерлар бизларга бўлган мазгил-жой,
Бир қаландар, айтгин, қайдан бўласан?

Султонхон бу сўзни эшитиб, Офтобойга қараб бир сўз
айтиб турган экан:

LXXXVIII

Дардим кўпдир, ким билади ишимни,
Қулимдан учирдим олғир қушимни.

Кўп юрдим, етмади бемаҳал ўлим,
Қайсибир гулшанга кетди булбулим.
Шу кўйларга солди қодир худойим,
Хароб бўлиб қолди у мазгил-жойим.
Ҳавога давр олиб бўз қарчиғайим,
Шу гулшанга қўндими, деб сўрайин?

Сабил қилиб юрдим ўтиришимни,
Мен топмадим ул қочирган қушимни.

Юрдим ҳар ерларда сўроғин сўраб,
Неча шаҳар, неча жойларни қараб.

Кеча-кундуз қарчиғайим ахтариб,
Шу ерда боримиш гулшанга қўниб.

¹ Бўлиб.

Ишлаб келдим неча замон йўл юриб,
Хабар берсанг, менинг фарзандим борми?

Офтобой бу сўздан Рустамхоннинг отаси эканини билиб,
унга бир сўз айтди:

LXXXIX

Майдон бўлса бедов отлар чопилар,
Чопиб келса, банот жуллар ёпилар.
Менам билдим, йўқчи бўлиб келибсан,
Ғам ема, бегижон, йўғинг топилар.

Кўтар юрагингдан қайғи-войимни,
Кўрарсан излаган қарчиғайингни,
Қайта бошдан обод қилсанг жойингни,
Ғам ема, бегижон, йўғинг топилар.

Кўриб сизни, кетди кўнгилим жўшиб,
Бир-бирингдан неча вақтлар адашиб,
Адашганинг барин қўйсам бир қўшиб,
Ғам емагин, излаганинг топилар.

Бу сўзни айтиб, Офтобой кўзасини тўлдириб, уйга қайтиб, Ҳуройимнинг қошига борди. Офтобой айтди: „Булар бир-биридан кўнгли қолиб юрган одам. Агар шоҳнинг келганини айтсам, ҳечвақт „Буёққа эргаштириб кел“ деб айтмайди. Агар ҳозир Рустамхон овдан қайтиб келиб қолса, „Мен ундай-мундай“ деганига қулоқ солмай, чопиб ташлайди. Нима бўлса ҳам энасининг ёнида кўрса, энасини ҳурмат қилиб, зарар етказмас“ деб, бу гапларни кўнглига олиб, уйни шипириб, сидириб, кўрпача солаберди.

Ҳуройим айтди:—Болам бир меҳмон эргаштириб келадигандай, жуда сертараддуд бўлиб юрибсан?

—Ишингиз бўлмасин — деб чиқиб кетди.

„Бу нимага сертараддуд бўлиб юрипти“ деб Ҳуройим қараса, Султонхонни бошлаб келаяпти. Ҳуройим бир тисниб туриб кўнглида: „Бу бирга юрган ёр эди. Бизга кўп зулм қилди. Охири пушаймон бўлиб, бош эгиб келди. Рустамга товба қилди. Рустам уришиб қайтарган эди. Орадан неча вақтлар ўтди. Офтобойнинг бу елиб-югуришига қараганда, чоғидан, Рустам отасини овдами-тоғдами кўриб, тағин қайтиб келса, жўнатмай, хизмат қилиб турасан деган экан-да. Бўлмаса, Рустамдан беҳабар бундай ишни қилмаса керак эди“.

Султонхон Ҳуройимга салом бериб, бошини эгиб турди. Офтобой уни ичкарига киргизди, кўрпачага ўтқизди. Ҳур-

ойим ҳам кириб ўтирди. Икковлари ҳол-аҳвол сўраб, бошдан ўтган кулфатни гапириб, бир-биридан ўпка қилиб, Ҳуройим Султонхонни уялтириб, Офтобой хизматда бўлиб туриб эди, Рустамхон овдан келиб қолди. Бир олқор блан бир кийикни супанинг ёнбошига қўйиб, уйнинг қаршисига борди. Офтобой абжирлик блан олдига чиқди. Рустам Офтобойга қарайман деб ичкарига кўзи тушди. Қараса, тунов кун кўрган говшона зўр қаландар, телпаги кайқайиб, энасининг қошида ўтирипти. Рустамнинг ҳуши бошидан учиб, хаёли қочиб, қиличга қўл узатиб, бу сўзларни айтиб ичкари кира-берди:

ХС

Қаландарсан, эндешит¹ нолишимни,
Қилич уриб мен кесарман бошингни!

Сен қўлимга тушиб бўлдинг гунаҳкор,
Омон бермай ўлдираман муқаррар.
Бул маконда, айтчи, сенга нима бор?

Тунов кун сўйладим, сенам билмадинг!
Ҳаёлингда мени писанд қилмадинг!
Уламан деб, мендан ҳазар қилмадинг,
Ҳолинг билиб ўзга йўлга юрмадинг!

Чидаялмас Рустамнинг довушига,
Яқинлади қаландарнинг қошига,
Ханжар солмоқ бўлди унинг бошига.

Ҳуройим шул замон ўрнидан турди,
Болам, деб қайтарди Рустамдай улди(ни):

Товба қилиб, ўзи ахтариб келди,
Чопиб ташлаб, болам, сенга не булди?

Қандай бўлса, қўзим, менманлик қилма!
Рустам отасини чопипти, деган,
Ёмон гапни, қўзим, ўзингга олма!

Хазон бўлиб, боғда гуллар сўлганди(р),
Сўлган гулга булбул келиб қўнганди(р),
Бунчаям дарқаҳр бўлма, Рустамхон,
Қурудимга кетган отанг келганди.

¹ Энди эшит.

Қандай фарзанд отасига тиг тортар?
Эгилган бўйинни кесмайди ханжар!
Энаси Рустамга насиҳат айтар.

Шул замон Рустамнинг бувни бўшади,
Энасининг сўзи блан бек Рустам,
Қўлидан қиличин ерга ташлади.

Бошидан кетгандай қоронғи тумон,
Туриб эди анг-танг бўлиб Рустамхон,
Инграниб ўрнидан туриб шул замон,
Болам, деб бағрига босди Султонхон.

Омон-эсон энди улини кўриб,
Юрагидан кетди қанчаям армон.

Адашганлар бир-бириман топишди,
Неча кун, неча тун орада ўтди.
Султонхон Рустамга бул сўзни айтди:

Қулоқ солгин хон отангнинг тилига,
Қўзим, кетайик-да Оқтош элига.

Бундайин сен ёлғиз жойда юрмагин,
Бу ёлғиз маконда, қўзим, қолмагин!

Бориб кўргин Оқтош мамлакатингни,
Бино бўлиб, ўйнаб-кулган юртингни!

Неча сўз Султонхон бунда айтади,
Қайта-қайта кўп ва'далар беради.

Ўз ишига товба қилди Султонхон,
Оқтош элга бормоқ бўлди Рустамхон.

Оқтош кетмак тараддини қилади,
От-уловни бул абзаллаб минади.
сву-яроғ даркорлисини олиб,
Ҳаммасиям Оқтош қараб жўнади.

Баҳра тоғдан ўтиб йўл юриб кетди,
Ададсиз чўлларни кўп босиб ўтди.

Неча кунлар кеча-кундуз йўл юриб,
Озгинамас, қанча сувсиз чўл юриб,
Мансурнинг дорига яқинлаб етди,
Чўлда неча чалқаб ётган кўл юриб.

Мансурнинг дорида, Шотутга яқинлаб боргандан кейин,
Хуройимнинг кўрган азоблари, жаллоддан кўрган таадди
меҳнатлари эсига тушиб, бу сўзларни айтиб бораберди:

ХСИ

Элда кетиб менинг номусман орим,
Ярқиллаб кўринди осилган дорим.
Пиёда Оқтошдан ҳайдаб жаллодинг,
Бегуноҳ қуруди, қайтайин¹, шўрим!

Йўл юрганда менинг тортган захматим,
Рустамжондан кўпди менинг умитим,
Бошимдан кўтариб ғамли кулфатим,
Улар вақтда ёлғиз болам етишиб,
Ҳар ерда раҳбарим бўлган фарзантим!

Шунда Султонхон:

Эсингголма² неча сўзни сен ночар,
Ҳар кимдан билмасдан хатолик ўтар.
Мен тирилиб, қўзим блан келаман,
Қайтадан ўлдирма сендай муштипар!

Ўткан сўзлар ўтиб кетсин арода,
Рустамдай қўзимдан жоним садоға.

Билмасликдан кўп хатони қилибман,
Пушаймон қиб, абгор бўлиб юрибман,
Қайта бошдан, дилбар, мени ўлдирма,
Ўтган ишларимга товба қилибман!

Мен келаман элни излаб, йўл юриб,
Қайтадан сўзлайсан мени куйдириб.
Ўзимнинг ишимга ўзим ўртаниб,
Ёнган оловларга жонимни солиб!

Борамиз Оқтошга бир куни кириб,
Қоларсан-да кўрмагандайин бўлиб,
Ғапирма, гул юзли, пушаймон қилиб,
Ҳар сўзингда тириклайин ўлдириб!

Бу сўзларни айтиб кетиб боради,
Оқтошга яқинлаб етиб боради.

¹ Қандай қилайин.

² Эсингга олма.

Бораётган хабар Оқтошга етди,
Ули блан келди Султонхон --- дейди.
Қанча амалдорлар пешвоз чиқипти.

Қанча халойиқ чиқди кўнглин хушлаб,
Рустамни киргизди шаҳарга бошлаб.

Шундай қилиб келди Оқтош шаҳрига,
Келиб тушди шоҳнинг ўрдаларига.
Рустам блан, кўринг, энди энаси
Эга бўлди қолган кирду-корига.

Қолган канизларман ул Химчаойим,
Золимлар дастидан йиғлаган дойим,
Туриб мазгилида улар эшитди,
Ули блан келган эмиш Ҳуройим.

Рустам, Ҳуройимни кўрмакка келди,
Қанча халойиқлар бунда йиғилди.

Бир-бирининг ҳол-аҳволин сўради,
Бўлган ишни бунда Рустам билмади.

Ҳуройим назар соб шундай қаради,
Ҳамма келди, икки кундош келмади,
Султонхон икковин шундай ўйлади,
Булардан ўзгани душман билмади.

Амалдорлар блан маслаҳат қилиб,
Бир нечага сир билгин деб сўйлади.

Неча дўстлар қичаб юри¹ шул замон,
Икки кундош буларга бўлганди гумон.

Юргандан бир куни анигин билди,
Ғазнавонлар сўраганга гапирди:

Тўрт қоп тилло икки кундошга берган,
Икки кундош олиб мастонга берган.
Мастонман бирикиб шул ишни қилган.

Халойиқни йиғиб энди Султонхон,
Омон-эсон Рустам элга келди деб,
Юртимга фарзандим эга бўлди деб.

¹ Юрипти.

Халойиқни хабар қилиб йиғдирди,
Қанча сўқим, қанча қўйни сўйдирди.

Неча ерда энди ўчоқ ўйдирди,
Вақти хуш бўб, Оқтош элда Султонхон,
Ўғли учун элу-халққа тўй берди:

Рустам болам юртга эга бўлсин деб,
Пошшолик навбатин Рустам олсин деб,

Рустам энди элни сўраб турсин деб,
Элу-халққа шундай хабар билдирди.

Пошшоликни Рустам қабул қилмади,
Зўрлаган гапларга қулоқ солмади:

Овда-тоғда, кўп юраман далада,
Пошшолик салтанат менга нима-да?

Ўз юришим менга энди бўлади.
Пошшолиғинг менга мақул бўлмади!

Чўлу-кўлни ўзим кезиб юраман,
Юришимни шундан зиёд биламан.
Отам тирик, сўрай берсин юртини,
Агар пошшо бўлиб қолсам бу элда,
Яхши бўлмас, унда ёмон бўламан!

Отам зўрламасин, кўнглим биларда,
Отам ўлса бир йўриғи бўлар-да.
Пошшолик ишлари бир оғир юкди(р),
Мени қўйсин, ўзи сўраб турар-да!

Беш кун унда, ўн кун бунда юраман,
Менинг кўнглим — баҳодирлик қиламан.
Ёмон топсам, жазосини бераман!

Неча сўзни Рустам айтиб юборди,
Рустамдан эшитди пошшо хабарди(ни),
Омон-эсон келиб кўриб шаҳрини,
Халойиқнинг барин энди қайтарди.

Ғазнавоңлар, саройда турган канизлар, мастонникига
борганини кўриб юрган одамлар, билган-кўрганини хабар
берди. Шунда икки кундошнинг душманлиғи малум бўлди.
Энди Султонхон икки хотинини чақиртиб олди. Буларнинг
қилган ишига: „Мамлакатни бузиб, қанча сарсонликни сол-

ди“ деб, икки хотинни ҳайдаб бориб, мирғазабларга шундай буюрди, дейди:

ХСII

Гунаҳкор иккови, қўлин боғланглар!
Турмасин, шаҳардан дарров ҳайданглар!

Ким ёмонлик қилса, жазосин кўрсин,
Ҳеч тирик қолмасин иккови, ўлсин!

Қулоқ солди Султонхоннинг ишига,
Пошшо буюрди-ю, жаллодлар турди.
Энди келди кундошларнинг қошига.

Шул замон жаллодлар ҳайдаб жўнади,
Шаҳардан чиқариб кетиб боради.

Душман бўлган кундош пушаймон қилиб,
Ҳуройимнинг иши бошига келиб.

Чўлга чиқиб жаллод шундай ўйлади,
Тув биянинг қуйруғига бойлади.

Кундошларнинг жазосини топдириб,
Ўлдирди бул, чангалзорга чоптириб.

Ўлигини ташлаб жаллодлар қайтди,
Ўлган хабарини пошшога айтди.

Рустамхонга қанча гапирди, Рустам:— Мен пошшо бўлмайман— деди. Султонхоннинг ўзи яна ўз юртида пошшоликда қолди.

Рустам ўз ёри Офтобой блан ўйнаб-кулиб, иккови Ҳуройимнинг дуосини олиб, Рустамбек „Мен ботирман“ деб, полвонлик-ботирликни машқ қилиб юраберди.

Шундай қилиб, Ҳуройим блан Рустамхон мурод-мақсадига етди.

ҚИЙИН СУЗЛАР ЛУҒАТИ

- Говшона** — ҳўкиз яғрин.
Дафтари — масгон — ҳисобга олиниб, дафтарга ўтган машҳур айёр хотин.
Жанда — қаландарлар тўни.
Зак — бир хил бўёқ.
Иркилмай — тап тортмай.
Кадимутбоғ — қаландарларнинг қўлларида осилтириб юрадиган қовоқлари (бу — кашкўлдан бошқа бўлади).
Кировка — совут остидан кийиладиган кийим (нимча).
Кулобанд — чамбар-час.
Маофа — атрофи берк арава.
Нимкала — чала; ярим-ёрти.
- Орна** — катта сув, дар'ё шохобчаси, қўли.
Сабашли кун — савашли кун (уруш пайти).
Сайис — отбоқар.
Сўта — таёқ, ҳасса.
Табла — отхона.
Тағизабин — бу ерда зиндон ма'носида.
Тарлон — оқ қарчиғай (жуда баланд учайди); ола.
Ул — ўрил.
Чега — ёғоч мих.
Шобир — шарпа.
Қичамоқ — қистамоқ, тезлатмоқ, жадал.
-

На узбекском языке

АКАДЕМИЯ НАУК СССР—УЗБЕКИСТАНСКИЙ ФИЛИАЛ
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И ИСТОРИИ

Ф. ЮЛДАШЕВ

РУСТАМХОН

ИЗДАТЕЛЬСТВО УЗФАН—ТАШКЕНТ—1942